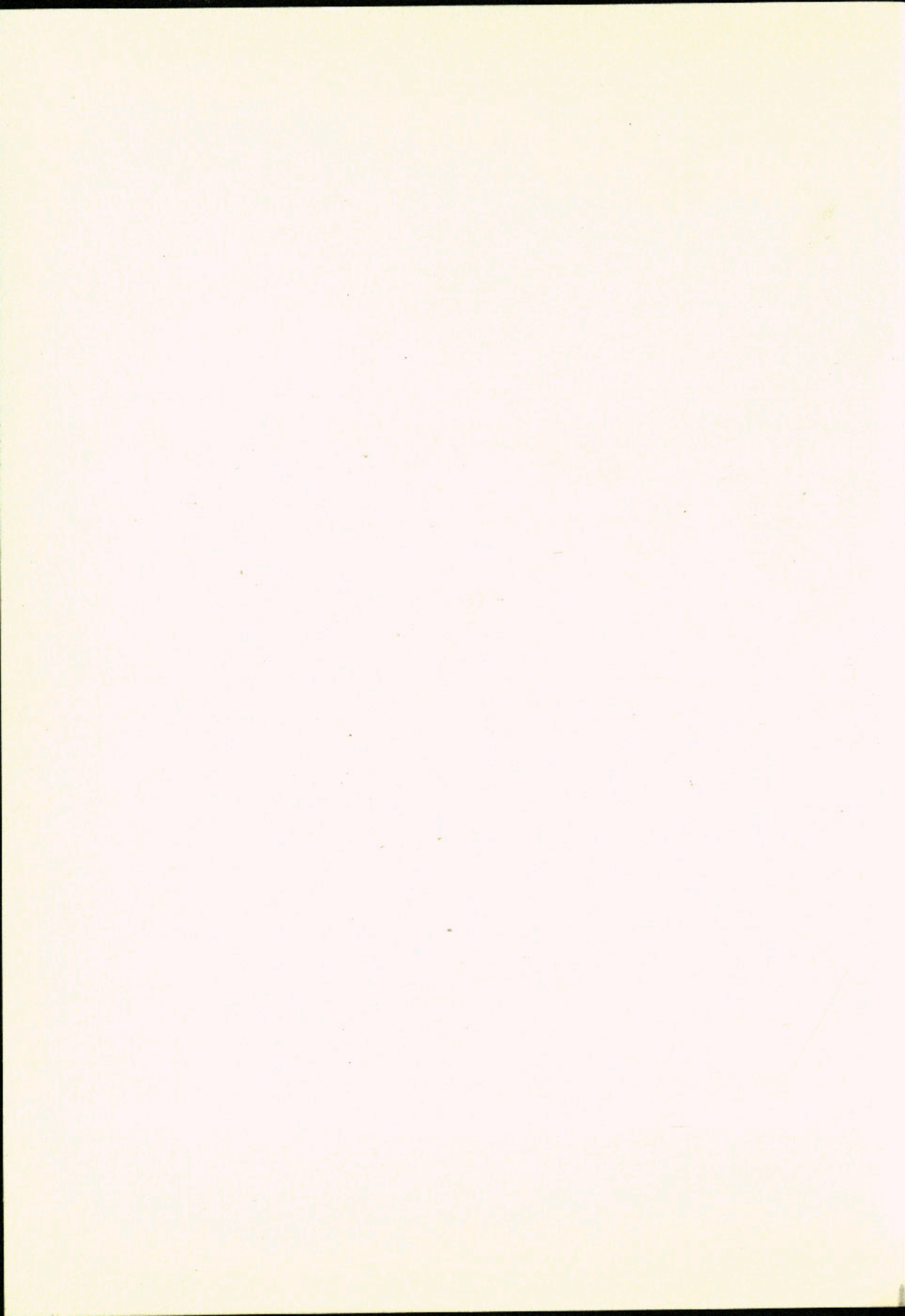

Јавне библиотеке и јавно знање

др Жељко Вучковић

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ

ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ

футура публикације

И ЈАВНО ЗНАЊЕ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ

Уредници

Миро Вуксановић

Реља Дражић

Матица Српска
Библиотека Публикација
Футура

Нови Сад

УВОД

1. Просветitel'ska mislija i mislija razvoja javnih narodnih biblioteka

ДР ЖЕЉКО ВУЧКОВИЋ

У богатој повести библиотечка, дугој преко четрнаест година, јавних народних библиотекама припада реалнија критичка временска периода, који траје тек нешто више од пет година. По време овог периода јавне библиотеке Херцеговине и ове области су се налазиле у стању стагнације, а не само тога да читава повест тек библиотечарства представља стално кретање и борбу за његово постојање, већ и за његово развој и опште доступност грађанима и информирање их са свакодневним животом. У овом периоду примећујемо читав низ одређених или колективних и индивидуалних модерних јавних и културних библиотека.

У овом периоду јавне библиотеке су се налазиле у стању стагнације и кретања према реалној временској периоду јавних народних библиотека у свету и овоме, као и њиховом развоју и улози у библиотечкој формационијој свести.

На крају новог миленијума Библиотеке у овоме свету су се налазиле у стању стагнације и кретања према реалној временској периоду јавних народних библиотека у свету и овоме, као и њиховом развоју и улози у библиотечкој формационијој свести. На крају новог миленијума Библиотеке у овоме свету су се налазиле у стању стагнације и кретања према реалној временској периоду јавних народних библиотека у свету и овоме, као и њиховом развоју и улози у библиотечкој формационијој свести. На крају новог миленијума Библиотеке у овоме свету су се налазиле у стању стагнације и кретања према реалној временској периоду јавних народних библиотека у свету и овоме, као и њиховом развоју и улози у библиотечкој формационијој свести.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

ФУТУРА ПУБЛИКАЦИЈЕ

2003

БИБЛИОТЕКА МАТИНС СРПСКЕ
ФУТРА ПУБЛИКАЦИЈЕ

ДР ЖЕЛКО ВАРКОЊИЋ

Мирска Паланка

1999

ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ

И ЈАВНО ЗНАЊЕ

БИБЛИОТЕКА МАТИНС СРПСКЕ
ФУТРА ПУБЛИКАЦИЈЕ

2002

Мирска Паланка

УВОД

1. Просветитељска мисија и визија развоја јавних народних библиотека

У богатој повести библиотека, дугој преко четири хиљаде година, јавним народним библиотекама припада релативно кратак временски период, који траје тек нешто више од века и по. Па ипак, ако парафразирамо знамениту Хегелову мисао да је историја напредак и развој свести о слободи, могли бисмо рећи да читав повесни ток библиотекарства представља стално кретање и борбу за остваривање принципа слободе, универзалности и опште доступности књига и информација за све слојеве становништва. А управо поменути принципи чине кључне одреднице или конститутивна начела модерних јавних народних библиотека.

У истраживању које следи учињен је напор да се теоријски испитају и критички превреднују савремене тенденције развоја јавних народних библиотека у свету и код нас, као и њихово место и улога у библиотечно-информационом систему.

На прагу новог миленијума библиотеке у целом свету суочене су са бројним, понекад чак и драматичним изазовима. У тренутку кад је информациона експлозија на свом врхунцу, појављују се тезе о економској и организационој превазиђености, па чак и о крају библиотека, које ће Интернет и нове комуникационе технологије учинити сувишним и претворити их у најбољем случају у музеје књига. Међутим, овај кратковиди технолошки оптимизам већ је показао своја властита ограничења. Гушимо се у преобиљу свакојаким информација и публикација, а гладни смо истинског знања. Како у новом информационом мору без обала пронаћи праву, истиниту информацију или заиста вредну публикацију? Ето суштинског питања које даје нови замах и нову шансу библиотекарској професији, али истовремено захтева и превредновање традиционалног модела пасивног библиотекарства. Библиотекарство је од самих својих почетака успешно развијало специфичне методе, технике и организационе моделе за бележење, чување, обраду и коришћење записаног људског знања и искуства и отуда у својим најбољим традицијама одувек је било образац информационог рада. Брзина и спремност библиотека да своје циљеве прилагоде технолошким и друштвеним променама и данас и убудуће представљаће меру њихове виталности и друштвеног статуса и утицаја. С друге стране, однос друштва према библиотекама није само однос према прошлости и културној традицији, већ и однос према будућности.

Проблематика савремених јавних библиотека која је тема овог истраживања може се и сажети у две кључне речи: *мисија* и *визија*. Јавно народно библиотекарство данас је снажно усмерено ка темељном преиспитивању и проналажењу свог професионалног и друштвеног смисла и оправдања, као и ка утемељењу нове теоријске и практичне парадигме прилагођене потребама и захтевима информатичког доба, уз истовремено очување свог хуманистичког језгра и изворне просветитељске мисије.

Библиотеке одувек чине и књиге и људи, публикације и информације као и библиотекари и корисници, и зато је свака критичка расправа о циљевима и функцијама јавних библиотека по својој суштини хуманистички подухват. На хуманистичко и слободарско утемељење библиотекарства лапидарно и садржајно указује стара латинска изрека: *Liber libertatis*, књига ослобађа. Стављајући људима на располагање дела која изражавају различите ставове и вредности, јавне народне библиотеке омогућују им да изграде сопствена мишљења и уверења и да сачувају критички и конструктивни дух који је претпоставка интелектуалне и сваке друге слободе. Поменута уверења чине и вредносни оквир нашег истраживања: „Ми морамо пратити друштвене промене, али то не значи да смемо срушити вредне и корисне институције какве су јавне библиотеке. Не смемо се повијати под сваким таласом промена. Само снажне структуре могу се одупрети хладним ветровима. Нећемо се, без добрих разлога, одрећи начела и вредности на којима су створене јавне библиотеке. То су заједничке вредности нашег друштва и библиотекарске професије, које ће обликовати и наш будући свет, више него све технологије, економске теорије и помодне идеологије. Одлука је на библиотекарима и ми можемо начинити прави избор”¹.

У нашој расправи, мање или више експлицитно, размотрићемо четири могућа сценарија развоја јавних народних библиотека. Према *првом*, конзервативном сценарију, јавне библиотеке и у будућности морају остати стециште заљубљеника књиге, скровита места за књигу и читање. Аргументе заступника оваквог става не треба олако одбацити. Према Дону Дејвису, у савременом свету специјалиста јавне народне библиотеке морају напустити универзалистичке претензије изражене кроз максиму: „За сваког корисника по нешто”. Оне не могу пратити сву разноликост културних, образовних, информационих и рекреационих потреба свих категорија становништва, које се брже, ефикасније и потпуније могу задовољити у другим институцијама. Уместо тога, јавне библиотеке треба да заснују своју делатност на пријатељству и поверењу заљубљеника књиге.² Наведену концепцију можемо уважити као упозорење о неопходности неговања културе књиге и читања у отуђеној и обезличеној технолошкој цивилизацији, али се јавне народне библиотеке ипак не могу и не смеју изоловати од

¹ The public library as public knowledge / Bob Usherwood. / London, 1989. – стр. 2.

² Public libraries as culture and social centres / D. Davies. / Metuchen, 1974.

друштвених промена и изазова са којима се суочавају и све друге друштвене институције.

Према *другом*, песимистичком сценарију, револуција коју је донео развој медија и Интернета, уз могућност готово неограниченог приступа до информација, учиниће непотребним даље постојање јавних народних библиотека. Питање дакле није да ли ће, већ када ће јавне библиотеке нестати. Насупрот оваквој визији, у нашем истраживању изнећемо аргументе који показују како информатичка технологија може бити шанса да јавне библиотеке постану важне у животима појединаца и заједница више него икада у својој историји.

Преостала два сценарија су мање екстремни и зато су и ближи реалности. Према *трећем*, јавне библиотеке наставиће да обављају своје устављене образовне, културне, информационе и рекреационе функције, али ће њихова брзина и квалитет бити знатно побољшани под дејством нових медија, информационих и комуникационих технологија. Овакав модел, иако знатно конструктивнији од претходно поменутих, у својој суштини остаје код пасивног, традиционалног одређења циљева и задатака јавних народних библиотека. Стога нам се најприхватљивијим чини *четврти сценарио*, заснован на моделу активног преображаја традиционалних служби и услуга јавних библиотека и на њиховом развоју као културних и информационих центара локалне заједнице. Управо овом моделу, који своје дубоке корене има у разгранатој и разнородној делатности српских читалишта, посветићемо највише пажње. Пред нама је, дакле, задатак активне реконцептуализације јавног народног библиотекарства, кроз покушај нормативно-правног, социолошког, епистемолошког и аксиолошког заснивања његове нове парадигме.

Основна хипотеза нашег истраживања гласи: *Јавне народне библиотеке представљају најотворенију и најдемократскију форму институционализације и коришћења јавног знања. Отуда произилази њихова кључна улога у конципирању и изградњи библиотечко-информационог система и стратешки и инфраструктурни значај у привредном и друштвеном развоју. Обезбеђујући слободан, подједнак и неограничен доступ до тековина културе и цивилизације, до знања, идеја и информација, јавне народне библиотеке конструктивно доприносе развоју демократске јавности, квалитету живота у локалној заједници и практичној реализацији концепта комуникационе рационалности.*

Савремену јавну народну библиотеку не треба промишљати као зграду или физички објект, већ много више као идеју или концепт. Данас за развој јавног библиотекарства ништа није практичније од добре теорије и јасне појмовне основе. Иако је наше истраживање превасходно теоријског карактера, оно има значајне практичне последице за даљу изградњу јединственог и кооперативног библиотечко-информационог система у Републици

Србији чију окосницу мора чинити управо мрежа јавних народних библиотека.

2. Теоријско-методолошки путокази истраживања

Методолошко утемељење одређује садржај и домете сваког истраживачког рада. Метод се, опет према Хегеловом запажању, може одредити као „душа садржаја”, дакле као својеврстан начин конституисања властитог предмета и истовремени путоказ истраживања. Метод се не може свести само на пукe технике прикупљања и обраде чињеница и одређена логичка правила истраживачких техника и процедура, већ се мора схватити као разоткривање конкретног тоталитета једне појаве, процеса или друштвене институције: „Истражити једну појаву значи проучавање социјалних и историјских процеса, чинилаца који су довели до њеног настанка, значи разјаснити њену природу, суштинске особености, њене битне односе са другим социјалним чиниоцима, улогу коју има у друштвеној целини у којој је произведена. Истраживање је духовна репродукција, слика тог стварања, произвођења појаве и њене функције”.¹

У складу са изложеним уверењем о дијалектичком прожимању теоријског приступа и метода трагања за истином, у нашем истраживању указаћемо на неопходност проширења традиционалног предмета библиотекарства и његово дубље социолошко, епистемолошко и аксиолошко утемељење. Предмет новог библиотекарства нису само стручне инструменталне технике и начин прикупљања, чувања, обраде и дисеминације књига и других публикација, већ и друштвени токови и односи који прате и интегришу информациону, документациону и комуникациону делатност библиотека у друштвену праксу. Савремено библиотекарство, као научна дисциплина, као теорија и пракса, више се не може задржати само на формалном приступу публикованом људском знању, већ мора обухватити и садржај знања смештеног на страницама књига или у дигиталној меморији компјутера, као и коришћење тог знања у складу са највишим хуманистичким идеалима. У том светлу степен развоја народних библиотека, кроз однос према знању и властитом континуитету и културном идентитету, показатељ је и мера укупног друштвеног, демократског и економског развоја.

Ни проблематика развоја библиотечно-информационог система ни улога широко разуђене мреже јавних народних библиотека у овом процесу не може се свести само на технолошко и организационо повезивање информациононих и документациононих ресурса. На недовољност информационо-технолошког редуccionизма недавно је убедљиво указао амерички соци-

¹ Методологија друштвених наука / Мирослав Печујлић. – Београд, 1982. – стр. 8.

олог Питер Дракер који у својој књизи *Следећа информатичка револуција* пише: „Већ педесет година информатичка револуција усмерена је на податке – на њихово прикупљање, складиштење, пренос, анализу и презентацију. Она се бави само технолошком проблематиком. Следећа информатичка револуција захтеваће одговор на питање шта је *смисао* информације и за које *сврхе* се она користи. То ће водити убрзаном редефинисању свих задатака који се обављају уз помоћ информација и истовременом редефинисању институција које обављају овакве задатке”.¹

Циљ нашег рада, изложене хипотезе и вредносни оквири, опредељују и основне методолошке поступке и инструменте истраживања. Биће коришћени теоријски извори, анализа писаних извора и докумената и системска анализа и моделовање. На основу теоријског метода биће истражена релевантна теоријска сазнања о народним библиотекама и библиотечко-информационим системима публикована у монографским и периодичним публикацијама у свету и код нас, у штампаној форми и на Интернету. Од писаних извора биће коришћена документација Народне библиотеке Србије, Библиотеке Матице српске, документација народних библиотека, прописи и стручни стандарди из области јавног библиотекарства, као и релевантна документација Унеска и Ифле. У истраживању и утемељивању нове друштвене мисије народних библиотека користићемо социолошко-критички метод.

Разноврсност поменутих методолошких поступака проистиче из чињенице да је библиотекарство вероватно најинтердисциплинарнија научна област, која за свој предмет има знање о знању, односно уређивање, повезивање, структурисање и коришћење графичких записа најразноликијих људских идеја и искустава. Ако је библиотекарство пре свега управљање знањем, са циљем да човек разуме и побољша свет у којем живи, онда је *социјална епистемологија* најплодоноснији теоријско-методолошки оквир за комплексно изучавање повесне и будуће рационалности институције каква је јавна народна библиотека. О овом теоријско-методолошком приступу који је утемељио Џеси Шир, биће речи у посебном поглављу, а ево само сажете карактеристике усмерености социјалне епистемологије: „У жижи интересовања те нове дисциплине били би производња, проток, уобличавање и употреба свих облика саопштене мисли унутар целовитог социјалног модела. Оваква дисциплина условила би појаву новог корпуса знања о интеракцији знања и социјалне активности и њихову нову синтезу”.²

На делатност јавних народних библиотека утиче више разнородних чинилаца: општа друштвена и цивилизацијска кретања, карактеристике локалне заједнице у којој библиотека делује, степен развоја библиотечко-

¹ The next information revolution / Peter Drucker / . – New York, 1998. – стр. 11.

² Libraries and the Organization of Knowledge / Jesse H. Shera. – Hamden, 1966. – стр. 15.

информационог система, унутрашња организација библиотеке, као и динамична интеракција свих поменутих елемената. Данас је очигледно да је прошло време у којем се на јавне библиотеке могло гледати као на изолована и усамљена острва. Социолошко разумевање и објашњење јавних народних библиотека значи процену њихове разноликости, њихове прилагодљивости и способности да критички и самосвесно одговоре на изазове и захтеве времена. Излагање које следи покушај је да се открију и осветле различити аспекти народног библиотекарства. Оно је резултат сталне запитаности о дихотомијама између концепције и реалности народних библиотека: једноставности и очигледности њихових циљева и комплексности њиховог остварења, идеализма и практичности, развојних пројекција и реалних достигнућа.

Постоји још неколико важних разлога за целовит интердисциплинарни приступ проблематици јавног народног библиотекарства.

Најпре, за разлику од истраживања ове области у свету, која су изузетно бројна, систематична, заснована на научној методологији и потпуној историјској евиденцији, код нас су она ретка и непотпуна, често без чврсте и јасне теоријско-методолошке утемељености.

Озбиљнији радови о циљевима, функцијама и организацији јавних народних библиотека у нас, као и захтеви за праћењем светских токова и чвршћим повезивањем теорије и праксе, датирају од почетка 20. века. Међу бројним радовима посвећеним превасходно улози књиге и народних библиотека у просвећивању свих слојева народа, посебан значај и утицај имале су књиге Васе Царићевића *Народне јавне књижнице* (Земун, 1906), Ђорђа Пејановића *Народне јавне књижнице* (Сарајево, 1920) и Марије Илић-Агапове *Јавне библиотеке* (Београд, 1934). Међутим, иако прави развој јавних народних библиотека у нашој земљи почиње након Другог светског рата, он није резултирао и адекватним теоријским утемељењем јавног библиотекарства. Чини се да је идеолошко-политички волунтаризам и прагматизам био важнији од научног приступа, а да се и сама библиотечка струка сувише устручавала и остајала у границама властите дисциплине. Научно заснивање социолошке и епистемолошке парадигме јавних народних библиотека отежано је и чињеницом да не постоји систематска историја српских библиотека. Њихов развој до средине 19. века обухваћен је књигом Љубомира Дурковића Јакшића *Историја српских библиотека 1801-1850*, (Београд, 1963). Проблематику читалишта, која су у одређеном обиму и условима својег времена развила све облике рада народних библиотека, обрадила је Десанка Стаматовић у књизи *Читалишта у Србији у 19. веку* (Београд, 1984). Па ипак, поред ових и других значајних прилога, целовита историја српског библиотекарства остаје као задатак за будућност. У овом истраживању биће сагледане основне етапе развоја јавних библиотека у свету и код нас, као предуслов научног утемељењу њихове нове мисије у информатичком друштву.

Према подацима Унеска и апроксимативним проценама, може се закључити да у свету данас има око 150.000 јавних народних библиотека, а да је њиховим чланством обухваћено око пола милијарде људи. Ако се информатичко друштво одреди као друштво са уређеним информацијама које се користе за добробит појединаца и заједнице, онда се улога ових библиотека у информатичком описмењавању може и мора ставити у ранг који имају установе основног образовања. При томе се информатичка писменост може означити као способност проналажења одговарајућих информација и знања, њихове примене и критичког процењивања и вредновања.

Изградња јединственог кооперативног библиотечно-информационог система у Републици Србији и његово повезивање са европским библиотечно-информационим системима један је од предуслова за бржу размену идеја, знања и информација и интеграцију у савремене светске токове. Зато је неопходна реконцептуализација јавног народног библиотекарства као окоснице овог система, тражењем најбољих путева за потпуно и систематизовано остваривање задатака и функција јавних народних библиотека у иностраној и домаћој теорији и пракси.

Истраживање настављамо поглављем о терминолошким и типолошким проблемима, које такође припада уводу. У првом делу преиспитују се теоријска, историјска и социолошка исходишта јавног библиотекарства. Други део посвећен је перспективама развоја јавних народних библиотека и трагању за њиховом новом парадигмом, у оквиру *постмодерне* као савремене епохалне свести и у контексту *информатичког друштва* као новог технолошког и цивилизацијског раздобља које убрзано мења начин живота и делатност свих институција.

3. Термиолошке и типолошке недоумице и њихове последице

Целовита, јасна, стручно и научно заснована терминологија предуслов је за развој библиотекарства и као теорије и као праксе. Одабир и дефинисање термина и стварање појмовног система чине прву претпоставку за систематско преношење како практичних знања, искустава и вештина, тако и за научни рад и за научно објашњење, разумевање или предвиђање појава и процеса у одређеној дисциплини или делатности.

Сваки појединачни термин и термиолошки речник у целини морали би да задовоље неколико методолошких принципа: прецизност, једнообразност и смисленост, језичка економичност, конкретност, функционалност, пригодност и општеприхваћеност, практична провереност, стручна и језичка адекватност, поштовање лингвистичких закономерности и семантичког система.¹

Библиотекарство је по својој суштини интердисциплинарна стручна и научна област, што има доста утицаја и на успостављање библиотечке термиолошке парадигме. Стога, како примећује Љубица Ђорђевић, библиотечку терминологију ваља схватити и размотрити као посебну креативну област, значајну за осмишљавање, диференцирање, интегрисање, унифицирање садржаја из теорије библиотекарства и разнолике библиотечно-информационе делатности: „Мада темељно одређена лингвистичким карактеристикама – као једна од функција стандардног језика – стручна библиотечка терминологија у корелацији је са другим наукама, друштвеном праксом и историјом времена; на пример, са логиком, социологијом, идеологијом, новим технологијама, рачунарством, универзалним комуникацијама и информатизацијом укупног савременог живота”.²

Уз питања јединствене терминологије и стандардизације стручног жаргона на домаћем и међународном плану, иду и проблеми класификације или типологије библиотека. Поред теоријског значаја, типологија има велику улогу у изградњи библиотечно-информационог система, повезивању и сарадњи библиотека, одређивању развојних приоритета, финансирању библиотечно-информационе делатности, у статистичким изучавањима и успостављању прецизних норматива и стручних стандарда. Према познатом *Лексикону библиотекарства* немачких аутора Хорста Кунца и Готарда Рикла, под типом библиотеке подразумева се заједнички назив за групу библиотека које су развиле специфичне облике рада на основу заједничких или сличних функција.³

¹ Термиолошке двоумице у библиотекарству / Александра Вранеш // Библиотекарство на крају века 4. - Београд, 1999.

² Приступ истраживањима српскохрватске терминологије библиотекарства / Љубица Ђорђевић // Библиотекар 40, 1-2 (1988). – стр. 27.

³ *Leksikon des Bibliothekswesens* / H. Kunze und G. Ruckl. – Leipzig, 1974. – стр. 261.

Прве теоријске недоумице које се појављују у истраживању циљева и функција народних библиотека тичу се управо термилошке и типолошке проблематике. У стручним текстовима и у називима институција, за народне библиотеке користи се већи број термина са различитим значењима и конотацијама. Народне библиотеке називају се и *јавним, популарним, пучким, масовним, општинским, општим, градским, матичним, бесплатним, општеобразовним* итд. При томе се не ради само о термилошкој недоследности или непрецизности, већ о концепцијским разликама у погледу стручних приоритета и друштвене мисије народних библиотека. Ове разлике понекад су условљене историјом и традицијом, али су често и израз различитих културолошких, социолошких, филозофских па и идеолошких приступа феномену народног библиотекарства.

Други очигледан термилошки и типолошки проблем проистиче из чињенице да се један исти термин употребљава за два појма: израз „народна библиотека” у нас се примењује и за библиотеке које служе ширењу општег образовања и културе и за нашу највишу библиотечку установу, Народну библиотеку Србије. У расветљавању поменутих недоумица од користи може бити кратак историјски осврт на изградњу српске терминологије библиотекарства и покушаје класификације различитих типова библиотека.

Већ средином прошлог века намеће се потреба за сређивањем српске стручне терминологије. У Друштву српске словесности 1845. године разматра се предлог да се приступи изради „називословних” речника појединих стручних области. Занимљиво је да се Вук Караџић супротставља овој намери, сматрајући да се овог посла могу прихватити само добри познаваоци народног језика. Међутим, и Вуково име појављује се међу сарадницима једног од првих наших термилошких речника, речника правничко-политичке терминологије, објављеног у Бечу 1853. године.¹

Вуков следбеник Ђура Даничић од 1856. до 1859. године обављао је дужност библиотекара Народне библиотеке. Међу значајним пословима које је у овом периоду обавио, посебно су важна Даничићева настојања да се утврди име и карактер Библиотеке. Његово писмо Министарству просвете из априла 1858. године представља прво темељито разматрање термилошких и типолошких питања у српском библиотекарству и прави методолошки образац за слична термилошка разматрања.

Даничић истиче да је за сваку ствар најзгодније оно име из кога се најбоље може разумети шта је она. Име, такође, треба да означаи и специфичности по којима се одређена ствар разликује од ствари свога рода. Полазећи од чињенице да не постоји никакав акт који би одредио име библиотеке коју води, што може проузроковати различите незгоде за саму библиотеку и неприлике за публику, Даничић разматра четири варијанте

¹ Дискусија о библиотекарској терминологији // Библиотекар 17, 3-4 (1965). – стр. 113.

имена: 1) Библиотека при Попечитељству Просвештенија, 2) Библиотека Попечитељства Просвештенија, 3) Правителствена библиотека и 4) Народна библиотека при Попечитељству Просвештенија. Даничић се опредељује за четврти поменути назив, полазећи пре свега од националне мисије Библиотеке да набавља сваку српску књигу и сваку књигу која се тиче српског народа на било ком језику: „Што се тиче имена „Народна библиотека“, оно истина може значити да библиотека припада народу, али одатле мислим да се не може ништа зло изводити, јер 1) што је народно, оно није свакога човека из народа, него је свију заједно, а што је тако, за оно се у држави зна ко њим рукује, зна се да њим рукује врховна власт преко своји органа; 2) речима „Народна библиотека“ могу се у подпуној титули додавати – као што је чињено – речи „при Попечителству Просвештенија“ које би показујући у ком је библиотека подручју чувале име њезино од свакога рђавог толковања; 3) у Србији има и Музеум који се зове *Народни* и то само *народни*, а он је у себи сасвим онакиј каква је у себи библиотека, и он према Високославном Попечителству стоји исто онако као библиотека. Али се из имена „Народна библиотека“ не само не може изводити ништа зло него би још то име најбоље показивало каква је библиотека, оно би показивало да се у њу збирају особито књиге које се тичу Србског народа, као што и јест, и тако би се име најбоље подударало са стварју која га носи. А сврха свега тога, библиотека би се са тим именом могла највише надати поклонима, који су јој, као што је поменуто, врло потребни.”¹

Иако ће тек 1881. године бити озакоњено име „Народна библиотека“, Даничићева је непролазна заслуга што га је јасно и аргументовано образложио и увео у јавну употребу. Закључујући своје писмо, он запажа да би се Библиотека такође могла назвати и *земаљска* или *државна*, сматрајући врло добрим назив *Државна библиотека*, „само ако се не би коме учинило поносито”. Ипак, од Ђуре Даничића до наших дана остао је отворен термилошки проблем да се атрибутом „народна” означава централна национална библиотека и бројне јавне библиотеке популарног типа.

Институције које су у Срба претходиле савременим јавним народним библиотекама и у одређеном обиму и културно-историјским приликама испуњавале њихове функције, називане су *читаоницама* или *читалиштима*. Вук Караџић је у београдском листу *Подунавка* 5. јула 1846. године изнео следеће семантичко тумачење за ову термилошку неуједначеност: „Добро је обадвое. Према осталим речима у језику нашем читаоница значи зграду (здание) у којој се чита: тако читаоница свагда мора бити у каквој згради, а читалиште може бити и на вр' брда и на сред' поља, као

¹ Архивска грађа о Народној библиотеци у Београду 1821-1944 / Др Гаврило Ковијанић. – Београд, 1990. – стр. 352-353.

нпр. Вилино игралиште, вучије вијалиште и.т.д. Сад дакле нека узме шта ко 'оће према ономе, што би рад да му која од ови речи значи."¹

Без обзира на њихов пионирски значај, читалишта су ипак само претече правих јавних народних библиотека, чија историја у Србији почиње Библиотеком крагујевачком 1866. године. У иницијативи за њено оснивање коју је поднео Јанко Шафарик, библиотекар Народне библиотеке у Београду, као и у одлуци кнеза Михајла Обреновића, о њеном оснивању, помиње се термин „јавна библиотека”. Јавна библиотека у Крагујевцу у извештају библиотекара Милована Маринковића из 1876. године назива се и „народном библиотеком”. Отвореност и јавни карактер ове установе огледа се и у захтеву да и она буде свима доступна: „грађанима, војним лицима, свештеницима и учећој се младежи”.²

На размеђу 19. и 20. столећа, српска омладина окупљена у Бечу, Пешти, Загребу и другим универзитетским градовима у Аустро-Угарској, дала је значајан импулс оснивању народних библиотека. Српске ђачке дружине схватиле су важност народних библиотека у спровођењу националног културно-просветног програма. Ова настојања свој теоријски израз добила су у књизи Васе Царићевића *Народне јавне књижнице (с упутством за оснивање и руковање)*, објављеној у Земуну 1906. године. Царићевићева књига садржи занимљива и подстицајна разматрања и из области терминологије народног библиотекарства. Он указује да је главна карактерна црта модерних народних књижница да су јавне, то јест да се њима може служити свако, и не само да се може служити, већ да се заиста и служи. Царићевић сагледава народне јавне књижнице као природан наставак школског образовања, као својеврсне народне универзитете за непрекидно усавршавање умних особина и ширење умног хоризонта за све слојеве становништва подједнако: „Но народна јавна књижница је, мора се нагласити, јер о томе многи сасвим погрешно суде, не само за „народ”, за друштвене слојеве, који су по својој интелигенцији најнижи. Ако је књижевност потреба интелигентним људима, народне књижнице су савестан и врло потребан посредник између њих и књижевности.”³

Термин „народна књижница” користи се у Правилима о народним књижницама и читаоницама које је прописало Министарство просвете Краљевине Србије 1904. године. Према овом документу, у сваком месту у којем постоје народне школе треба установити народну књижницу са читаоницом чији је задатак да шире просвету и писменост, да васпитавају народ и помажу му у упознавању и обављању грађанских дужности.

¹ Према: Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Београд, 1984. – стр. VIII-IX

² Прилог проучавању настанка и развоја јавних народних библиотека у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић // Научна истраживања у библиотекарству. - Београд, 1988. – стр. 116-137.

³ Народне јавне књижнице /Васа Царићевић. – Земун, 1906. – стр. 1.

Важење ових Правила, а тиме и релативно стандардизовање назива „народна књижница и читаоница” продужено је одлуком Министарства просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1920. године. Уз овај најчешће употребљавани термин, у стручним расправама сусрећемо и називе „градска књижница”, „народна јавна књижница”, „јавна библиотека”, „општинска књижница”, који се користе као синоними.¹

У међуратном периоду, најзначајнији допринос у развоју терминологије и типологије српског библиотекарства дала је др Марија Илић-Агапова у књизи под насловом *Јавне библиотеке*, објављеној у Београду 1934. године. Она с правом примећује да је питање појединих врста и типова библиотека од највећег значаја за уређење библиотеке, састав књижних збирки и методе стручног рада.

Према мишљењу Агапове, термин и тип народних библиотека заправо треба користити за националне библиотеке, док се народне библиотеке за најширу публику, и у њеној класификацији и у наслову књиге, називају само „јавним библиотекама”. Опет се дакле појављује проблем који је отворио Ђура Даничић још 1858. године. Агапова је свесна да и термин „јавне библиотеке” за који се она опредељује може изазвати забуне, па стога образлаже шире и уже коришћење овог термина у стручној библиотекарској употреби: „У извесном ширем смислу све су данашње библиотеке јавне, јер су, с малим изузецима, сваком приступачне, али то за све библиотеке није битно. За народне библиотеке је битно, да прикупљају и чувају националну литературу; за универзитетске, да исто раде у погледу научне литературе. За јавне је библиотеке најважније баш то, да су јавне, опште, да служе свима. Тај је моменат за њих пресудан. Он опредељује карактер њихова рада и настојање. Њихов рад се не може ограничити само у једном правцу, на пример, прикупљати само извесне књиге, већ се мора поставити на што ширу основу, по саставу књига морају бити енциклопедичне.”²

Ширење и разграновање мреже народних библиотека у нашој земљи започиње након Другог светског рата. У покушају осмишљавања и развоја библиотекарства природно се намећу проблеми терминологије и типологије библиотека. Већ у првом броју часописа *Библиотекар*, стручном органу Друштва библиотекара Народне Републике Србије, објављеном 1948. године, штампани су реферати са републичког саветовања посвећеног класификацији библиотека и општим и специјалним задацима појединих типова библиотека. У уводном саопштењу Смиље Мишић констатовано је да постоји пет типова библиотека:

¹ Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије // Библиотекарски годишњак Војводине, 1971. – стр. 185.

² *Јавне библиотеке* / Марија Илић-Агапова. – Београд, 1934 – стр. 66.

1. *Тип популарне (народне масовне) библиотеке* за ваншколско просвећивање, односно дизање степена опште културе широких народних маса. За њихово политичко васпитавање и самообразовање;
2. *Тип стручне библиотеке* за стручно усавршавање радника и радне интелигенције;
3. *Тип научне библиотеке* за научно-истраживачки рад;
4. *Тип школске библиотеке* за школско изграђивање стручних кадрова и васпитни рад школе;
5. *Тип дечије библиотеке* која је у тесној повезаности са школом.

У послератном раздобљу термин „популарне библиотеке” користи се када се желе нагласити општеобразовне функције народних јавних књижница. Још чешћи је израз „масовна библиотека” који је очигледан идеолошки рефлекс совјетске друштвене праксе и тадашње руске стручне библиотечке терминологије. У стручним расправама и на библиотекарским скуповима тог времена најчешће је цитирана књига Надежде Крупскаје *Шта је писао и говорио Лењин о библиотекама* из које издвајамо један карактеристичан одељак: „Претворити знање у саставни елеменат свакодневнога живота могуће је само онда, када се масе без изузетка буду користиле књигом, када им она буде приступачна, када читање постане потпуно и истински елеменат свакодневног живота. И ако је тако, онда библиотекарство добија савршено изузетну важност... Књигу масама, а библиотека је пут ка остварењу ове паролe.”¹

Од шездесетих година устаљује се назив „народна библиотека” или „народна књижница”. Новембра 1960. године Народна скупштина НР Србије донела је Закон о библиотекама у чијем се 14. члану библиотеке деле према својој основној намени на *народне* (за ширење општег образовања и културе), *научне* и *стручне* (за помагање научног и стручног рада) и *специјалне* (за задовољавање читалачких потреба у другим областима друштвеног живота). Све термилошке недоумице тиме ипак нису решене, што ће убрзо показати занимљива дискусија о проблематици израде српско-хрватског библиотекарског термилошког речника, вођена на страницама часописа *Библиотекар* 1961-1965. године. Из ових расправа указаћемо на делове у којима је акцентирана термилошка и типолошка проблематика народних библиотека.

У прилогу Смиље Мишић, који је послужио као предложак за читаву дискусију, употреба термина „народна библиотека” за два различита појма анализира се као „најтежи случај” наше младе библиотекарске терминологије: „У жељи да буду јасни и прецизни, српски библиотекари се труде да нађу нове термине помоћу којих би се ова два типа разликовала. И, према томе којом се стручном литературом служе, за библиотеке које

¹ Прво саветовање библиотекара НР Србије // *Библиотекар* 1 (1948). – стр. 28.

„путем књиге шире образованост у народу” уносе нове термине, односно преводе страних термина – према руском: *масовна библиотека, библиотека масовног типа*, према француској терминологији: *књижница популарног типа, популарна библиотека*, па се измеша руска, француска и енглеска терминологија...¹ Закључујући свој прилог, ауторка предлаже да се централна библиотека назове националном, а да се за популарне, општеобразовне библиотеке убудуће користи термин „народне” са следећим садржајем: библиотека са фондовима из свих области људских знања, која служи и за опште образовање и за разоноду, али и за усавршавање у струци, чиме омогућава и научно-истраживачки рад у провинцији. Међутим, да проблем није нимало једноставан показала је сама Смиља Мишић која на страницама *Библиотекара* три године касније износи ново виђење: да се термином „народна” означава једино највиша научна, национална библиотека, а да се из упоребе искључи исти термин за тип општеобразовне библиотеке и да се пронађе неки нови, савременији!²

Лазар Чурчић, који се први укључио у полемику, указао је да је и поред тога што је библиотекарство као струка код нас новијег датума, проблем стручне терминологије нешто шири него у другим језичким подручјима, због сложених историјских, културних и друштвених прилика, те разноврсних етничких и других особина које су условиле шаренило и у нашем језику и у терминологији посебних струка. Тако на пример библиотеке популарног типа носе називе: градска библиотека, народна књижница, народна библиотека, општинска библиотека и друге, а да се по правилу не разликују по свом карактеру и методима стручног рада са читаоцима. Ово шаренило типова библиотека и њихова неиздиференцираност условили су и непрецизност и нејасност у изградњи стручне библиотекарске терминологије. Чурчић закључује да би се уочени проблеми дали решити пре свега доследном типизацијом и категоризацијом наших библиотека, износећи такође и предлог да се на основу познатих и признатих светских терминолошких речника, у духу нашег језика, изведу и најновији термини који ће олакшати стручни рад и обезбедити брже комуницирање и споразумевање.³

Према мишљењу Косте Грубачића, у рашчишћавању терминолошке проблематике у библиотекарству постоји не само практични, већ и теоријски, логичко-граматички аспект. И овде нас пракса приморава да њен пут и њена стручна решења и дилеме осветлимо целовитијим теоријским приступом. Актуелност, па чак и акутност терминолошке проблематике повећава се нарочито када се запостави однос који постоји између речи и

¹ Израда српскохрватског библиотекарског речника: терминолошки проблеми / Смиља Мишић // *Библиотекар* 13, 4 (1961). – стр. 234.

² Позив на дискусију / Смиља Мишић. – *Библиотекар* 16, 3-4 (1964). – стр. 178.

³ За српскохрватски библиотекарски терминолошки речник / Лазар Чурчић // *Библиотекар* 14, 3 (1962).

мисли. И Грубачић указује на социолошку различитост појмова „народна” и „национална”. Народи постоје одавно, док се нације формирају тек од буржоаског друштва. Тако је јеврејски народ стар хиљаде година, а јеврејска нација тек се онедавно формира стварањем неопходних услова које мора имати свака национална заједница: компактна територија, заједнички језик, блиска етничка и културна сродност. Грубачић предлаже да се за националне библиотеке, које прикупљају целокупну писану грађу која се публикује у одређеној држави или се на њу односи и које састављају националне библиографије, уведе назив централна библиотека (као што је случај у Црној Гори, али изостављајући артибут народна). За библиотеке општеобразовног типа, пише Грубачић, треба задржати већ одомаћени назив „народне”, који укључује и значења масовне, односно јавне библиотеке, то јест библиотеке која има општеобразовни карактер. По овом аутору најлогичније би заправо било да се термини „народна”, „јавна”, „масовна” библиотека полако изостављају и замењују термином „општеобразовна библиотека”, али је и сам свестан да би било потребно доста времена да он буде прихваћен у уобичајеној језичкој употреби.¹

Уз појединачне прилоге из области термиолошке проблематике, објављиване у стучној периодици, целовитији покушаји утемељивања терминологије и типологије нашег библиотекарства дати су у речницима библиотекарских израза додатих *Правилма за каталогизацију* (1957. године) и *Правилнику за израду абецедних каталога* Еве Вероне (1962-1963), те *Енциклопедијским лексиконом библиотекарства* Косте Грубачића (1964), *Библиотекарским лексиконом* Владимира Јокановића, Фахрудина Календера, Емила Поповића и Милоша Стојановића (1984) и *Малом југословенском енциклопедијом библиотекарства* Владимира Јокановића, Емила Поповића и Милоша Стојановића (1988). Два првопоменути речника обухватају терминологију превасходно везану за каталогско-библиографску праксу, док преостали обухватају ширу термиолошку и типолошку проблематику. Међутим, према прецизној оцени Александре Вранеш, објављени лексикони болују од два основна пропуста: унапред неосмишљеног чврстог круга појмова и неравномерног посвећивања пажње свакоме од њих, непримереног реалној ситуацији: „Прави и потпун одговор налазио се само онда када се водило рачуна о традицији (коју често апострофирамо у вези са Даничићевим именовањем националне библиотеке) и о семантичком систему српског језика (због тога је радије прихваћено народне него јавне библиотеке, периодичне него серијске публикације).”²

Грубачићев *Лексикон* под одредницом *Библиотеке* доноси поделу библиотека према њиховој намени (научне, јавне односно народне, школске и синдикалне) и према обиму књижног фонда и делатности у месту

¹ Дискусија о библиотекарској терминологији // Библиотекар 16, 5-6 (1964). – стр. 311.

² Александра Вранеш, ... Наведено дело. – стр. 67.

(сеоске, градске односно општинске, среске, централне, затим државне или приватне, националне или интернационалне). Грубачић нема посебну одредницу за народне библиотеке, већ их посредно дефинише кроз појмове масовне библиотеке, јавне библиотеке и општеобразовне библиотеке. Под масовном библиотеком он подразумева библиотеку намењену ширем кругу читалаца, а као синониме за овај појам он наводи термине општа библиотека, јавна библиотека и народна библиотека. Јавне библиотеке Грубачић одређује као оне које су, са или без накнаде, доступне свакоме, на супрот библиотекама затвореног типа које су приступачне само члановима установе или удружења коме библиотека припада. Сложеност наведене типологије и терминологије додатно увећава одредница Општеобразовне библиотеке као заједнички назив за школске и јавне библиотеке.¹ Већ смо помињали да је у дискусији на страницама часописа *Библиотекар* Коста Грубачић овај термин предлагао као најлогичнију замену за термин народне библиотеке, али није јасно како би се оне онда разликовале од школских књижница које су такође општеобразовног карактера. Такође, Грубачићево разумевање јавности библиотека није у складу са савременим тенденцијама отворености и општедоступности библиотечких и информационих збирки и услуга, и по томе је овај аутор знатно испод нивоа достигнутог већ у делу Марије Илић-Агапове *Јавне библиотеке* из 1934. године.

Библиотекарски лексикон Владимира Јокановића и његових сарадника нуди нешто савременију типологију библиотека. Према критеријумима структуре фондова и профила корисника поменути аутори деле библиотеке на следеће врсте или типове: народне, школске, дечије, специјалне, високошколске и националне. И у *Библиотекарском лексикону* и у *Малој југословенској енциклопедији библиотекарства* дата је иста дефиниција народне библиотеке, коју у целини наводимо: „НАРОДНА БИБЛИОТЕКА, библиотека која прикупља, обрађује, чува и даје на коришћење свим структурама становништва најразноврснији библиотечки материјал из свих области знања и уметности. Због такве функције, по правилу, је самостална институција. Општинске народне библиотеке имају огранке у месним заједницама у граду и насељима општине (селима), а понеке и у организацијама удруженог рада. Сеоске библиотеке могу бити у саставу општинске библиотеке или самосталне. Општинска народна библиотека је, по правилу, и општинска матична библиотека. Народна библиотека треба да има и дечије одељење, уколико на њеном подручју нема дечије библиотеке, као и завичајну збирку.”²

Предложена одређења су несумњиво тачна, али је дефиниција сувише дескриптивна и преопширна, при чему су испуштени неки од кључних,

¹ Лексикон библиотекарства / Коста Грубачић. – Сарајево, 1964. – стр. 37.

² Библиотекарски лексикон. – Београд, 1984. – стр. 132.

конститутивних елемената савремених јавних народних библиотека какви су, на пример, законско утемељење и финансирање њихове делатности.

Године 1994. У Службеном листу СРЈ број 45/94 објављена је стандардна типологија библиотека коју је припремила Комисија за стандарде из области документације, у сарадњи са Међународном организацијом за стандардизацију (ISO). Према овом документу све библиотеке су разврстане у седам категорија: народне (националне); библиотеке при високошколским установама; специјалне библиотеке; друге велике неспецијализоване библиотеке; народне (јавне) библиотеке; школске библиотеке и покретне библиотеке. Тиме је учињен значајан корак ка јединственој стандардизацији терминологије и типологије која је заснована на међународним искуствима и препорукама Унеска.

Међутим, исте године донет је нови републички Закон о библиотечној делатности у којем је, и поред инсистирања библиотекарских стручњака укључених у његову припрему, потпуно изостала свака типологија или класификација библиотека. Овај пропуст исправљен је делимично у подзаконским актима, јер је без типологије било немогуће нормирати задатке и обавезе појединих типова библиотека.

Питање српске библиотекарске терминологије и типологије тако још увек остаје отворено. На његов значај посебно је указано на саветовањима Библиотекарског друштва Србије, у оквиру тематског циклуса *Библиотекарство на крају века*, одржаним у Врњачкој Бањи 1996. и 1998. године. У закључцима расправе о стандардизацији речено је да она представља почетак вредновања постојећих језичких инструмената у библиотекарској струци, у циљу обезбеђивања једнозначности и непротивуречности у комуникацији и укључивања у светске системе размене знања и информација.

4. Савремене дефиниције јавних библиотека

Терминолошки и типолошки проблеми везани за народне библиотеке нису карактеристика само нашег библиотекарства. И у светском библиотекарству постоје одређене недоумице и недоследности, које су такође израз историјских, друштвених, политичких, лингвистичких и других оквира у којима су јавне народне библиотеке настајале и настојале да се изборе за свој стручни ауторитет, друштвени статус и културну мисију. Детаљан преглед светских искустава превазилази потребе нашег истраживања. Зато ћемо дати само неколико карактеристичних примера, из земаља са широким утицајем на изградњу и моделовање светског јавног народног библиотекарства.

Модерне јавне народне библиотеке настају средином 19. столећа у англо-америчким земљама, као резултат развоја грађанског друштва,

демократских политичких идеала и просветитељског уверења о значају знања и образовања за развитак слободних појединаца и хумане људске заједнице. Њихове збирке имале су универзални карактер и биле су бесплатно доступне свим категоријама читалаца. У прво време назване су *free public library* (бесплатне јавне библиотеке), а касније *public libraries* (јавне библиотеке). Кључна термилошка одредница упућује на појам јавности као конститутивног елемента модерног грађанског и демократског друштва у којем су јавне институције у начелу свима доступне под једнаким условима. Једна од првих америчких дефиниција јавних народних библиотека гласи да су то библиотеке отворене јавности, то јест публици. Вилијем Фредерик Пул, тадашњи библиотекар Јавне библиотеке у Чикагу, 1876. године пише: „Јавна библиотека установљена је државним законима, издржава се из јавних пореза и поклона, њоме руководи јавна управа, и сваки грађанин града или места у којем она постоји има једнаку могућност да користи њене збирке и референсне услуге.” Ово гледиште показује да су већ у то време јавне библиотеке јасно профилисале свој статус друштвених и образовних установа и да су биле законски утемељене.¹

У савременом библиотекарству у Сједињеним Америчким Државама најчешћа је подела на шест основних типова библиотека: националне, научно-истраживачке, специјалне, високошколске, школске и јавне. Према утицајном *Речнику библиотечких термина* Америчке библиотечке асоцијације, тип јавне библиотеке одређује се на следећи начин: „1. Библиотека која бесплатно услужује све становнике једне заједнице, области или региона, а финансијски је издржавана, у целости или делимично, из јавних средстава. - 2. Раније, библиотека приступачна свим становницима једне заједнице, али не и по правилу бесплатна, насупрот приватној библиотеци, на пример друштвеној библиотеци или претплатничкој библиотеци.”²

Један од пресудних момената у повести модерних јавних народних библиотека био је доношење првог законског акта о њиховом оснивању, у Енглеској 1850. године, под називом *Public library act*. Већ из назива овог прописа очигледна је намера законодавца да се обезбеди општа доступност библиотечких збирки и услуга целокупној јавности. Од тада све до данас, енглеско јавно народно библиотекарство представља узор за многе земље у свету. Према уџбенику енглеских аутора Колин Харисон и Роземари Бинхам под насловом *Основи библиотекарства* из 1986. године, циљ јавних библиотека је да доприносе квалитету живота, да промовишу концепт демократског друштва и да доприносе људској срећи и развоју човекове свести о себи, о другима и о природној околини. Испуњавање поменутих

¹ *Encyclopedia of library and information science*. – Vol 24. – New York, Basel, 1978.

² *Glossary of library terms*. – Chicago, 1962. – стр. 108.

циљева поменути аутори конкретизују кроз четири групе функција савремених јавних библиотека:

1. *Образовне функције*: обезбеђивање збирки и услуга за подршку перманентног образовања појединаца или група, на свим образовним нивоима.
2. *Информационе функције*: обезбеђивање услова корисницима да брзо и ажурно допру до информација из свих области људског знања.
3. *Културне функције*: библиотеке као центри културног живота и простора уметничког стваралаштва.
4. *Рекреационе и забавне функције*: деловање јавних библиотека у активном провођењу слободног времена и читању из разоноде.

Према типологији коју износе Харисон и Бинхам, библиотеке се могу класификовати у четири основне групе: националне, академске и школске, јавне и библиотеке у индустрији и комерцијалном сектору (специјалне библиотеке).¹

Модел јавних библиотека са универзалним збиркама које омогућују не само просвећивање и разоноду становништва, већ и подршку стручном и научном раду и проток научних и стручних информација, као и избалансиран однос разноврсних функција и начина задовољавања потреба свих категорија корисника, најбрже и најпотпуније је развијан у САД, Енглеској и скандинавским земљама. Како указује Смиља Мишић, у средњеевропским земљама, у Француској и нарочито у Немачкој, јавне народне библиотеке споро су развијале нове функције, остајући дуго класичне, то јест намењене пуку, сиромашнијим слојевима народа, за њихово просвећивање и разоноду: „Отуда, ваљда, нарочито у Немачкој, и данас оштре разлике између научних и народних библиотека – *wissenschaftliche und Volksbibliotheken*, између „научног” и „популарног” библиотекарства, како се код нас воли да каже. Тиме се никако не жели рећи да талас савременог схватања није био захватио још крајем 19. века и немачке библиотекаре, када су се К. Raab (К. Раб) а нарочито Konstantin Nörrenberg (Константин Неренберг) храбро и живо борили да се њихове *Volksbüchereien* реформишу, прерасту у „Public libraries” англо-америчког типа.”²

У већ помињаном Кунцеовом *Лексикону библиотекарства* библиотеке су подељене у две основне групе, на научне (*wissenschaftliche*) и опште јавне (*allgemeine öffentliche*). Научне библиотеке даље су рашчлањене, према својим збиркама и подручју рада са корисницима, на опште, научне и специјалне, а према начину финансирања на државне универзитетске, покрајинске, високошколске, библиотеке стручних школа, библиотеке у предузећима, институтске библиотеке, библиотеке органа управе итд.

¹ The basics of librarianship / C. Harrison, R. Beenham. – London 1985. – стр. 2.

² Смиља Мишић, ... Наведено дело. – стр. 236.

Опште јавне библиотеке деле се на самосталне (државне библиотеке у градским и сеоским насељима), синдикалне (библиотеке у фабрикама), домске библиотеке и библиотеке у другим институцијама.¹

Основну поделу на јавне и научне библиотеке налазимо и у једном новијем немачком стручном приручнику, у *Лексикону књиге, библиотека и нових медија*, аутора Маргарете Рем, објављеном 1991. године. Међутим, поменути аутор указује да се атрибути „јавна” и „научна” не могу приписивати само једном типу библиотека. Данас многе јавне библиотеке негују и развијају научне збирке и услуге, а с друге стране и научне библиотеке су јавне установе које се финансирају из јавних средстава и чије збирке су, под одређеним правилима коришћења, такође на располагању јавности. За јавне библиотеке ипак је основна карактеристика неограничен отворени приступ свим слојевима становништва, док је суштинска улога научних библиотека да негују збирке научне и стручне литературе и да пружају услуге од значаја за научне циљеве. Из *Лексикона књиге библиотека и нових медија* наводимо одређење јавних библиотека: „Јавне библиотеке или јавне књижнице, до 1945. године под називом народне (пучке) библиотеке, служе за пружање општих информација, образовање и забаву. Њихове збирке доступне су целокупној јавности без ограничења (бесплатно или уз минималну чланарину). У Савезној Републици Немачкој јавне библиотеке финансирају се из средстава градова, локалних заједница и делимично из покрајинских средстава. Понекад се систему јавних библиотека могу прикључити и школске библиотеке, музичке библиотеке, библиотеке за слепе, болничке и затворске библиотеке. Становништво изван насеља опслужују путујуће библиотеке (библиобуси).”²

На развој стручне терминологије и типологије у нашој земљи, нарочито у преиоду после Другог светског рата, доста утицаја имала је руска библиотечка мисао. Према познатом уџбенику Огана Степановича Чубарјана *Опште библиотекарство* библиотеке се према својој основној сврси деле на две групе: - масовне и научне и специјалне. Руски *Речник библиотечких термина* из 1976. године дефинише типологију библиотека као научну класификацију у складу са друштвеним циљевима библиотека, саставом збирки, структуром читалаца и местом у библиотечком систему државе. Према овом *Речнику* све библиотеке могу се поделити на масовне, самосталне дечије, научне и специјалне и библиотеке професионално-техничких школа. За наше истраживање посебно је значајно термилошко и концептуално разликовање масовних, јавних и народних библиотека. Под термином „народне библиотеке” подразумевају се бесплатне библиотеке које су основане у дореволюционарној Русији, за раднике и сељаке.

¹ Н. Kunze, ... Наведено дело. – стр. 261.

² Lexikon: Buch, Bibliothek, Neue Medien / М. Rehm. – München, 1991. – стр. 205.

Њихове збирке садржале су превасходно реакционарну, монархистичку и религиозну литературу, а делатност народних библиотека контролисала је царистичка администрација. *Речник*¹ дефинише јавне библиотеке као општедоступне библиотеке са универзалним књижним фондом, а њихову делатност такође везује са дореволюционарном Русијом. У складу са владајућим идеолошким обрасцем, савремене јавне народне библиотеке одређене су под терминолошком одредницом „масовна библиотека”. Ево како су одређене њене главне карактеристике: „Библиотеке које су настале у држави совјета, чије су основне црте: универзални књижни фонд, оријентација на све групе читалаца, активна пропаганда литературе међу становништвом уз коришћење најефикаснијих метода, руковођење читањем радника. У складу са развојем социјалистичког друштва, социјалне функције масовних библиотека постају све сложеније, садржај њихове делатности се продубљује, јер расте и одговорност за круг читања широких слојева совјетских људи. Повезано делују три социјалне функције – васпитна, образовна и функција помоћи читању за професионалне циљеве, чиме се проширује сфера утицаја масовних библиотека, боље и сврсисходније коришћење фондова и помоћ изградњи комунизма.”¹

Политичке реформе и промена владајућег идеолошког обрасца значајно су утицали на руско библиотекарство и посебно на приступ проблематици места и улоге јавних библиотека. Ови процеси праћени су и променама у области стручне терминологије, што најбоље показује наслов семинара одржаног у Москви новембра 1992. године – *Од масовне ка јавној библиотеци*. Учесници семинара zaloжили су се за изградњу новог система вредности и приоритета у раду библиотека и нарочито за преображај масовних библиотека из бирократских установа у носиоце културе и размене знања и информација. Главно садржинско обележје по коме се нове јавне библиотеке разликују од масовних јесте оријентација на конкретног читаоца и задовољавање индивидуалних и заједничких потреба различитих слојева становништва. Најважнији критеријум за оцену делатности јавних библиотека постаје доступност и отвореност њихових збирки и услуга корисницима. Масовне библиотеке у свом досадашњем облику изгубиле су привлачност у очима читалаца. Неопходно је комплетно превредновање постојеће мреже масовних библиотека и њена темељна реорганизација. Нова јавна библиотека сагледава се као центар за посредовање знања и информација, али и као место за разоноду и отворену међуљудску комуникацију. Руски библиотекарски практичари, социолози, историчари и теоретичари библиотекарства били су јединствени у оцени да није потребно измишљати неку апстрактну, идеалну јавну библиотеку, већ да ваља поћи од реалног живота и конкретних захтева стручне праксе, преузимајући најбоља искуства из сопствене прошлости и из традиције

¹ Словарь библиотечных терминов. – Москва, 1976. – стр. 81.

светског јавног библиотекарства, дајући тако допринос преображају из ауторитарног у демократско друштво.¹

Светска библиотекарска заједница одавно је свесна важности и неопходности међународне сарадње у области стручне терминологије и типологије библиотека. Из области терминологије поменућемо два позната таква пројекта. Унесков VOKABULARIUM BIBLIOTHECARII, објављен 1954. године у редакцији Ентонија Томпсона обухватио је око 2.500 термина на енглеском, француском и немачком језику. У издању Академије наука из Будимпеште 1974. године публикован је DICTIONARIUM BIBLIOTHECARII PRACTICUM на 22 језика, са близу 17.000 јединица.

Први покушаји увођења јединствене међународне класификације библиотека проистекли су из потреба статистичког праћења библиотечке делатности. Идеја о међународном упоредном изучавању библиотека, подељених према стандардизованој типологији, разматрана је у оквиру ИФЛЕ, Међународне асоцијације библиотекарских удружења, између 1931. и 1939. године. У истом правцу Унеско је након Другог светског рата настојао да успостави међународну статистику библиотека на темељу јединствених стандарда и типологије библиотека. Унескова прва велика статистичка анкета, спроведена 1950. године, показала је велику разноликост у националним дефиницијама и типологији библиотека. Заједничка радна група ИФЛЕ и Унеска 1966. године припремила је статистички упитник са дефиницијама и класификацијом библиотека, о којима је затражено стручно мишљење земаља чланица. На основу прикупљених сугестија и мишљења, 1969. године изграђен је документ под називом *Пројект препоруке о међународној стандардизацији статистике библиотека*, са класификацијом и дефиницијама које су и данас најшире прихваћене. Предвиђене су следеће категорије библиотека:

а) *националне библиотеке*, тј. библиотеке које су у првом реду задужене да примају и чувају примерак сваке публикације издате у земљи,

б) *библиотеке установа високошколског образовања*, тј. библиотеке које су у првом реду намењене студентима и наставном особљу високошколских установа, али могу бити приступачне и широј јавности. Деле се на:

1) *централне универзитетске библиотеке*,

2) *библиотеке института или одељења којима не управља централна универзитетска библиотека*,

3) *библиотеке високошколских установа које нису укључене у универзитет*.

в) *друге важне неспецијализоване библиотеке научног карактера које понекад врше функцију националне библиотеке (као на пример Библиотека Матице српске)*,

---

¹ Библиотековедение. – Москва, 2, 1993. – стр. 108-113.

г) *школске библиотеке* – библиотеке школа I и II ступња намењене ученицима и наставницима тих школа, али могу бити приступачне и широј јавности,

д) *специјалне библиотеке* које су у саставу неког удружења, органа управе, истраживачке установе, стручног или научног удружења, музеја, предузећа, коморе итд. Врло често фонд таквих библиотека намењен је одређеној научној дисциплини. Деле се на:

- 1) библиотеке отворене ширем кругу корисника,
- 2) библиотеке приступачне само особљу установе – организације у чијем су саставу,

ђ) *јавне библиотеке* које су намењене становништву одређеног географског подручја (општине, насеља) или одређене организације (припадницима војних снага, болесницима у болницама, затвореницима, радницима). Деле се на:

- 1) библиотеке које се финансирају из јавних извора средстава,
- 2) библиотеке које се финансирају из приватних фондова.¹

Међу дефиницијама савремених јавних народних библиотека које су данас у најширој међународној употреби, издвајамо и одређење дато у *Водичу за јавне библиотеке* који је објавила ИФЛА 1986. године: „Јавна библиотека је библиотека установљена и финансирана од стране локалног или у неким случајевима централног владиног тела, или од неке друге овлашћене организације, доступна без предрасуда или дискриминације свима који желе да је користе”. „Исти документ дефинише и систем јавних библиотека као „групу јавних библиотечких служби и места за пружање услуга, са заједничком управом, стручним службама, администрацијом, збиркама књига и друге библиотечке грађе. Систем јавних библиотека обично чини једну административну целину, али и две или више административних јединица могу сарађивати тако да творе јединствен јавни библиотечки систем.” Ова дефиниција показује да савремене јавне библиотеке више нису изоловане установе, већ да се њихова делатност развија у оквирима кооперативних библиотечко-информационих система, како на националном, тако и на регионалном и међународном плану.²

Покушаћемо да сумирамо досадашње излагање и да дамо неколико закључака и сугестија у вези са отвореним питањима терминологије и типологије јавних народних библиотека, не као готова решења, већ као подстицај за даљи стручни дијалог.

Називи друштвених институција ствар су конвенција или договора и стога су подложни променама под утицајем разноликих историјских, друштвено-економских, културолошких и других разлога. Свака таква промена требало би да у највећој могућој мери очува значењски и

¹ Статистички билтен. – Београд, 1973.

² Guidelines for public libraries. – München, 1986. – стр. 7.

смисаони континуитет, уз уважавање закономерности лингвистичког карактера. Међутим, када је реч о јавним народним библиотекама очигледно је да њихови називи нису само конвенционалне језичке ознаке, већ да сами по себи изражавају концепцијске приоритете у одређивању циљева, функција и социјалне сврхе ових установа. У термилошким расправама о јавним народним библиотекама корисно је имати на уму стару латинску пословицу по којој је име и знамен и судбина.

Придев „народна” најчешћа је и најзаступљенија одредница у именовању и термилошком одређивању јавних народних библиотека. Према *Речнику САНУ*, овај придев користи се у два значења:

1. који се односи на народ (који припада народу, којим се служи народ, који потиче од народа)
2. као атрибут у разним терминима (политичким, правним, економским, војним итд.)¹

У социолошко-антрополошком одређењу народ је ступањ у развоју етничких група од племена до нације као сасвим изграђене и организоване политичке заједнице, то јест државе. Израз народ има и друга посебна значења: у најширем смислу он обухвата целокупно становништво једне државе, региона или места. С обзиром на друштвени статус и економски положај народом су најчешће називани нижи друштвени слојеви (прост пук, раја, плебејци).

У називу „народне књижнице” са краја прошлог и почетка 20. stoleћа заправо је наглашено да су оне превасходно намењене пуку, радницима, сиромашним и најчешће слабо образованим социјалним групама, депривированим слојевима буржоаског друштва који су настали кад се некадашњи трећи сталеж поделио на економски владајућу буржоаску класу и народ или пук: „Њихов конститутивни момент није само (начелна) отвореност *публици*, свим грађанима, и бесплатност (или тек симболична чланарина), што је случај са јавним библиотекама уопће. За њих је било битно да су, по својој грађи и организацији намијењене понајприје народу, пуку, његовом просвјетивању. То, наравно, не значи да су (начелно) затворене за друге друштвене слојеве. У нашим земљама под страном влашћу и под притиском стране културе и језика, назив народни имао је и јасно национално језичко значење.”²

После Другог светског рата термин „народни” добија идеолошко значење и користи се да изрази супротстављеност елитистичким и буржоаском институцијама. На већ поменутом првом Саветовању библиотекара НР Србије из 1948. године наглашено је како наша демократска народна држава обез-

¹ Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига XIV. – Београд, 1989. – стр. 362.

² Народне библиотеке у Југославији: дисертација / Ђурђа Месић. – Београд, 1990. – стр. 33.

беђује да школе и друге просветне и културне установе буду доступне свим слојевима народа, чиме се одређује и име и карактер библиотека. У складу са овом карактеристиком, јавне народне библиотеке назване су масовним, народним и популарним, а просвећивање, политичко васпитавање и подизање степена опште културе „широких народних маса” били су њихови основни задаци.

Од краја шездесетих година јавне народне библиотеке у нашој земљи полако мењају свој популистички карактер и окрећу се задовољавању културних, просветних, рекреационих и информационих потреба свих слојева становништва. И даље се задржава термин „народне библиотеке”, али оне по својој суштини све више постају јавне библиотеке, установе општедоступне свим грађанима, са универзалним збиркама и услугама, законски регулисане и финансиране из јавних средстава.

Савремене јавне народне библиотеке, настале средином 19. столећа у Енглеској и Сједињеним Америчким Државама, својим називом и целокупном делатношћу везане су за идеју и праксу јавности. Јавност је политичка и демократска претпоставка и културни оквир за њихов пуни и несметани развој. Ова концепција данас је прихваћена у великом делу света, као и у нашем библиотекарству. Стога је термин „јавне библиотеке” најпогоднији да изрази тип и карактер слободних, отворених, општедоступних библиотека намењених подједнако свим грађанима једне заједнице. У мери у којој се под појмом народа данас могу подразумевати сви грађани, а не само пук, у социолошком смислу оправдано је и термине „јавна библиотека” и „народна библиотека” сматрати и користити као синониме.

Уколико се држимо принципа распрострањености и уобичајености термина у свакодневном и стручном језику, предност можемо дати термину „народне библиотеке”, који се најчешће сусреће и у називима ових установа у нашој земљи. Према нашем осећању, уз овај термин у нашем језику везане су природније и позитивније конотације но што је то случај са термином „јавни”. Српска поетеса Милица Стојадиновић у једном свом стиху каже: „Ал да ми судба зар буде јавна? Та пре ће примит ме земља тавна.” Чињеница да у семантичком систему нашег језика реч „јавни” има и понекад негативан призвук, може се социолошки тумачити релативно скромном традицијом грађанског друштва и цивилних институција. За очекивати је да ће и она задобијати пунији и јаснији смисао са даљим развојем демократских односа и демократске политичке културе. Са термином „јавне библиотеке” има још једна терминолошка невоља, коју је запазила Марија Илић-Агапова, указујући да су у савременом друштву све библиотеке јавне. Стога сматрамо оправданим и коришћење синтагме „јавне народне библиотеке” или „народне јавне књижнице”, како су их називали Васа Царићевић, Ђорђе Пејановић и други наши истакнути посленици у библиотекарству.

С друге стране, остаје термилошка двоумица изазвана чињеницом да се назив „народна библиотека” користи за централну републичку библиотеку и за јавне народне библиотеке. Овај проблем могао би се решити на два начина. Први је да се народна библиотека Србије именује Националном библиотеком. Тиме би се одустало од слова, али не и од духа Даничићевог завета и заснова. Ваља имати на уму да се нација као социолошка и историјска категорија и као глобална друштвена заједница модерног доба, разликује од народа вишим ступњем економске, политичке, културне и институционалне повезаности. Даничићева поставка набавне политике Народне библиотеке и осталих стручних задатака, јасно је указивала на њен национални или државни карактер. Зашто се овај карактер није касније изразио и у њеном имену, има много историјских разлога. Један је једноставно, умно и далекосежно наговестио сам Ђуро Даничић: некеме је то могло изгледати сувише поносито.

Друга, и вероватнија могућност, јесте да се задржи традиционално име Народне библиотеке, а да се јавне народне књижнице означавају само атрибутом „јавне”.

Преостаје нам да дамо и властито одређење јавних народних библиотека. Под овим термином подразумеваћемо *библиотеке са збиркама и услугама универзалног карактера, регулисане законом, финансиране из јавних средстава, доступне уз симболичну накнаду или бесплатно свим грађанима локалне или шире заједнице, за задовољавање њихових образовних, културних, информационих и рекреационих потреба.*

У погледу типологије савремених библиотека опредељујемо се за већ наведену класификацију Унеска, која је основ и за стандардизацију коју је развила Међународна организација за стандарде (ISO). Такво решење је не само стручно и теоријски оправдано и утемељено, већ може дати и практични подстрек и допринос стручној сарадњи и разумевању на међународном плану и укључивању у проток научних информација и сазнања.

ТЕОРИЈСКА, ИСТОРИЈСКА И СОЦИОЛОШКА ИСХОДИШТА ЈАВНОГ НАРОДНОГ БИБЛИОТЕКАРСТВА

1. О појму и основним функцијама библиотека

1.1. Настанак библиотека

Разумевање природе, суштине и функција библиотека и теорије и праксе библиотекарства мора започети преиспитивањем места и улоге које су библиотеке имале у друштвеном комуникационом процесу током своје богате историје. Џеси Шир указао је да функције библиотеке као друштвене службе и улоге библиотека, које су се током времена мењале, треба истраживати у два правца: имплицитно, кроз анализу историјског развоја библиотека и експлицитно, кроз разматрање социолошких и библиотекарских теорија и концепција о функцијама библиотека у друштву. Без обзира да ли је улога библиотека велика или мала, значајна или безначајна, централна или периферна, суштинска или орнаментална, демократска или елитна, она је у крајњем случају друштвено условљена: „Од глиених плочица Сумера и Ниниве и папируса старог Египта, преко оскудне опреме средњевековних манастира и збирки, до модерних слободних јавних библиотека, библиотеке су претрпеле дугу серију преображаја које су зависиле од стања њима савремених заједница. Свака велика промена друштвених идеала производила је промене у библиотекама. Ипак упркос свим преображајима остајало је јединствено и стално језгро, језгро које је давало библиотеци институционално јединство и које је остало суштински непроменљиво.”¹

Тешко је прецизно утврдити када су настале прве библиотеке и које су биле њихове улоге. Сигурно је да су оне производ културног и цивилизацијског сазревања и да настају у повесном тренутку када друштвене заједнице напуштају номадски начин живота и постају урбанизоване и када графичке забелешке постају значајна и неопходна претпоставка за ефикасно уређивање и организовање међуљудских односа.

Према речима немачког историчара библиотека Ворстиуса, за настанак библиотека била су потребна три предуслова: 1) појава и развитак писма које се јавља између 3-4000. година пре нове ере у Вавилону, Египту и

¹ Introduction to Library Science / J. H. Shera. – Littleton, 1976. – стр. 13.

Кини, а које су Феничани и Грци усавршили открићем фонетског принципа; 2) развитак литературе до те мере да је усмена традиција постала недовољна него је било неопходно да се она и запише што је изазвало појаву књижних споменика; 3) постанак једног слоја образованих људи као предуслов за формирање корисника библиотека и самих библиотекара.¹

Тек када је човек развио вештину писања и када је пронашао материјале и средства за бележење, чување и ширење записа знања и искуства, људско друштво створило је трајну основу за акумулацију и коришћење знања. Од проналаска писма човечанство поседује колективну меморију.

Писмо се може дефинисати као систем комуникације међу људима путем конвенционалних видљивих знакова, нарочито језичких.² Писмо је знаковни систем који је суштински повезан са језиком. Али, док је језик настајао преваходно кроз биолошку, па тек онда и кроз културну еволуцију човека, писмо је људски проналазак, изум, који као такав припада у потпуности сфери културе.

Језик и писмо обављају бројне сличне функције: комуникацијску, сазнајну, културну, симболичку, естетску и друге. Специфичност писма проистиче из његових обележја трајности и преносивости онога што је записано, док је говорни исказ просторно и временски ограничен. Отуда писмо има суштинску и незаменљиву улогу у чувању и преношењу информација и служи као основ појединачног и колективног памћења и спознаје света: „Управо у овоме је утемељена основна сврха писма – комуникација на временску и просторну даљину која раздваја пошиљаоца и примаоца поруке. Она се остварује у различитим облицима, а уз то лежи у основи и неких других, посебних функција писма. Ово подразумева да писмо делује као својеврсно складиште информација, омогућујући бележење догађаја како ствари не би остале нераскидиво везане за време и место дешавања, па тако представља колективну меморију човечанства. А тако похрањене информације могу се преносити у дубину времена и ширину простора, постајући доступне небројеним корисницима. Мудрост зена каже: ако ћутимо, једно смо; ако говоримо двоје смо. Овоме би се – како је већ негде проицљиво примећено – могло додати следеће: ако пишемо, многи смо!”³

Пренос знања и искуства усменим путем био је довољан само за заједнице које нису бројале више од 5-10 хиљада становника. У условима усмене традиције готово је незамислив сваки друштвени развој, а поготову развој науке и технологије. Након појаве језика, проналазак писма је прва и права информациона револуција. Она ће омогућити убрзани друштвени

¹ Према: Приручник из историје библиотека / Александар Поповић. – Београд, 1964. – стр. 5.

² Писмо / Ранко Бугарски. – Нови Сад, 1996. – стр. 9.

³ Писмо / Ранко Бугарски. – Нови Сад, 1996 – стр. 9.

развој, а као једна од њених последица појавиће се писани документи и потреба за библиотекама.

На основу археолошких истраживања може се претпоставити да су Сумери, у јужном делу Месопотамије, створили и прве библиотеке у оквиру своје веома развијене цивилизације. Сумерска достигнућа, настала између петог и трећег миленијума пре наше ере, на пољу државне организације, науке, књижевности, развоја градова, баштиниће њихови наследници на простору плодне равнице између река Тигра и Еуфрата – Акађани, Асирци и Вавилонци. Међу тим достигнућима су и три културна открића од светскоисторијског значаја – открића писма, књига и библиотека.

Сумерско првобитно сликовно, а касније клинасто писмо, настало је преваходно из утилитарних побуда за записивањем трговачких, административних и верских садржаја. Близу 95% до сада откривених текстова исписаних на глиненим плочицама припада пословним, државним и административним записима, а остатак чини литературна, митолошка, астрономска, историјска и слична тематика. Отуда су и прве библиотеке по својој суштини архивско-складишна места за чување и заштиту записа неопходних за одвијање привредног, државног и верског живота. У великим сумерским градовима Уруку, Лагашу, Нипуру и другим, откривене су богате збирке глинених плочица које су чуване у посебним просторијама у оквиру храмова, краљевских палата и школа. У рушевинама Нипура, религијског и културног сумерског центра, пронађена је и глинена плочица са пописом 62 дела, која се може сматрати најстаријим библиотечким каталогом и зачетком стручне класификације.¹

Најзначајнија библиотека-архив старог Средњег истока је библиотека асирског краља Асурбанипала из седмог века пре наше ере. У остацима његове палате у граду Ниниви сачувано је преко 20.000 глинених плочица које су веома брижљиво и систематски прикупљане и чуване. Асурпанибалова идеја била је да на једном месту сакупи све књижевне, научне, обредне и друге текстове који су створени не само у његовом царству, већ и у претходним генерацијама. Краљеви намесници сакупљали су глинене плочице по целој Асирији и организовали читаве тимове писара који су преписивали књижевне споменике Вавилонца, Египћана и других народа. Библиотека је имала развијен систем за ређање плочица, као и два каталога: према почетку текста глинених плочица и броју редова и према називу збирке којој је таблица припадала. На основу разрађеног класификационог система и сачуваних дела реферативног, речничког и приручничког карактера, може се претпоставити да су збирке библиотеке биле доступне и ширем кругу образованих људи, у првом реду административним чиновницима, свештенству и учењацима који су имали

---

¹ Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. – Zagreb, 1985. – стр. 11.

приступ у краљеву палату. Такође, библиотека је имала и свога руководиоца, који је као и други библиотекари старог Оријента, био веома уважаван.¹

За разлику од археолошких сведочанстава, писани историјски подаци указују на Египат као колевку библиотека у Старом веку. Грчки историчар Херодот забележио је да су Египћани народ који воли да оставља писане споменике. Чувена статуа писара која се чува у париском Лувру јасно сведочи и симболизује значај писмености у египатској цивилизацији. Међутим, љубав према писаној речи нису покретали само литерарни или научнички мотиви, већ је она у старом Египту много више била средство за административну или религијску делатност и за решавање свакодневних практичних проблема. Производња и промет књига нису били посебно развијени. Изузетак су чиниле египатске Књиге мртвих, религијско-магијски зборници који су имали намену да покојницима осигурају блажени загробни живот. Оне чине близу 90% сачуваних књига на папирусу, а преписивали су их углавном свештеници.

Египатске књижнице налазиле су се у оквиру храмова, школа у храмовима и у владарским палатама, а историјски подаци о њима веома су непоздани. Као прва библиотека помиње се „Кућа књига” у Карнаку, од које су преостале само рушевине. Грчки историчар Диодор са Сицилије, у свом опису града Тебе, поменуо је и библиотеку над чијим је порталом писало: „Медицина за душу”. Археолошка ископавања храма фараона Рамзеса у Теби открила су гробове двојице библиотекара, оца и сина, који датирају око 1200. година пре наше ере. То је било сведочанство да је тебанска библиотека заиста постојала, а и потврда да је библиотекарско занимање, као и друге јавне службе у Египту, било наследно.

Јужно од Тебе, у храму бога Хоруса у месту Едфу, пронађена је староегипатска библиотека о којој има највише веродостојних података. Позната је под називом „Кућа папируса”, а на зиду просторије са нишама за чување свитака уклесан је попис библиотечких збирки. Овај попис, из друге половине трећег века пре наше ере, својеврстан је библиотечки каталог са укупно 37 побројаних наслова. Подељен је у два дела; први бележи архивску и административну грађу у вези са државним пословима, а у другом су наслови хороскопа, магијских, митолошких и медицинских текстова, као на пример: како избећи Сета, бога таме и неслоге, како савладати крокодила, како се заштитити од рептила и шкорпија и „књига свих мистерија”.²

У својој *Повијести књиге* Александар Стипчевић закључује да управо библиотека у Едфу показује да је чак и у касном раздобљу фараонског Египта књига била врло ретка и тешко приступачна ширем кругу читалаца.

¹ Libraries and librarianship in the West / S. L. Jackson. – New York, 1974. – стр. 5.

² J. H. Shera, ... Наведено дело. – стр. 14.

У готово исто време, у истој земљи Египту, хеленистичка династија Птолемеја оснива Александријску библиотеку која ће убрзо нарасти до збирки са око 700.000 рукописних свитака: „Тај големи неразмјер илустрира на елегантан начин разлику између статичке, конзервативне културе фараонског и оног виталног, хеленистичког Египта. И док је Александријска књижница извршила огроман утјецај на развој знаности и културе јер је била најшире отворена ученим људима за њихов знанствени рад, књижница у Храму бога Хоруса служила је само свећеницима тога храма, а ни њима није могла много користити због врло сиромашног (углавном вјерског, магијског и сл.) саржаја књига што су се чувале у тој књижници.”¹

Један број историчара културе инсистира на грчком карактеру Александријске библиотеке и на њеном дисконтинуитету у односу на књижнице Средњег истока. Међутим, нама се чини да је много прихватљивија претпоставка да је Александријана заправо резултат срећне комбинације класичне грчке и оријенталне библиотекарске традиције. Познато је да чак ни у златно доба Периклове Атине, без обзира на раширеност писмености, филозофског и уметничког стваралаштва, производња ни дистрибуција писаних књижевних споменика нису били посебно развијени. Класични Грци нису били ни скрибомани ни библиофили, већ су више неговали и поштовали усмену комуникацију и непосредан дијалог. Сократ, један од најзначајнијих и најутицајнијих филозофа, није ништа написао, верујући да је само изговорена реч израз живе душе, док је сваки запис само бледа копија истине. Платон је већ много флексибилнији према значају књига, али је и за његову концепцију филозофије и образовања живи дијалог прихватљивији метод него коришћење и тумачење записаног знања. Тек од Аристотела настаје заокрет. Његов педагошки метод не захтева превасходно дијалог, већ он више држи систематска предавања, што захтева и постојање књига. Аристотел је поседовао значајну и веома добро уређену библиотеку.

Са друге стране, библиотекарство у Месопотамији већ је имало богату традицију у прикупљању и организацији рукописа. Птолемеј је био пријатељ и пратилац Александра Великог и са њиме је делио хеленистичку визију будућег света који ће повезивати Грчку и Оријент. На војним походима на Медитерану и Азији они су могли видети богате и развијене градове са велелепним библиотекама-архивима. Оправдано је претпоставити да је Александријска библиотека преузела и достигнућа оријенталне библиотекарске традиције.

Међутим, оно што даје суштинско грчко обележје Александријској библиотеци јесте њена снажна веза са научним истраживањем. Док су се источњачке библиотеке-архиви превасходно бавиле сакупљањем и чува-

¹ Александар Стипчевић, ... Наведено дело. – стр. 37.

њем записа, Александријана је била живи пример корисничког и комуникационог принципа.

На тремеђи грчке, египатске и месопотамске културе, Александрија се развијала као духовни центар хеленизма. По узору на Аристотелову перипатетичку школу династија Птолемеја у свом граду основала је Музеон, академију која ће окупљати најзначајније филологе, књижевнике, астрономе, историчаре и друге научнике. Крај зграде Музеона била је подигнута раскошна библиотека која је служила као темељна претпоставка ученим људима за њихов слободни научни и уметнички рад.

Библиотека је имала универзални и космополитски карактер. Систематски, упорно и на најразличитије начине у њој су сакупљани грчки рукописи, али и књиге египатских аутора, јеврејски списи, књиге вавилонских, персијских па чак и индијских писаца. Израда критичких издања Хомера, Хесиода, Пиндара и других знаменитих аутора, био је један од најзначајнијих задатака библиотеке. У њене просторије слободно су залазили научници и служили се потребним књигама. Осим њих, ту је било и доста преписивача, лектора, коректора, али и библиотекара који су бринули о смештају и коришћењу публикација и изради одговарајућих каталога. Посебно треба поменути Калимаха из Кирене, знаменитог песника и научника, управника Александријске библиотеке. У његовом делу *Пинакес* у 120 књига биле су пописане књиге према стручним групама (драме, поезија, право, филозофија, историја, беседништво, медицина, математика, природне науке, разно), уз податке о ауторима дела. *Пинакес* се могу сматрати не само каталогом, већ и првим познатим библиографским делом и најстаријом ретроспективном библиографијом.

Нећемо се даље задржавати на историјском прегледу настанка најстаријих библиотека, о чему је написано мноштво поузданих и детаљних историјских студија. Нас занима једно друго питање: може ли се већ на темељу података о раним библиотекама доћи до суштинског одређења самог појма библиотеке, до суштаствених библиотечких функција, до онога што је Џеси Шир назвао непроменљивим и кохерентним институционалним јединством или супстратом библиотекарства. Пре покушаја да одговоримо на ово питање, сумирајмо поруке из наведене историјске евиденције о првим библиотекама.

Најпре, може се рећи да су прве библиотеке заправо више биле институције архивског типа. У њима су се записи људског знања и искуства чували као драгоцености и реткости, не само зато што их је количински било мало већ што су ови записи били од изузетне важности за државе и друштва у којима су настајали. Веома рано се уочава административни, државни, привредни и религијски значај писма и књиге. Библиотека постаје симбол и показатељ политичке и друштвене моћи.

На необичан начин, често и непримерен, барем по мерилима савремене размене и међубиблиотечке позајмице публикација, увећаване су и збирке

Александријске библиотеке. Сваки путник који је долазио у Египат, копном или морем, морао је да преда све рукописе које има за Александријску библиотеку, а заузврат би добијао само препис одузетог дела. Птолемеј II добио је оригиналне папирусе великих трагичара Есхила, Софокла и Еврипида положивши атинском полису огромну суму новца од 15 таланата. Он је оригиналне рукописе задржао у Александрији, а копије је вратио у Атину, дозволивши да уложена кауција пропадне.

Библиотеке старог века биле су првенствено складишна места, поуздани резервоари знања, али складишта намењена само одабраним појединцима. Како је духовито приметио Мелвил Дјуи, оснивач децималне класификације, библиотеке су тек од деветнаестог века од резервоара постале фонтане, водоскоци знања који су могли да окрепе, освеже и оснаже сваког човека који је у њима пожелео да задовољи своју интелектуалну и душевну жеђ.¹

Њихове првобитне функције су *кумулятивна* (прикупљање неопходних публикација) и *меморијска* (чување сакупљених записа знања за будуће генерације). Функција *организовања и садржинске анализе знања* (израда пописа текстова, зачеци класификационих система, први каталози збирки, библиографска дела типа *Пинакес*) још увек је неразвијена и недовољно систематична. У зачетку је и *комуникационо-информациона* функција, схваћена у смислу изградње услова за широку доступност библиотечке грађе заинтересованим корисницима. Ова функција, као неопходна претпоставка делатног и ефикасног принципа јавности билиотечког рада, зачиње се тек од Александријске библиотеке. Међутим, већ прве значајне библиотеке у повести човечанства дају довољно могућности да се уоче и опишу њихове структурне претпоставке и основне функције, које ће се развијати током историје, али и које садрже језгро институционалног јединства библиотекарске делатности.

1.2. Однос функција и структуре библиотека

На претходним страницама видели смо да библиотеке од самог свог настанка имају важну социјалну улогу у опстанку и развоју људске заједнице. Без обзира на обим и структуру збирки, тип библиотеке и начин рада са читаоцима, сваку библиотеку карактерише неколико суштинских или иманентних функција, које библиотеку чине јединственом и специфичном друштвеном институцијом. За сада смо издвојили четири иманентне библиотечке функције: кумулативну, меморијску, комуникационо-информациону и функцију организовања и анализе публикованог људског знања и искуства.

¹ American library philosophy : an antology. – Hamden, 1975. – стр. 29.

Функције могу бити *унутрашње* (системске) и *спољашње*, друштвено оријентисане. Унутрашње функције обухватају иманентне задатаке које обавља један систем, док спољашње функције изражавају социјалну сврсисходност или друштвену мисију одређене делатности. Применимо ли овакво одређење на библиотечку делатност, можемо рећи да набавка, конзерваторско-рестаураторска заштита, чување, каталошко-библиографска обрада, издавање публикација на коришћење, информациона и реферална делатност спадају у унутрашње или системске библиотечке функције или задатке. Њихово успешно обављање није само себи сврха, већ има битну друштвену мисију у обезбеђивању публикованих знања и информација садашњим и будућим покољењима. Свака унутрашња функција има и свој спољашњи или друштвени значај и израз. У том смислу се о кумулативној, меморијској, организационој и комуникативно-информационој функцији може говорити и као о социјалним функцијама библиотека. Ово разјашњење није важно само са становишта библиотекарске теорије, већ и са аспекта библиотекарске праксе. И за организацију и за мотивацију библиотекарског рада, који често зна да се претвори у монотону и рутинску делатност, битно је схватити друштвени контекст и друштвени значај стручног библиотекарског посла.

Иако су иманентне функције заједничке свим библиотекама углавном константне, њихов међусобни однос и значај мења се током историјског развоја. Промена друштвених структура, вредности и норми изазива и промене библиотечких унутрашњих, технолошких, као и спољашњих, социјалних функција библиотека.

Настанак библиотека повезан је са задацима прикупљања и чувања информација. Доминантна библиотечка функција била је меморијална. Из ње је проистекао и сам назив „библиотека”. Старогрчке морфеме BIBLION (књига) и THEKE (ковчег, орман) заједно означавају место за чување књига, књигохранилиште. Оваква етимологија сачувана је у већини европских језика, а и енглески термин LIBRARY настао је модификацијом латинских израза LIBER (књига, писмо), односно LIBRARIUM (ормар за књиге).

Током историје, са нарастањем научних, културних и образовних потреба, меморијална функција се преобраћа из главне у помоћну библиотечку функцију, уступајући место новој, која из основа мења постојећу парадигму библиотекарства. Реч је о функцији организације коришћења публикација, или о комуникационо-информационој функцији. Унутарсистемски задатак организације коришћења докумената на социјалном плану повезан је са функцијом обезбеђивања доступа до знања и информација.

Ова функција обавља се кроз различите облике услуживања корисника. У традиционалним јавним библиотекама она се реализује кроз позајмицу публикација читаоцима на коришћење у одређеном временском року. У истом циљу развијени су и начини узајамног коришћења различитих

библиотека, кроз систем међубиблиотечке позајмице у земљи и у иностранству. У електронској библиотеци приступ до удаљених база података представља нови облик функције организације доступности и коришћења информационих извора.

Данас смо сведоци нове промене доминантних функција у библиотекама. Кључни значај добија анализа информација која прожима све библиотечке процесе. Историјски гледано, ова функција постоји и у првим библиотекама, када се у циљу уређења и систематизације документа појављује анализа њиховог садржаја. Систематски поредак документа претпоставка је за смештај и доступност до збирки. Током времена функција анализе информација развијала се и усложњавала како у формалном тако и у садржинском смислу, прелазећи пут од уређивања збирки до сложених референтно-библиографских метода и изградње нових информационих система.

У електронском окружењу функција анализе информација добија нове облике и садржаје. У већим библиотекама у свету формирају се и посебне службе за семантичку обраду информација, које обради информација приступају на нивоу њиховог смисла и значења. Њихов задатак је проучавање садржаја, а не само форме публикованог знања.

Ако прихватимо да је анализа информација данас нова доминантна унутрашња функција библиотекарског рада, њен пандан и пратилац на нивоу социјалних функција јесте функција вредносне оријентације у информационој васељени. Ова веза постала је посебно важна са појавом Интернета, када је све израженија неопходност строжег уређења ове прилично неорганизоване информационе глобалне инфраструктуре. Библиотекари као професионална групација која се по природи свога посла бави класификацијом, систематизацијом и организацијом докумената, имају и обавезу и шансу да допринесу решавању проблема уређења и вредновања електронских публикација као будуће форме научне, али и свакодневне комуникације.

Будућност библиотекарства везана је са концепцијом и праксом виртуелне библиотеке, свађене као целокупност информационих ресурса доступних кориснику кроз глобалне компјутерске мреже. Отуда су функције анализе и евалуације информација и навигације и оријентације у новој информационој стварности неопходне за све типове библиотека, како за научне тако све више и за јавне народне библиотеке. У информатичком друштву библиотека постаје институција која поред класичних носиоца забележеног знања и искуства, све више мора да води бригу и о прикупљању, обради, организацији, чувању, заштити и коришћењу електронских ресурса. Овим традиционално библиотечким функцијама, без обзира на технолошко окружење, ваља придодати задатак садржинске обраде, вредновања и квалитативне селекције електронских публикација. Иако и овај последњи задатак није сасвим нов за библиотекаре, он у свету

Интернет комуникације добија посебан значај. Друштвена одговорност библиотечко-информационог рада данас је израженија него у целој досадашњој историји библиотекарства.

Нова улога библиотекара у будућности захтеваће и суштинске измене у приступу образовању библиотечко-информационих стручњака. У ситуацији када корисник има могућност самосталног приступа удаљеним базама података, како библиографским тако и фактографским и базама са пуним текстом публикација, суштинска посредничка улога библиотекара неопходна је углавном код обављања сложених претраживања, избора и вредновања пронађених података. Уобичајена форма библиотечког рада све више ће постајати садржинска анализа информација и аналитичка обрада електронских докумената који укључују текст, слику, звук и видео запис.

Савремене компјутерске мреже и системи често су претрпане ефемерним и мало вредним информацијама. У њима је све више информација комерцијалног и забавног карактера. Задатак је библиотека да из тог бесконачног мора одаберу заиста вредне записе знања и искуства и сачувају их за будућа покољења. У овом процесу анализа информација као унутарсистемска библиотечка функција и вредносно-оријентациона социјална функција нису само технички и организациони задаци, већ захтевају шири, социолошки и аксиолошки утемељен приступ библиотекарству.

Резимирајмо досадашње излагање о функцијама библиотека. Библиотека као самостална и специфична друштвена институција као главни циљ има ефикасно задовољавање појединачних и друштвених потреба за публикованим знањем и информацијама. Током историје уобличавају се основне или иманентне функције по којима се библиотекарска делатност разликује од других друштвених делатности. Оне чине углавном стабилно институционално језгро библиотекарства, иако се могу развијати под утицајем социјалних, културних и технолошких промена. Иманентне функције библиотека могу се посматрати са унутарсистемског и спољашњег или социјалног аспекта. Ево једног могућег табеларног приказа развоја основних функција и односа доминирајућих унутрашњих и спољашњих функција библиотека:¹

---

¹ Философия современной библиотеки / М. И. Акилина // Библиотековедение, 4-5 (1996). – стр. 100.

Редослед историјских етапа	Оквирна хронологија почетка етапа	Садржај библиотечких функција
I	Од настанка библиотека	Прикупљање. Чување
II	Од XVII, а у одређеним земљама XVIII века	Прикупљање. Чување. Организација коришћења
III	Од 60-80. година XX века	Прикупљање. Чување. Организација коришћења. Анализа информација.
IV	Од 1990. -	Прикупљање. Чување. Организација коришћења. Анализа. Садржајна и вредносна оцена информација.

Етапе развоја библиотека	Доминирајућа унутрашња функција	Доминирајућа спољашња функција
I	Меморијална	Кумулативна
II	Организација коришћења и позајмице публикација	Обезбеђивање доступности до информација
III	Анализа информација	Оријентациона
IV	Процена информација	Вредносна

1.3. О јединству функционалног и структуралног приступа библиотекарству

Ако хоћете да сазнате и разумете шта је човек, погледајте шта он ради, говорио је познати историчар Колингвуд. Примењујући ову мисао на библиотеке, могли би смо такође рећи да је за одговор на питање шта је библиотека довољно проучити шта библиотеке раде, чиме се баве. Такав приступ библиотекарству можемо назвати функционалним и њега смо применили на претходним страницама.

Међутим, свака институција као друштвени систем, осим својих циљева и функција, има и одређену структуру или елементе који је сачињавају. Суштина сваког система може се у потпуности разумети тек на основу дијалектичког јединства његове структуре и његових функција. Ни једна структура није сврха сама по себи, већ је средство за испуњавање одређених социјалних функција и задовољавање одређених људских потреба.

Структура система је органски спој његових елемената који омогућује функционисање система према постављеним циљевима или сврхама.

Са аспекта системског приступа питање о томе шта је битније, структура или функције, показује се као бесмислено. Структура и функције система су међусобно повезане и јединствене; нема структуре која не носи одређене функције и не постоје функције које се не заснивају на одговарајућој структури.

Јединство функционалног и структуралног приступа може бити методолошки подстицајно и далекосежно и у заснивању библиотекарства. Са оваквог становишта библиотекарству се не приступа проучавањем или описивањем конкретних библиотека овог или оног типа у конкретним друштвено-историјским условима, већ се полази од теоријског модела библиотеке као система. Полазна питања изгледају сасвим једноставно: шта је библиотека као систем? Који су основни структурни елементи који чине сваку библиотеку као објективну реалност, као друштвену институцију, и какви су њихови међусобни односи?

Међутим, једноставна питања најчешће немају једноставне одговоре. Питање о суштини библиотеке као система заправо се може сматрати темељним онтолошким питањем библиотекарства. Из онтолошког темеља проистичу гносеолошки и логички закључци, али и читав низ практичних последица за заснивање и рад једног система или једне друштвене институције. Ово у пуној мери важи и за библиотечку делатност. Стога је и за библиотекарство, као јединство теоријског и практичног поимања библиотечно-информационе делатности, од кључног значаја да пронађе везу и мост између библиотеке као система и структуре и функција реално постојеће библиотечке мреже. У овом напору лако се може показати да нема ништа практичније од добре и утемељене теорије.

Истраживање онтолошких или логичких елемената библиотеке као сложеног система и њихових међусобних односа има и свој историјски развој. На раним стадијумима развоја библиотекарства често је истицан само један кључни елемент који чини основ библиотеке, било да се радило о месту за чување докумената, збирци публикација или скупини читалаца. Већ у 17. веку, у чувеном делу Габриела Нодеа (1600-1653) *Савети за уређење библиотеке* истичу се карактеристике библиотеке као целовитог система, јединственог организма који се не може свести на прости збир својих саставних елемената. Неуређена збирка књига, без обзира колико велика била, не може се назвати библиотеком, као што се ни гомила од тридесет хиљада људи не може звати армијом ако нема команданата и организације, писао је Ноде, с правом указујући на органску везу уређених збирки, библиотекара и корисника.¹

¹ Нодеова књига, прва систематска расправа о модерном јавном библиотекарству, објављена је у Паризу 1627. године. Користили смо енглески превод : *Advice on Establishing a Library / G. Naude. - Berkeley, 1950.*

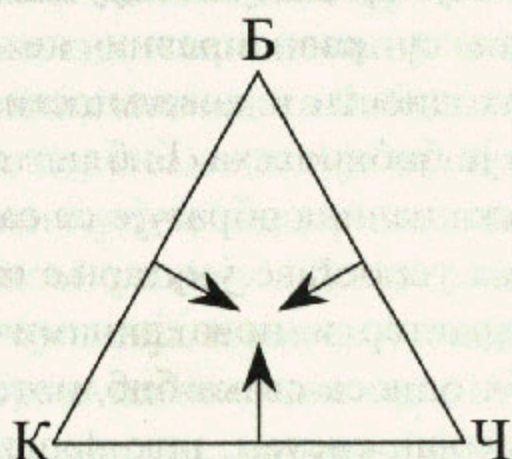
Наравно, Ноде у својим анализама не користи појмове структуре, система и функција, што ће постати карактеристично тек у двадесетом веку.

Седамдесетих година нашег века у руском библиотекарству појављује се низ стручних расправа у којима се плодотворно примењује системски приступ. Ове расправе значајно ће допринети продубљивању научног утемељивања библиотечно-информационе делатности, и ми ћемо стога изнети неке од њихових најважнијих резултата.

Николај Карташов 1967. године у библиотекарски лексикон укључио је појам „систем”, одређујући библиотеку као систем међусобних односа библиотекара, књиге и читаоца. У текстовима објављеним 1976. године у часопису *Библиотекар* Черњак и И.Фрумин указали су да су књига, читалац и библиотекар не само елементи библиотекарства, већ елементи и саме библиотеке као сложеног социјалног система.¹

Поменути аутори графички приказују библиотеку као систем у облику равностраног троугла. Овај троугао има све карактеристике система-целовитост (сва три елемента узајамно делују као јединствена целина и нарушавање било кога од њих нарушава систем) и структурност (систем поседује особине које зависе од главних својстава сваког елемента).

Односи елемената могу се разматрати унутар троугла и изван троугла, пошто је систем књига-библиотекар-читалац (КБЧ) део ширег социјалног система. Унутар троугла узајамно дејство градивних елемената образује технолошке или унутрашње функције библиотека, а изван троугла исти елементи образују спољашње или социјалне функције библиотека:

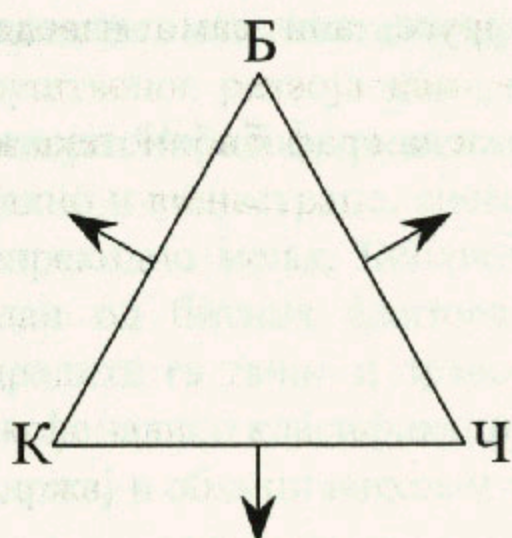

УНУТРАШЊЕ (ТЕХНОЛОШКЕ) ФУНКЦИЈЕ

БК – технологија рада библиотеке

БЧ – задовољавање читалачких потреба

КЧ – повезивање књига и читалаца

СОЦИЈАЛНЕ ФУНКЦИЈЕ БИБЛИОТЕКА

БК – књижни фонд као „меморија
човечанства”

БЧ – васпитне, образовне, научне улоге

КЧ – информационо-библиографско
услуживање

¹ Об објекте библиотекоеведения // Библиотекаръ, 1 (1976). – стр. 63-66.

У складу са структурно-функционалним одређењем библиотеке као система, руски аутори одређују и домен библиотекарства као специфичне и самосвојне научне дисциплине. Према утицајној дефиницији Огана Чубарјана, „Библиотекарство је област људског знања које изучава циљеве, принципе, садржај, систем и форме коришћења књига у друштву. Основни теоријски задатак библиотекарства јесте истраживање закономерности развоја библиотечног процеса као друштвене појаве, повезане са коришћењем књижног богатства у општедруштвеном интересу.”¹

Системски приступ у руском библиотекарству свој најпотпунији облик добио је у делу Јурија Стољарова *Библиотека: структурно-функционални приступ*, објављеном 1981. године.²

Према Стољарову, библиотека је социјални микросистем, као један од важних елемената или подсистема ширег друштвеног система. Међутим, и библиотеку треба проучавати као посебан систем, то јест откривати њене саставне елементе и везе међу њима. Појам библиотека заправо је збирни концепт који обухвата 1) целокупност и међудејство његових градивних елемената, 2) функционисање сваке посебно узете библиотечке установе, 3) делатност библиотечких система свих нивоа.

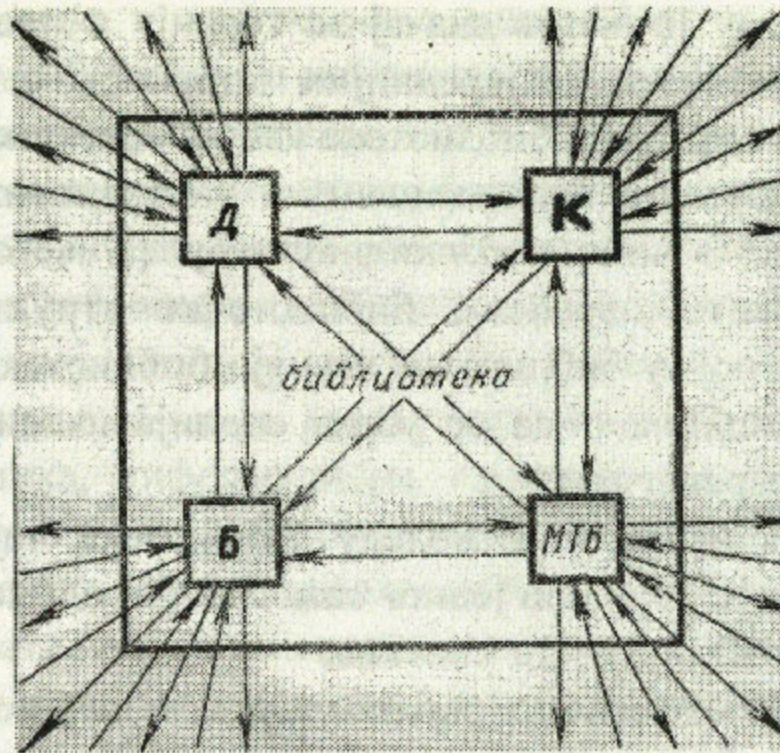
Библиотеку као систем чини нераскидиво јединство четири елемента које Стољаров назива документ (Д), корисник или абонент (К), библиотекар (Б) и материјално-техничка база (МТБ). Документ је темељ и градивни материјал библиотеке као система, библиотекар је активатор, покретач и организатор система, а материјално-техничка база обезбеђује просторне и технолошке услове или унутрашњу средину за функционисање библиотеке. Поменути четири елемента су равноправни не по једнакој важности њихових улога, већ по неопходности и довољности за образовање такве друштвене институције каква је библиотека. Библиотека није прости конгломерат, већ организам. Органска целина образује се само када се међу изходним компонентама система успоставе унутарње везе благодарећи којима систем добија целовит карактер и нова динамичка својства. Без четири главна елемента и њихових односа свака библиотека се распада, престаје да буде јединствен и самосвојан систем, што наравно не значи да библиотека не може имати и друге, али само изведене компоненте и односе (функције).

Ево како према моделу Јурија Стољарова изгледа граф библиотеке као система:³

¹ Исто. – стр. 65.

² Библиотека: структурно-функциональный подход / Ю. Н. Столяров. – Москва, 1981.

³ Исто. – стр. 48.

На основу граф-модела библиотеке може се јасно уочити да је реч о сложенем и отвореном систему. Његови елементи сачињавају укупно шездесет унутрашњих веза (дванаест парних и по двадесет четири тројне и четвороструке везе), као и већи број спољашњих веза, окренутих друштвеном окружењу.

Као сваки сложен и отворен систем, библиотека је под сталним и разноврсним утицајима спољашње средине, тј. друштвеног система (својство реактивности). Библиотекарству је веома важан теоријски и посебно практични задатак да открије механизме спољашњих утицаја, социјалних, економских, технолошких и других, који утичу на природу и карактер пословних елемената библиотечног система. Такође, библиотека као отворени систем и сама делује на спољашње окружење (својство активности) и на тај начин утиче и доприноси научном, културном, привредном и општедруштвеном развоју. Докле год друштву буде неопходна материјализација, кумулација и дисеминација знања (у простору и времену), без обзира на форме технолошке организације ових процеса, постојаће библиотеке као специфичан, самосвојан и важан друштвени институт: „Библиотека као јединствен систем тежи према одређеном циљу, а циљ се на свакој етапи друштвеног развоја конкретизује према сложеним односима друштвеног развоја. Наравно, циљеви се не остварују сами по себи. Неопходно је стално и вишестрано, системско проучавање спољашњег окружења које се непрекидно мења. Библиотека је усмерени, сврсисходни систем. Циљ је један од битних фактора образовања система и стога је тако важно одредити га тачно и правовремено. Од циљева постављених пред систем, такође зависи класификација функција, типологија библиотеке и конкретни садржај и облици њиховог рада.”¹

¹ Info-rich, info-poor / T. Haywood. – London, 1997.

Након овог кратког приказа системског приступа библиотекама, поставља се питање у чему је његов значај за теорију и праксу библиотечно-информационе делатности. Највреднијим доприносом оваквог приступа сматрамо целовито одређење библиотеке као комплексног система састављеног од више елемената и спољашњих и унутрашњих веза. Структура библиотечног система чини нераскидиву везу са његовим циљевима и функцијама. Целовито одређење библиотечке структуре и функција омогућује да се на појму библиотеке заснује библиотекарство као самосвојна научна дисциплина и да се убрза специјализација и професионализација библиотекарског рада.

Основна замерка изложеном моделу библиотеке чији је аутор Јуриј Стољаров, јесте недостатак још једног самосталног елемента у онтолошко-логичкој структури библиотечног система.

Тај пети елемент назваћемо *библиографском структуром*. Под њим подразумевамо за библиотекарство специфичне методе, средства и инструменте за бележење, организацију, дисеминацију и коришћење публикованог људског знања. Библиографски метод је специфично оруђе библиотекара којим он интерпретира целокупни свет знања и информација. Кроз систем библиографско-каталожких инструмената и информационо-рефералних средстава обезбеђује се суштинска медијаторска улога библиотекара и обавља се повезивање збирки и корисника.

Библиографска структура је, дакле, независтан и битан елемент сваког библиотечног система, а библиографски метод својствен је библиотекарству као научној дисциплини која повезује теорију и праксу библиотечке делатности. Од Александрије до Интернета, библиотеке имају дужност да чувају и чине доступним све записе цивилизације у којима је материјализовано људско знање и искуство. У овом процесу библиографска структура увек је била елемент који је повезивао збирке документата, библиотекаре и кориснике и тако представљао предуслов слободног приступа публикованом знању и информацијама.

За наше даље истраживање биће од користи још једно термилошко разјашњење. Реч је о односу појмова „информација” и „знање”, схваћеног са аспекта њихове примене у библиотекарству. Иако су ова два појма међусобно блиско повезана, ипак постоје и разлике које чине да се термини информација и знање не могу користити као синоними. У савременом библиотекарству постоји и веома широко дефинисан појам информације, који је обухватнији од појма знања. У једној скорашњој публикацији Ифле, Међународне асоцијације библиотека и библиотечких удружења, библиотечно-информациона делатност дефинише се као *одређивање, предвиђање, подстицање и задовољавање информационих потреба постојећих и потенцијалних корисника, кроз стварање и функционисање система за изградњу, синтезу, прикупљање, категоризацију, чување, обезбеђивање доступности, претраживање, интерпретацију и презентацију информација из свих*

медија и личних извора, на ефикасан и исплатив начин, у циљу убрзања протока информација и подстицања привредног и социјалног развоја отвореног друштва. У оваквом контексту, под информацијом се подразумевају подаци, чињенице, представе, идеје, мишљења и културне вредности, у различитим медијима-штампаној форми, аудио-визуелном или електронском облику, укључујући лично знање и спољашње изворе и референце.

Међутим, оваква дефиниција је више нормативна и убеђивачка, него што одговара уобичајеној језичкој употреби термина и стварном односу информација и знања. Она је израз тенденције да се једна од битних функција библиотека, информациона, прогласи уједно и једином функцијом библиотека, а да се све друге улоге савремених библиотека (културна, рекреативна итд.), учине неважним или потпуно маргинализују.

Нама су прихватљивија становишта по којима се знање одређује као сума, свеукупност научних истина, чињеница, принципа, убеђења и других објеката спознаје која се чува у облику публикација, док је информација текући процес, део знања који се налази у сталном кретању и промени. Информација је део суме знања која се првенствено користи за оријентацију корисника, за активно деловање и управљање одређеном операцијом или процесом, за доношење одлука у циљу очувања специфичности одређеног система. Са структурно-функционалног становишта информациона функција библиотеке представљена је везом документ-корисник, и зависи првенствено од докумената који садрже актуелне и брзо применљиве податке. Овакво одређење информације у складу је и са уобичајеном језичком употребом. Према речнику САНУ, информација је податак о нечему или некоме, обавештење, саопштење или извештај.

Како у својој књизи *Информациони богаташи и информациони сиромаси* примећује Тревор Хејвуд, fine разлике између података и информација, знања и мудрости дају главним ауторима из ове области повод за сате и сате схоластичких и цепидлачких расправа. Ипак, корисно је и за библиотекаре да уоче и разумеју како настаје и делује повезани ланац информације-знање.¹

Први беочуг у овом ланцу или први корак у информационом процесу чине ПОДАЦИ. Они су уобичајено дати у облику речи, бројева или неких других симбола. Њихово поимање или дешифровање захтева одређену когнитивну способност и претходно усвојене информације које нам помажу да подацима дамо одређено устројство, смисао и значење.

Други корак у информационом ланцу је претварање података у ИНФОРМАЦИЈЕ. Податак је чулни стимулус који се захваљујући претходно усвојеним спознајним способностима конвертује у информацију. На појединца као примаоца и пошиљаоца информација значајно утиче

---

¹ Info-rich, info-poor / T. Haywood. – London, 1997.

познавање и употреба језика, културне вредности и обрасци и целокупно животно искуство.

Један бит у бинарном систему најмања је количина информација, довољна да покрене или омогући извесну одлуку или извесну реакцију. ЗНАЊЕ, као трећи беоцуг у информационом ланцу, представља нарастајућу комплексност организоване информације у људској свести.¹

Четврти корак представља самосвест спознајног субјекта, могућност продубљивања и повезивања знања, који можемо назвати МУДРОСТ. Физичке информације разликују се од људских информација. Узорци информација на било ком нивоу захтевају сензоре или чула која их могу примити и интелигенцију која омогућује њихову анализу и обраду. Мудрост, као критичка способност обраде и примене знања, чини највиши и најсложенији ступањ у ланцу спознаје.

Овакво разликовање знања и информација даје основе за схватање да је библиотекарство суштински повезано са знањем и његовом друштвеном организацијом и употребом а не само са информацијама које су ужи концепт од концепта знања. У наставку излагања биће више речи о заснивању библиотекарства као знања о људском знању, или о библиотекарству као социјалној епистемологији.

---

¹ Info-rich, info-poor / T. Haywood. – London, 1997.

2. *Јавно народно библиотекарство као друштвена институција*

2.1. *Иструментална и комуникативна рационалност библиотекарства*

Институције чине темељ континуитета, трајности и стабилности једног друштва и његове културе. Институције су не само поуздан показатељ стања и достигнућа културног система, већ и претпоставка и залог укупног друштвеног развоја. Способност институција да повежу традицију и савременост, да ускладе своје историјско наслеђе и језгро хуманистичке мисије са захтевима и потребама модерног човека и времена, представља меру њихове данашње успешности, делотворности и сврсисходности.

Институције су израз потребе да се појединачни људски напори, способности и достигнућа удруже и тиме ојачају и учине општедоступним друштвеним добром. Отуда су оне поуздано средство социјалне интеграције и покретач друштвене динамике.

Свака институција делује у властитом друштвеном простору и отуда је честа тенденција да се институције осамостале, саме за себе репродукују унутар својих зидова и сврха које себи постављају. Међутим, целокупан друштвени живот одвија се као стална интеракција појединаца и институција и институција једних у односу на друге и према друштвеном систему у целини. Институције нису само производ друштвене поделе рада, већ у себи носе и у свом раду изражавају тоталитет друштвених норми и односа. Како каже Јован Ђорђевић, у свакој институцији остварује се трансверзалност функција: „у свакој институцији има елемената праинституције, то јест касарне, манастира и школе, свака има своју званичну функцију и репродукује у себи друштвену структуру, а тиме, нарочито опште задатке организовања, образовања, власти и потчињавања, којима потврђује и обезбеђује структуру макро-друштва. Свака институција има свој финализам који обично називамо функцијом, који није, осим привидно (правно) аутономан: он је друштвено и идеолошки кондициониран”.¹

Ако прихватимо наведене ставове, могли бисмо закључити да у историјском развоју човечанства институције имају двоструку, често противречну улогу. С једне стране, оне су средство за задовољавање различитих друштвених потреба. Методолошки је оправдано и теоријски утемељено схватање човека као „бића потреба”, које стално оплемењује и развија своје природне предиспозиције, стварајући заједницу и културу као своју другу, људску природу. У сличном смислу и Хегел је дефинисао грађанско друштво као „систем потреба”. Институције се образују управо са сврхом да задовоље одређене људске потребе, појединачне или

¹ Идеје и институције / Јован Ђорђевић. – Београд, 1972. – стр. 63.

заједничке. Као такве, оне су израз удружене људске моћи и истинског, неотуђеног друштвеног ауторитета. Снажне, развијене и аутономне друштвене (грађанске) институције основа су цивилизованог и цивилног друштва.

Из овакве еманципаторске перспективе могу се посматрати све друштвене институције. Тако је енглески библиотекар Џејмс Томпсон написао занимљиву и подстицајну књигу *Моћ библиотека: нова филозофија библиотекарства*, у којој истиче да су библиотеке одувек извориште друштвене моћи која се темељи на чињеници да се у њима чувају и преносе знања, открића и достигнућа човечанства. Анализирајући историјску улогу и мисију библиотека у преношењу културе, помагању образовања, свих интелектуалних, уметничких и стваралачких активности, као и допринос економском напретку, Томпсон с правом закључује да су библиотеке моћан покретач друштвених и политичких промена, а као чувари слободе мишљења оне су и истинске тврђаве слободе.¹

Насупрот универзалности и еманципаторског карактера институција, стоје њихова друштвена и идеолошка условљеност и тежња ка издвојености и самодовољности. Социолози често наводе пример великог кинеског зида, који није само одбрамбени бедем, већ симбол суштинске репресивности и ауторитарности поретка. И кинески, и берлински, и зидови многих других институција израз су затворености и бирократизованог отуђивања друштвене моћи. Ове опасности није лишена ни библиотечка делатност. У библиотекама, као установама норми и прецизних правила, често су запостављени корисници, а неопходни ауторитет струке може се преобразити у монопол моћи над информацијама и знањем. Умберто Еко то је убедљиво показао у својој књизи *Име руже*.²

Да би се спречила изолованост и бирократизованост институција, основна претпоставка јесте постојање критичке свести и самосвести о остваривању њихове друштвене мисије и сврхе.

Када је реч о библиотекарству као друштвеној институцији, с правом се може указати на помањкање критичког проучавања библиотекарства као институционализованог друштвеног субјекта. Веома су ретка истраживања која критички анализирају улогу библиотека у друштву и однос друштва према функцијама које библиотеке обављају. Улога библиотека схвата се као нешто што је очигледно, непроблематично, свима јасно и прихватљиво. При томе је ово некритичко разумевање библиотекарства присутно не само у широј заједници, већ и код самих припадника библиотечке професије. Амерички теоретичар Пирс Батлер већ 1933. године у свом *Уводу у библиотекарство* сажето је упозорио на недостатак теоријског утемељења библиотекарства: „За разлику од својих колега у другим подручјима

¹ Library power : a new philosophy of librarianship / J. Thompson. – London, 1974. – стр. 6.

² О утицају Умберта Ека на теорију библиотекарства видети: Ка савременој библиотеци / Жељко Вучковић. – Нови Сад, 1997. – стр. 15-17.

друштвене активности, библиотекари су чудновато незаинтересовани за теоријске аспекте своје професије. Они изгледа поседују јединствен имунитет према оној радозналости која у другим подручјима води модерног човека да повезује властите напоре са главним токовима људског живота. Библиотекари остају усамљени у једноставности свога прагматизма: рационализација њихових непосредних техничких процеса као да сасвим задовољава њихове интелектуалне интересе. Сваки напор да генерализују ове рационализације у професионалну филозофију библиотекари-ма се чини не само узалудним, већ и опасним.”¹

Наведени ставови никако не значе порицање важности свакодневних библиотечких радних процеса и функција. Међутим, они указују на неопходност да се библиотекарство не сведе само на инструменталну делатност усмерену на решавање практичних питања набавке, обраде, чувања и коришћења публикација, већ да се пронађе његово теоријско утемељење и оправдање. У бројним радовима Џозефа Нитецког сугерисана је визија библиотекарства као тродимензионалне дисциплине.²

Први ниво је *искусствени* или *инструментални*. Он обухвата различите библиотечке операције помоћу којих се књиге, часописи и друге публикације који су физички носиоци или комуникациони медији знања и информација прибављају, библиографски обрађују, организују, чувају и чине доступним својим корисницима.

Нитецки указује да морамо разликовати проблеме који се односе на физичке аспекте публикација и информација од проблема везаних за употребу публикација за разноврсне корисничке потребе. Улога библиотека, а тиме и библиотечких каталога као најзначајнијег информационог извора о библиотечким збиркама, није само да обезбеде доступност до публикација у физичком смислу, већ и да омогуће приступ садржају тих публикација. Стога се реалност библиотекарства мора сагледати и на *контекстуалној* равни, схваћеној у смислу садржаја или разумевања значења дела које је као физички ентитет представљено у форми публикације. Укратко, контекстуални ниво заснива се на предметној садржини библиотечких збирки и њиховој употреби. Књига није само предмет, ствар међу другим стварима, већ ентитет који има властити живот, смисао и садржај. Овај живот и ово значење књиге могући су само у непосредном контакту са читаоцем, а задатак библиотекара јесте управо да овакав сусрет омогући. Библиотекар је посредник који уз познавање селекције, набавке, каталошко-библиографске обраде и организације доступности до публикација мора поседовати и знања о карактеристикама публикованих информација и знање о карактеристикама и потребама корисника.

¹ An introduction to library science / P. Butler. – Chicago, 1993. – стр. 11-12.

² Metaphors of librarianship / J. Nitecki // Journal of library history, 14 (1979).

Нитецки, након искуствене и контекстуалне равни, разматра и трећу коју назива *концептуалном*. Са концептуалног аспекта природа и смисао основних библиотечких функција одређује се у правцу остваривања идеје о друштвеној потреби прикупљања, организације и дисеминације забележеног (публикованог) знања. Библиотекарство се утемељује као промишљање односа постојећег (датог) нивоа људског сазнања и динамичког (новог) аспекта знања. Овај концептуални ниво библиотекарства превасходно је социолошки утемељен, јер разматра социјалне функције и социјалну одговорност библиотечке заједнице у распростирању (дисеминацији) знања и информација.

Изложена схватања Џозефа Нитецког природно намећу питање међусобног односа инструменталног, контекстуалног и концептуалног утемељења библиотекарске теорије и праксе. Сам Нитецки ставља акценат на социолошки и епистемолошки приступ библиотекарству и као да не види у пуној мери онтолошки примат свакодневних библиотечких процедура на којима се заправо темељи могућност сваког контекстуалног и концептуалног одређења.

Поједностављено говорећи, без сређених библиотечких магацина и полица, без квалитетних каталошко-библиографских инструмената, немогуће је обезбедити приступ до смисла и значења дела садржаних у публикацијама, као ни ширење нових знања и концепција. Током историјског развоја библиотечких инструменталних процедура настао је и библиографски метод као основа за бележење, преношење, организацију, чување и коришћење људског знања. Како с правом примећује Десанка Стаматовић, „без ове методе почев од Калимахових „Пинакес“ до ISBD-а, уз стручно класификовање докумената, тешко би могао да опстане систем научних информација, електронски каталог, библиометријска метода, цитатна анализа, обрада, пренос и дисеминација информација.”¹

Библиографски метод треба разумети као јединство формалног и предметног приступа библиотечкој грађи и њеној садржини. Каталошка и библиографска обрада обављају се на метанивоу који дозвољава да се библиотекарство с правом назове „знањем о знању”. Библиографски метод чини саму срж библиотекарства и основу његове самосвојности и специфичне различитости у односу на сродне дисциплине као што су документалистика, архивистика и сличне. Кроз формални и стварни библиографски опис одвијају се не само процеси бележења, предметизације и стручне класификације, већ и процеси интерпретације јавног знања у циљу стварања информационог апарата који омогућује корисницима да дођу до садржаја публикације који задовољава њихове образовне, културне, научне, стручне или рекреативне потребе: „Тако створени записи информа-

¹ Нов допринос теорији библиотекарства / Десанка Стаматовић // Годишњак Библиотеке Матице српске за 1997. годину. – стр. 133.

цијског карактера и знање преобликовано у одређену фактографију, разумљивије или сажете исказе (нпр. уџбеници, сажеци и сл.) помажу корисницима да открију за себе нова знања и да забиљежено знање надограђују својим властитим разумијевањем односно интерпретацијом. Сасвим је извјесно да се у том процесу, на метаразини на којој се одвијају библиотечке операције од селекције грађе из укупне понуде забиљеженог знања преко начина формалне и садржајне обраде и стварања информацијских помагала, до организације доступности информација и публикација и њихове заштите, одвијају активности које битно утјечу на карактер процеса пријеноса знања од његовог ствараоца до крајњег корисника, а тиме и на стварање новог знања.”¹

Последњих година појавиле су се бројне дилеме о месту, улози и будућности библиографског метода у савременом библиотечком и информационом раду. Изгледало је да ће развој компјутерске цивилизације, прелазак на електронско штампање и објављивање публикација, Интернет и хипертекст, релативизовати и умањити значај и вредност библиографских структура. Наметнуло се питање будућности библиографског и каталожког рада и примерености постојећих међународних стандарда за библиографски опис електронских докумената.

Међутим, досадашњи развој електронских публикација, посебно Интернета, показао је неопходност потпуније и квалитетније контроле и обраде електронских докумената. Интернет, као најважнији симбол информатичке епохе, ширио се више као информационо море без обала него као прецизно методолошки уређена научна структура. У будућности се могу очекивати координирани напори библиотечке заједнице да се ресурси Интернета што прецизније опишу, систематизују, предметизују и класификују, уз увођење критеријума поузданости и квалитета информација које електронски документи садрже. Предуслов за то чини систем универзалне библиографске контроле, кроз одржавање, проширивање и развој постојећих библиографских правила и структура. Као што је на конференцији Ифле у Копенхагену 1997. године приметио Мајкл Горман, управо библиотекари поседују алате, искуство и способност за чување и организовање записаног знања и информација на глобалном нивоу. Унапређивањем библиографских метода треба обезбедити да они достигну степен стандардизације који ће им обезбедити виши ниво у глобалној кооперацији и интеграцији библиотечко-информационог система. Тако ће омогућити да и електронски документи буду забележени, обрађени и доступни како садашњим, тако и будућим генерацијама: „Интегрисаној библиотеци будућности биће потребна библиографска структура уколико жели да узме учешће у глобалној мрежи библиографске контроле која ће омогућити

---

¹ Publikacije i znanje u bibliotekarstvu / Т. Aparac Gazivoda // Информацијске знаности и знанје. – Загреб, 1990. – стр. 115.

свим библиотекама у свету да међусобно размењују своје ресурсе. Све библиотеке ће приложити своје каталожке податке тој структури. Каталогизација није, нити је икада била, јефтин посао. Рад без каталогизирања је још скупљи посао. Проста је недоумица да ли ћемо потрошити новац на почетку процеса плаћањем каталогизатора и опскрбљивањем оруђима потребним да спроведу свој посао на добробит безброј хиљада корисника библиографске структуре, или ћемо платити временом и напором тих истих корисника док буду неспретно баратали претражујући преко кључних речи и добијајући небитне резултате у којима недостају важни документи.”¹

Најзначајнијим доприносом Џозефа Нитецког у заснивању целовите теорије библиотекарства сматрамо његово указивање да се библиотеке и библиотечка делатност морају разумевати као интегрално јединство физичких, функционалних и концептуалних карактеристика. Ни једна парцијална дефиниција не може обухватити целину библиотеке, која постоји као међуигра различитих фактора у једном свеобухватном напору библиотека да одрже своју егзистенцију и оправдају своју друштвену мисију.

Схватање библиотекарства као институције може представљати добро методолошко полазиште за целовито разумевање библиотечко-информационе делатности. Таквим приступом треба обезбедити и моменат саморефлексије као критичког преиспитивања друштвених претпоставки и друштвених последица библиотекарске теорије и праксе.

Разумевање библиотекарства као самосвојног и самосвесног институционалног социјалног субјекта треба да обухвати и његове процедуралне и контекстуалне аспекте. У том смислу савремена библиотечко-информациона делатност темељи се на интегралном јединству своје инструменталне и своје комуникативне рационалности. Прва је у већој мери окренута унутрашњим питањима библиотекарске струке, а друга се отвара према широј друштвеној заједници.

2.2. Библиотекарство као социјална епистемологија

Један од најпотпунијих покушаја да се библиотекарство заснује и објасни као целовита и самосвесна друштвена институција налазимо у делу истакнутог америчког теоретичара библиотекарства Џесија Шира. Размотримо овај покушај и његов значај за теоријско утемељивање јавног народног библиотекарства као социјалног субјекта.²

¹ Будућност каталогизације и каталогизатора / М. Горман / Годишњак Библиотеке Матице српске за 1997. годину. – стр. 196.

² The foundations of education for librarianship / J. H. Shera. – New York, 1972.

Слично Џозефу Нитецком, Шир сагледава реалност библиотекарства у три равни које назива *атомистичком*, *садржајном* и *контекстуалном*. Атомистичка димензија подразумева методе и технике стварања специфичних библиотечких информација (израду каталошких листића, предметизацију и класификацију библиотечке грађе, програмску подршку за каталошко-библиографски рад и слично).

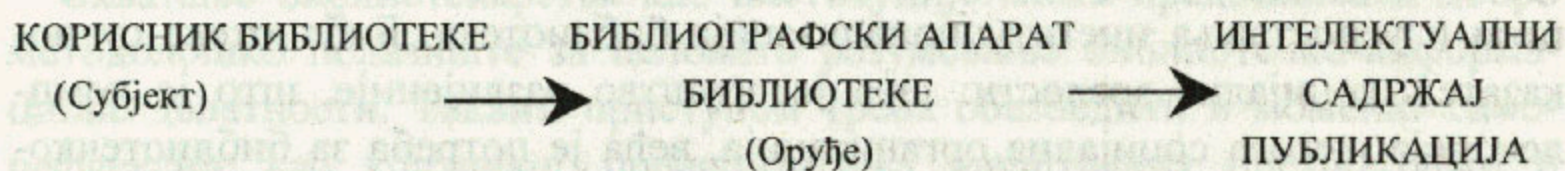
Садржајна димензија обухвата аспекте садржаја публикација и друштвене аспекте дисеминације знања и информација. Библиотеке, сматра Шир, одувек чине и књиге и људи, и зато су оне битно хуманистички подухват. Библиотекари су посредници (медијатори) између човека (корисника) и графичких записа цивилизације (не само књига, већ и звучних, сликовних, аудиовизуелних и електронских записа људског знања и искуства). Јединствена социјална и професионална одговорност библиотекара је да максимизира коришћење графичких записа на добробит појединца и друштва. Вера да је читање корисно за сваког појединца и да је знање важан део друштва има суштински значај за утемељење демократског поретка.

Под контекстуалном димензијом библиотекарства Шир подразумева друштвено окружење у којем се одвијају библиотечко-информациони процеси и успоставља институционализација библиотека. Библиотеке су показатељ социјалне зрелости: што је друштво развијеније, што је комплекснија његова социјална организација, већа је потреба за библиотечко-информационом делатношћу.

Теоријски темељи библиотекарства заснивају се на изучавању процеса у којима се каталошки и библиографски системи структурирају и употребљавају тако да се максимално прилагоде људским способностима и могућностима ефективног коришћења забележеног (публикованог) знања. У том смислу задатак библиотекара је *управљање знањем*, а библиотекарство се постулира као *социјална епистемологија* или теорија о методама и темељима људског знања, посебно у односу на границе, вредност, примену и коришћење знања унутар друштва или културе.

Основни циљ библиотекарства је да учини графичке записе цивилизације (публиковано људско знање и искуство), у највећој могућој мери друштвено корисним, без обзира да ли је корисник библиотеке дете задубљено у своју прву сликовницу или велики научник који се бави високоспецијализованим научним истраживањем. Шир закључује да библиотекарство мора бити много више од збира вештина и процедура за проналажење одређене књиге, на одређеној полици, за одређеног корисника са одређеним захтевом, ако је оно, са свим својим потенцијалима, у служби развоја друштва. Сасвим је сигурно да библиотекарство мора обухватити и поменуте процедуре, али оно је по својој суштини и нешто више – управљање знањем, са циљем да га човек употреби за потпуније разумевање света у којем живи.

Социјална епистемологија заправо је једна сасвим нова епистемолошка дисциплина, која треба да обухвати корпус знања о самом људском знању. У чему је ова нова дисциплина специфична у односу на сродне науке које се баве људским знањем, а то су превасходно филозофска и психолошка епистемологија? Филозофска епистемологија бави се питањима могућности, метода и граница људског сазнања. Психолози су пренели филозофске проблеме на ниво експеримента и лабораторије и дали допринос разумевању менталних процеса унутар којих се одвија сазнајни чин. Међутим, сва ова размишљања и истраживања приступају људском знању кроз интелектуалне процесе појединца. Начин на који се људско знање институционализује и социјализује, начини на које друштво координира знањем и користи га, још увек су непризната и неразвијена поља истраживања. Управо ту је место социјалне епистемологије или новог библиотекарства као теоријске и практичне дисциплине која се бави интеракцијом знања и социјалних активности и могућностима њихове квалитетне синтезе. У свом најзначајнијем и најсистематичнијем делу под насловом *Темељи образовања за библиотекарство* он види сазнајни процес као динамичко јединство субјекта, објекта и оруђа сазнања:¹

Библиотека има изузетан значај у комуникационом ланцу, а као својеврстан сазнајни систем она је део свеобухватног процеса сазнања. Основу библиографског апарата као специфичног оруђа библиотекара Шир види у методима класификације знања. Он сматра да свака нова генерација мора створити властиту класификацију или организацију знања:

„Класификација као средство библиографске организације може, дакле, у потпуности остварити своју улогу тек пошто се мисаони садржај књиге одвоји од њеног физичког оличења тј. форме кодекса. Када ово постигнемо, и када предмет класификовања постане мисаона целина, а не случајан начин на који је она обављена, укинуће се стара ограничења библиотечких класификација, сама организација знања ће добити највећу важност, као што је увек и требало да буде, а резултати библиографског сређивања ће нам постати тачнији и у знатно већој мери корисни.”²

¹ Исто. – стр. 118.

² Libraries and the organization of knowledge / J. H. Shera. – Hamden, 1965. – стр. 85.

Штета је што Шир није конкретизовао идеју о новој класификацији знања, што би могло имати пресудан значај за целокупну организацију рада и услуга савремених јавних народних библиотека. Такву могућност Шир је наговестио у већ цитираној књизи о образовању библиотекара из 1972. године, наводећи Маклупову поделу на практично знање, интелектуално знање, знање о прошлости, духовно знање и

Ако су библиографски и информациони системи у библиотекама изграђени у складу са потребама корисника за знањем и информацијама, теоријско утемељење и развој библиотекарства као социјалне епистемологије или знања о друштвеном знању, могли би да помогну у тражењу одговора на следећа питања :

- Когнитивни проблем: како човек (појединац) зна;
- Проблем социјалне когниције: који су начини на које људско друштво зна и каква је природа социопсихолошког система кроз који знање појединца постаје друштвено знање;
- Проблем историје и филозофије знања : како се знање развијало кроз време и у различитим културама;
- Проблем постојећих библиографских механизма и система : у којој су мери библиографски методи и системи подударни са реалитетима комуникацијских процеса и закључцима епистемолошких истраживања.

Социјална епистемологија обезбеђује библиотекарству референтни оквир у којем ова дисциплина може да помогне у сагледавању и објашњавању комплексности интелектуалних процеса у друштву. Како друштво зна то што зна и како знање утиче на социјалну средину? По Џесију Ширу, ово питање лежи у сржи улоге коју библиотекарство има у друштву и у објашњењу библиотеке као социјалног инструмента.

Да бисмо могли разумети шта су библиотеке биле током своје историје, шта су данас и какве ће бити у будућности, морамо познавати природу друштва, културних и вредносних система унутар којих библиотеке обављају своју делатност. У својим радовима Џеси Шир често користи аналогију троугла као погодне графичке метафоре за изражавање идеја о односу библиотекарства и друштва. Тако, на пример, сликом троугла он предочава природу социјалне одговорности библиотекарства. Наспрамне стране троугла приказују *књиге* (тј. графичке записе цивилизације) и *људе* (тј. друштвени и културни систем) а основицу троугла чини веза *књиге и људи* која изражава друштвену функцију и одговорност библиотекара да кроз своје методе и технике омогуће максимално ефикасно коришћење знања и људског искуства на добробит појединца и људске заједнице.

познавање чињеница. Разрадом ових категорија могло би се доћи до еластичније класификације, блиске практичним потребама корисника, уместо постојећих крутих оквира Универзалне децималне класификације.

И природу културног система Шир представља дијаграмом троугла.¹ Лева страна троугла представља физичка оруђа, опрему и механизме. Свака култура, од камених секира до електронских рачунара, развија властита оруђа.

Зрелост једне културе често се процењује управо ступњем развоја њених материјалних оруђа и средстава. Међутим, ни овај материјални аспект не би се могао развијати без друге две стране троугла.

Наспрамну страну „троугла културе” чини целокупност идеја, теорија и веровања које друштво развија, уобличава на основу искуства и обједињује у филозофске или теолошке системе који обезбеђују интелектуалну и духовну хармонију.

База троугла представља друштвену организацију или институционални систем. Култура није неорганизован, већ веома високо специјализован систем, чак и у такозваним примитивним друштвима. Друштвена организација обједињује и повезује технолошку основу културе са идејама,

¹ Sociological foundations of librarianship / J. H. Shera. – London, 1970. – стр. 56.

знањем и вредностима једног друштва. Друштвена подела рада обезбеђује појединцима и социјалним групацијама специфичне улоге и место у структури глобалне заједнице.

Институције су социјални инструменти кроз које култура делује и кроз које се културни систем одржава и унапређује. Оне су основни градивни елемент друштвене структуре и посебно, структуре културе, из чега проистиче и њихова моћ и утицај. Чак и у примитивним друштвима институције установљују норме понашања, систем награда и казни и одвајање било ког члана заједнице из одређених институционалних оквира представља опасност за његов статус, па чак и живот. Институције су кохезивна снага друштва и културе.

У центру „троугла културе”, налази се комуникација. Култура и људска способност комуникације су нераздвојиви, не могу постојати засебно, њихова еволуција тече симултано. Кроз комуникациони систем култура обликује како појединца, тако и људску врсту у целини. Култура се може разумети као систем интерперсоналне размене обичаја, знања, веровања и друштвених норми.

Због значаја и утицаја комуникације како на структуру, организацију и делатност друштва као целине, тако и на развој сваког појединца, изучавање метода и начина комуникације има кључно место у библиотекарству. Библиотека није само друштвена и културна појава и инструмент, већ један од најзначајнијих сегмената комуникационог система.

Џеси Шир оправдано примећује да се библиотеке по својој мисији суштински разликују од средстава масовне комуникације каква су новине, радио или телевизија. Комуникација у библиотеци је индивидуална и слободна, она омогућује кориснику слободан избор и максималну селективност, дакле и контролу поруке у комуникационом процесу. Сваки корисник из целине библиотечких збирки може одабрати оне садржаје за које сматра да задовољавају његове жеље или потребе. С друге стране, средства масовне комуникације су под комплетном контролом трансмитера који производи и емитује, а самим тим и контролише садржај пренетих порука. Отуда се може закључити да су медији масовне комуникације суштински подложни механизмима манипулације и ауторитарности, док су библиотеке по својој природи отворене и демократске институције. Овакав закључак имплицира неопходност демократске културе и етичког кодекса у библиотекама, посебно у јавним народним библиотекама.

Концепцији социјалне епистемологије Џесија Шира могу се упутити сличне критике које смо већ изнели поводом ставова Џозефа Нитецког. Сматрамо да оба ова аутора не посвећују довољно пажње специфичностима библиотечких процеса и библиотечкој интерпретацији целокупног забележеног људског знања, културног и уметничког искуства.

Бележење, предметна обрада и класификација нису само инструменталне или приручне технике библиографског рада, већ и својеврсна

интерпретација односа и садржаја докумената и претпоставка да публиковано знање и искуство дођу до корисника на најбржи и најефикаснији начин. Библиографски методи, ма колико били стандардизовани, нису заувек дати већ су жива научна структура коју ваља изнова преиспитивати и дорађивати у светлости нових технолошких апарата за обраду публикација, као и у односу на промене самих научних сазнања, развој нових научних дисциплина и слично.

Такође, са становишта општесоциолошког приступа, могуће је упутити замерке Шировом схватању односа друштва, културе и институционалног система. Широва социолошка инспирација је функционализам као општа теорија друштва. Основно поље социолошке анализе у овој теорији је социо-културни систем схваћен као владајући институционални и нормативни поредак. Друштво је хармонични организам у којем сваки део, сваки појединац или институција врше извесну позитивну функцију која доприноси одржавању постојећег социјалног поретка. Међутим, оваква теорија једнострано посматра институције, јер из своје слике друштва искључује социјалне конфликте и институције моћи и доминације као средства за принудну социјалну интеграцију. Институције нису идеолошки и вредносно неутралне, већ су израз противуречних друштвених интереса и средство за одржавање постојећег поретка. То важи не само за институције власти, већ и за институције какво је друштвено знање. Став да је знање моћ много је више од литерарне метафоре. Појединци и групе који у савременом свету поседују знање и информације господаре планетом. Близу 90% информатичке технологије налази се у развијеним земљама, истиче се у документима Унеска. Ствара се нови светски информатички поредак, а на поседовању и коришћењу научних и технолошких информација намећу се економски и политички интереси. То је проблем којег мора, у знатно већој мери него до сада, да буде свесна и библиотечка заједница.

Међутим, нема сумње да је својим делом Џеси Шир значајно допринео изградњи целовите и систематске теорије библиотечко-информационе делатности. За савремене библиотекаре то је кључно питање не само теорије, већ и праксе. Систематска теорија предуслов је професионализације и побољшања статуса библиотекара. У исто време, социјална епистемологија пружа основе за утемељивање и развој библиотекарства као целовите дисциплине.

Најдалекосежнијим доприносом Џесија Шира и Џозефа Нитецког сматрамо њихово проширивање предмета и домена библиотекарства и разумевање библиотечко-информационе делатности кроз јединство и прожимање њених процедуралних, садржајних и контекстуалних одређења.

Широва социјална епистемологија довела је библиотекарство до суштинске везе са друштвеном организацијом знања. Шир је инсистирао да истраживање класификационих модела људског знања и њихових промена кроз историју може и мора обезбедити основу за целокупну библиографску

организацију. Као што је добро приметио Роналд Бенџ у својој књизи *Библиотеке и културне промене*, на први поглед Широва социјална епистемологија или знање о знању може се учинити пуком теоријском конструкцијом, помало старомодном и практично неприменљивом. Међутим, класификација као библиографски метод може обезбедити основу за практично побољшавање информационих претраживања. Ипак, ни каталошко-библиографска обрада ни претраживање информација нису сврха по себи, већ средство. Стога је Шир захтевао потпунији теоријски оквир за разумевање суштине библиографске организације знања.

Његова формула за постављање теоријских координата библиотекарства са библиографског метода проширена је питањима „шта је знање?“ и „како знање учинити делотворним и са каквим друштвеним циљем?“ Довођењем теорије и праксе библиотекарства у најнепосреднију везу са епистемолошком, социолошком и вредносном проблематиком обезбеђен је широк истраживачки програм и основа за заснивање библиотекарства као методолошки заокружене и интердисциплинарне научне области.¹

На теоријско-методолошким претпоставкама библиотекарства као социјалне епистемологије може се засновати и историјска и систематска парадигма јавног библиотекарства као социјалне институције. У наставку нашег истраживања анализираћемо основне елементе овакве парадигме, полазећи од хипотезе да је јавно библиотекарство социјална институција чија се мисија огледа у демократској институционализацији јавног знања.

---

¹ *Libraries and cultural change* / R. C. Bengel. – London, 1970. – стр. 253-254.

3. Развој идеје о јавном народном библиотекарству

Савремене и будуће тенденције развоја јавних народних библиотека могу се у потпуности објаснити и предвидети само ако се имају у виду њихови историјски корени. Такво истраживање мора обухватити еволуцију циљева библиотека и друштвене и технолошке промене које су пресудно утицале на њихов историјски раст. Тек када се успостави историјски оквир, треба поставити питање у којој мери савремене институције настављају суштинске задатке уобличене током историје и у којој мери су оне зреле и способне да се суоче са проблемима, захтевима и потребама савремености и будућности.

Библиотеке као друштвене институције увек су биле израз социјалног, историјског, економског и технолошког контекста или миљеа у којем су деловале. Владајући културни, идеолошки, економски, политички и технолошки обрасци пресудно су утицали на изглед библиотека, на одређивање њихове друштвене мисије и укупно функционисање.

Ипак, библиотеке никада нису биле само пасивни одраз окружења, већи интегрални и активни чинилац социокултурних процеса и промена. Оне су изражавале, чувале и преносиле одређене друштвене вредности, али су и саме стварале и шириле властите вредности, од културних и научних до моралних и општељудских, подстичући тако развој хуманих потенцијала на друштвено најприхватљивији начин. Данашњим посетиоцима и читаоцима јавних народних библиотека, може се учинити сасвим очигледном и саморазумљивом идеја и пракса да сваки корисник, од малог детета до старијих особа, може слободно доћи у библиотеку и затражити и добити књигу или информацију која му је потребна. Међутим, пут до демократских и отворених библиотечких институција био је дуг и напоран. Библиотеке су вековима биле затворене или елитистичке институције. Тек у деветнаестом веку, под утицајем просветитељских идеала и демократских идеја и снага које је покренула велика Француска револуција, стварају се претпоставке за настанак модерног јавног народног библиотекарства.

Отуда су протагонисти покрета за јавне библиотеке средином деветнаестог века са пуним правом били поносни што доприносе једној од најзначајнијих промена у историјском развоју друштвене организације – у покушају да образују целокупно становништво и тако га учине слободним, одговорним и способним да преузме демократску контролу политичког и друштвено-економског живота.

На наредним странама пратићемо историјску генезу идеје слободних, отворених и општедоступних јавних народних библиотека. Наш приступ неће бити историографски, већ социолошки заснован: покушаћемо да прикажемо основне етапе у еволуцији јавног библиотекарства и њихове друштвене претпоставке и последице.

3.1. Јавно народно библиотекарство, хуманистички и демократски идеал

Стара Грчка и Рим, колевке западноевропске културе и цивилизације, колевка су и идеје и праксе јавног библиотекарства. И у овој области људског и цивилизацијског стваралаштва може се приметити да су у Риму реализоване идеје које су изворно достигнуће, заснов и баштина античких Грка.

Грци су творци првог правог и потпуног алфабета. Откриће и усавршавање алфабета чинили су кључну претпоставку грчког културног уздицања, а на томе почивају и темељи европске културе и цивилизације. Као што је указао Маршал Маклуан, фонетски алфabet је технологија која је била средство стварања цивилизованог човека, односно одвојених појединаца једнаких пред писаним законским кодексом. Појава слободних појединаца као грађана, континуитет места и времена, униформност и разумљивост писаних знакова, претпоставке су за утемељивање цивилизованих друштава и развој литературе и библиотека. Тек у античкој Грчкој створени су услови за појаву читалачке публике, схваћене у смислу слободних грађана као корисника јавних библиотека.¹

Грци су творци и првог великог корпуса писане литературе. Са премештањем седишта интелектуалног живота из Мале Азије у Атину, у овом полису, граду-држави, окупљају се најзначајнији филозофи, књижевници и уметници и други ствараоци. Посебно у златно доба Перикла, од средине V века пре наше ере, Атина постаје средиште културног и јавног живота. Писменост је већ толико раширена да се важније одлуке саопштавају грађанству уклесане у камену или писане на папирусу или пергаменту окаченим на јавним местима.

Ипак, може се рећи да тек од Аристотеловог времена у Атини књига, односно писана реч, постаје доминантно средство културне комуникације. И поред раширене писмености, интензивног интелектуалног и јавног живота, најзначајнија литерарна дела, па чак и научни и филозофски радови, преносе се углавном усменим путем. Традиција рапсода који рецитују Хомерове епове *Илијаду* и *Одисеју* била је веома утицајна и уобичајена. Било је сасвим нормално да не само песници и драматичари, већ и прозни писци упознају публику са садржајем својих дела читајући их на јавним окупљањима. Тако је, на пример, славни историчар Херодот своје *Историје* сам јавно читао, представљајући тако своје дело публици окупљеној у Олимпији. Међутим, књига већ од V века пре наше ере незадрживо постаје основно средство за пренос научних сазнања и производа уметничког стваралаштва. Појављује се све већи број преписивача и

¹ Гутенбергова галаксија: настајање типографског човека / Маршал Меклуан. – Београд, 1973.

трговаца књигом, што резултира и појавом првих значајних атинских библиотека. У време Аристотела грчки свет почиње да прелази са усмене традиције на праксу читања. Његова библиотека је прва библиотека у античкој Грчкој која је систематски попуњавала своје књижне збирке, уређивала их и чинила доступним читаоцима. Она је била веома поштована у круговима образованих грађана, а посебно значајна за ученике Аристотелове филозофске школе. Систематски карактер Аристотеловог учења и универзалност његових научних интересовања захтевали су сакупљање, обраду и коришћење књига из свих подручја људског знања и искуства.

Прва библиотека јавно доступна свим слободним грађанима Атине установљена је око 330. године пре наше ере. Она је била подигнута ради читања аутентичних текстова славних грчких драматичара Есхила, Софокла и Еурипида који су уживали огромну популарност, и били доступни публици у малом броју примерака. Према сведочанству историчара Полибија, у то време је у Атини постојало толико много библиотека, како приватних тако и јавних, да је повесничар Тимај са Сицилије у њима провео педесет година истраживачког рада.¹ Након освајања Александра Великог и проширења граница хеленског света наставиће се ширење цивилизације књиге, чија ће последица бити и оснивање славних библиотека какве су биле оне у Александрији и Пергаму. Овој краткој скици развоја јавног библиотекарства у старој Грчкој могу се додати и покушаји теоријског осмишљавања библиотекарског рада. Учени Артемон Касандријски тако је око 300. године пре наше ере написао два рада са насловима *О прикупљању књига* и *О коришћењу књига*, али су оба, нажалост, изгубљена.²

Постоји још неколико важних грчких доприноса у развоју идеје јавног библиотекарства, на које се ретко указује у историјама књига и библиотека. Реч је превасходно о грчком поимању улоге знања и образовања у хуманистичком и демократском обликовању слободних личности и слободне јавности.

Како с правом запажа Михаијло Ђурић у својој књизи *Хуманизам као политички идеал*, Грци су своје изузетно место у историји човечанства обезбедили тиме што су створили нови образац културе, што су истакли идеал хуманистичког образовања, што су са задивљујућом јасноћом показали да је знање она моћна душевна сила која човека доводи до истине о самом себи као слободном, одређеном, конкретном појединцу, али и сила која га у исто време избавља из појединачне изолованости и доводи у везу са другим људима, успостављајући на тај начин универзалну људску заједницу.³

¹ Introduction to Library Science / J. H. Shera. – Littleton, 1976. – стр. 15.

² World Librarianship / R. Krzys, G. Litlon. – New York, 1983. – стр. 7-8.

³ Хуманизам као политички идеал / Михаило Ђурић. – Београд, 1997. – стр. 11-29.

Особености грчког поимања знања наговештене су већ у Хераклитовој филозофији. Мудрац из Ефеса у свом 40. фрагменту прекорева Хесиода, Питагору, Ксенофана и Хекатеја истичући да голо чињенично знање (POLYMATHE) не чини човека мудрим, ма колико оваква врста многозналаштва била широка и разноврсна. Изражено модерним језиком, Хераклит упозорава да је само гомилање информација недовољно за истинску спознају. Право знање, које разоткрива суштину ствари, јесте спознаја умног поретка, закона и принципа (LOGOS), оног јединственог начела које лежи у основи космичких збивања и сталних промена.

Већ у овом космолошком периоду грчког мишљења постоји јединство природног и антрополошког принципа. Човек је схваћен као део универзалног космичког поретка, а знање је веза и мост између умног сагледавања збивања у природи и обликовања хармоничне људске заједнице. Теорија, изворно схваћена као умно сагледавање и разумевање ствари, поред рационалног елемента садржи, како показује језички извор ове речи, и елемент гледања који предмет обухвата као целину, у његовој идеји, у јединству формалног, материјалног и циљног узрока.

Антрополошки принцип, који чини језгро хуманистичке и просветитељске усмерености грчке културе, свој најјаснији облик добија у Сократовој филозофији. Један од кључних ставова његовог учења и целокупног схватања људског постојања јесте став да је *врлина знање*. Дакле, не само да је поседовање знања врлина, већ је врлина изједначена са знањем. Циљ или сврха истинског знања је чињење добрих дела, па по Сократу спознаја има као свој суштински предмет знање о томе шта је добро. Васпитање и образовање нису пуко усавршавање одређених људских вештина или способности, нити само посредовање информација, већ је њихов смисао да оспособе човека за истински циљ живота, стремљење ка добром, ка јединству мудрости и врлинског поступања и живљења.

Из Сократовог става могу се извести и уочити односи међузависности и битне повезаности знања, хуманизма и демократије. У самој природи знања је општост, универзалност, отвореност и доступност сваком слободном човеку. Грчка реч за истину, ALETHEIA, етимолошки значи откривање, отварање, разоткривеност. У самој основи знања о човеку и свету лежи дакле принцип обзнањености или јавности као умно сагледане или откривене научне истине. Сврха знања није само контемплативна, већ оно има за задатак тежњу ка добром, а то је суштински смисао сваког просветитељског и хуманистичког настојања.

Занимљиво је да у грчком језику не постоји израз који би одговарао појму „хуманизам” у значењу у којем га модерни свет употребљава. Термин хуманизам потиче од латинског израза HUMANITAS којим су Римљани од Вара и Цицерона означавали грчки идеал образовања и њихову усмереност ка општељудским вредностима и идеалима. Језгро своје хуманистичке усмерености антички Грци су изражавали појмом

PAIDEIA (образовање). У чувеној књизи Вернера Јегера *Паидеја: обликовање грчког човека* показано је да се на овом концепту заснива целокупни хеленски идеал човека и културе.¹

Према Вернеру Јегеру, у поређењу са великим историјским народима Истока, Грци значе принципијелан напредак, виши ступањ у свему што се тиче човековог живота у заједници. Без обзира на високе домете уметничког, религиозног и политичког живота ранијих народа, повест онога што називамо културом у пуном смислу започиње тек код Грка.

Идеја обликовања и васпитања, PAIDEIA, за грчку културу је највиши циљ и оправдање како слободног појединца тако и људске заједнице. Грчки дух тражења логоса ствари очитује се на свим подручјима живота, у уметности, мишљењу, говору и делању и повезан је са осећањем за природну, израслу, изворну, органску структуру бивства. Грчко откриће човека није откриће изолованог субјекта, већ је то стицање свести о општим, битним законима човека и повезаности појединачних потреба са потребама заједнице. Духовни оквир Грка није индивидуализам, већ хуманизам, схваћен као васпитавање и образовање човека за његово истинско човекобивство: „То је права грчка PAIDEIA, таква какву је један римски државник осећао као узор. Она не полази од појединца него од идеје. Изнад човека као бића чопора, као и изнад човека као наводно аутономног ја, стоји човек као идеја, и тако су на њега стално гледали Грци као васпитачи, а и као песници, уметници и истраживачи. Али човек као идеја значи: човек као општеважећа и обавезујућа слика рода. Давање печата појединцу обликом заједнице, које смо спознали као бит васпитања, код Грка све свесније полази од такве слике човека, и у борби која се не смирује најзад доводи до таквог филозофског заснивања и продубљивања проблема васпитања какво, у погледу принципијелности и сигурности циља, иначе нигде није постигнуто.”²

Укратко, за старе Грке је целокупно знање средство за васпитавање и обликовање хуманитета или истинског „човекобивства”, које је увек битно везано за својства човека као политичког бића или бића заједнице.

Само на оваквом схватању места, улоге и вредности људског знања могуће је у потпуности разумети појаву и историјски значај Александријске библиотеке као најважније библиотеке античког света, у погледу повезаности њене отворености, јавности, универзалности и хуманитета. То је и вредносни оквир и историјска претпоставка на којој су стари Римљани дали даљи допринос развоју јавних библиотека.

Римска култура развија се под снажним и непосредним утицајем старих Грка. У првим stoleћима свога постојања, Рим нема значајнијих библиотека нити неки већи корпус писане литературе. Писана историја Рима, која

¹ Паидеја: обликовање грчког човека / Вернер Јегер. – Београд, 1990.

² Исто. – стр. 13.

почиње у време Другог пунског рата (218-201. године пре наше ере), записана је најпре на грчком језику а тек касније преведена на латински.

Грчки утицај на Рим долази преко грчких колонија и градова у јужној Италији (Тарент, Сибарис, Сиракуза и други). Прве римске библиотеке имају књижне збирке састављене од грчких књига које су доношене као ратни плен римских војсковођа. Прилив грчких књига у Рим на овај начин почиње 167. године пре наше ере након победе Луција Емилија Паула над краљем Персејем и рушењем и пљачкањем македонског краљевства. Од тада су библиотеке уобичајени део ратног плена римских завојевача. Након пада Картагине 146. године пре наше ере, неколико значајних књига, укључујући и неке из области пољопривреде, донето је у Рим, а на сличан начин стиже и библиотека из Понта, хеленистичке државе која је постојала на обалама Црног мора. Најзначајнији римски ратни плен била је Аристотелова библиотека коју је у Рим донео Сула 84. године. Судбина ове библиотеке даје добар пример сталних промена и изазова са којима су биле суочене библиотеке старог света.¹

После Аристотелове смрти његова збирка књига завештана је ученику Теофрасту, који је тридесет пет година наставио вођење Перипатетичке филозофске школе свог славног учитеља. Теофраст је умро 287. године пре наше ере, а Аристотелову библиотеку наследио је његов ученик Нил. У страху да му библиотека не би била одузета и пребачена за библиотеку у Пергам, Нил сакрива књиге у један подрум, где ће провести наредних сто педесет година, изложене влази и другим оштећењима, све док их око 100. године пре наше ере није купио богати атински грађанин Апеликон. Нови власник библиотеке упутио је књиге на рестаурацију, али је ускоро умро, а Атину је покорио Сула који је књиге и друге драгоцености пренео у римску царску палату. Два учена библиотекара, Цицеронов пријатељ Тиранио и Андроникус са Родоса, наставили су заштиту и рестаурацију рукописа и Аристотелову збирку предметно обрадили и уредили. У то време појавио се и најстарији спис из историје библиотекарства, рад Теренција Вара *De bibliothecis* (О библиотекама).

Прве идеје о оснивању јавних библиотека у Риму потичу од Јулија Цезара. Задивљен велелепношћу и богатством Александријске библиотеке, Цезар је дошао на помисао да сличну књижницу подигне у Риму, а припреме за овај подухват поверио је ученом Теренцију Вару. Убиство Цезара 44. године онемогућило је оснивање јавне библиотеке, али је идеја наставила да живи. Оживотвориће је, 39. године пре наше ере, песник и војсковођа Азиније Полион.

Угледни и богати Гај Азиније Полион напустио је политику да би постао покровитељ уметности и науке и заступник драматичара, историчара и беседника. Није без значаја и чињеница да је овај оснивач прве римске

---

¹ J. H. Spera, ... Наведено дело. – стр. 17-18.

јавне библиотеке у својој младости учио у Атини и пријатељевао са песником Катулом. Језгро библиотеке чинила је грађа из збирки Суле и Тенереција Вара, што показује још једном колико су стари рукописи мењали своје власнике и колико је тешко сачинити прецизну повест појединачних старих библиотека. Историчари претпостављају да је ова књижница била раскошно уређена према узору на грчке библиотеке, као и да је имала два одељења, једно за грчке а друго за латинске књиге.

Оно што подухвату Гаја Азинија Полиона даје посебан значај јесте његово одређење задатака и мисије прве јавне библиотеке. Сведочанство о томе налазимо у знаменитом делу Римљанина Плинија Старијег под називом *NATURALIS HISTORIA*, које у 35 књига обрађује око 40.000 појмова и које је и у антици и у средњем веку служило као главни извор информација о природним и друштвеним наукама, уметности, књижевности и другим областима античког стваралаштва. Пишући о заслугама и засновима Гаја Азинија Полиона, Плиније истиче: „Он је учинио људско знање општим добром (*INGENIA HOMINUM REM PUBLICAM FECIT*)”.¹ У овим речима садржани су циљеви свеколиког потоњег библиотекарства, а посебно социјална мисија јавних библиотека. Наравно, поменута општедоступност и јавност знања у античкој Грчкој и Риму могућа је само у ограниченом опсегу робовласничке јавности, али је веза слободе сазнања и слободног грађанства веома јасно наговештена.

Највећа и најпознатија римска јавна библиотека, која се по свом значају може мерити са Александријом и Пергамом јесте Библиотека Улпиана, коју је 113. године подигао цар Трајан. Била је смештена на Трајановом форуму, у непосредној близини најпрометнијег и најважнијег дела града. Сам форум био је састајалиште интелектуалних кругова, песника, рецитатора, филозофа, научника и бројне публике. Књига је изборила важно место у свести Римљана и у свакодневном јавном животу и стога се и библиотеке пројектују и смештају на репрезентативним трговима, у склопу јавних купатила и других уобичајених и омиљених римских састајалишта: „Ништа тако зорно не илустрира тадашња настојања да се књига приближи читатељима као овај случај: књига се нуди потенцијалним читатељима тамо где се они најчешће скупљају и задржавају. Књига је ту да се консултира, да се из ње рецитирају пјесме, да се прочитају неки други литерарни или знанствени текстови. Тако је књига донесена међу људе, у вреву свакодневице умјесто да се људи одвлаче у неке усамљене, ексклузивне књижнице резервисане само за интелектуалну елиту. На тај начин књига постаје дјелом свакодневног догађања, јавним добром у најбољем смислу те ријечи”.²

¹ Цитирано према *The public library as public knowledge / Bob Usherwood. – London, 1989.*

² Александар Стипчевић, ... Наведено дело. – стр. 118-119.

Последња библиотека изграђена у античком Риму била је у Диоклециановим термама из 4. века, када град има чак 28 јавних књижница. Слабљењем друштвене, политичке и културне моћи Царства нестају и гасе се и библиотеке као израз и као чувар римске паганске културе и традиције. Римски повесничар Амијан Марцелин констатује да су библиотеке, као и друге институције старог Рима, „заувек затворене попут гробова”. На историјској позорници појављују се нова средишта политичке моћи и нови обрасци духовности и културе. Римска империја пропада због нагомиланих унутрашњих противуречности, услед побуна робова и варварских освајања. На рушевинама Царства стварају се три велика културна и политичка круга. У Западном Римском царству формира се низ варварских држава које ће по својим друштвеним, правним и цивилизацијским домаћајима бити далеко испод нивоа класичних античких институција. Са пропашћу класичних културних образаца смањује се и интерес за књиге и библиотеке које се премештају на маргине друштвеног живота. Друго цивилизацијско средиште, Византија, одолело је варварским налетима и остало мост између античког и средњовековног света. Исламска цивилизација као трећи културни круг по много чему ће бити различита од грчко-римског света, али ће свој успон и развој у значајној мери темељити на античкој класичној баштини коју је затицала на новоосвојеним просторима.

Ступањем хришћанства на светскоисторијску сцену развија се нови образац духовности и културе, који ће изменити место и друштвену улогу књига и библиотека. У антици је књига превасходно средство за пренос научних информација и књижевних текстова, док у освит средњег века она све више постаје култни и магијски објект. Преписивање, производња и коришћење књига везују се за манастире и верске школе. Манастири постају ретке оазе писмености и културе, па изван њихових зидина готово да нема књига ни библиотека. Књиге које се пишу и преписују имају верски, најчешће литургијски садржај. Манастир као институција и начин живота основна је особеност средњовековне културе. Већина црквених великодостојника у делима грчке и римске баштине види опасност по хришћанску веру и хришћански морал. Бројни палимпсести настали на књигама са античким текстовима добар су пример односа према класичним писцима. Тек од Каролиншке ренесансе у 8. веку порашће интерес за античком литературом у западној Европи.

Какав је би средњовековни став о јавности, отворености и општој доступности библиотека? Док су у античкој Грчкој и Риму књижнице жива састајалишта научника, филозофа и уметника, манастирске библиотеке су књигохранилишта доступна уском кругу људи, често са веома строгим правилима коришћења рукописа. За разлику од античке литерарне публике, за обичног човека у средњовековној Европи веома је тешко, ако не и немогуће доћи до књиге. Манастири, цркве, владари и богати књигољупци

неприкосновени су власници и господари библиотека, којима нимало није стало до њихове јавности и универзалне доступности. Не постоји изражена друштвена свест о библиотекама и књигама као општем и заједничком добру. Тако ће Карло Велики својом опоруком одредити да се његова богата дворска збирка након његове смрти мора распродати, а новац од продаје поделити сиромасима.

Укратко, средњи век може се означити као период опадања и губљења идеје јавног библиотекарства. Има међутим аутора који манастирске библиотеке сматрају за јавне библиотеке средњевековне Европе. Овакву идеју разматра професор Кели, најпознатији историчар британског јавног библиотекарства у својој књизи *Early Public Libraries*, истичући да су манастири били не само духовни центри, већ и средишта писмености, научног и уметничког стваралаштва. Ипак, овакав став тешко је бранити, поготову кад упоредимо манастирске библиотеке и њихова правила са античким претечама и поготову са принципима и праксом модерних јавних библиотека. Средњевековне библиотеке, најчешће смештене иза високих зидина манастира, тешко су могле да се укључе у живље токове интелектуалног живота, научног и уметничког стваралаштва.¹

Тек ће епоха европског хуманизма и ренесансе обновити и развити античку идеју о књигама као заједничком добру и библиотекама као општедоступним институцијама. За то је било неопходно неколико нових друштвено-економских, културних и политичких претпоставки.

Почев од 12. века развија се нови начин производње, занатство и трговина убрзано напредују, одвајају се од земљорадње и селе у градове у којима се појављује нови друштвени staleж. Поред свештенства, на сцени су сада и племство и грађански staleж. Јачањем градског привредног и културног живота истовремено опада друштвена моћ и утицај цркве. У европским градовима појављују се световне школе и први универзитети (Болоња, Париз, Праг, Оксфорд) који студенте припремају за низ нових занимања потребних градској култури и измењеном начину свакодневног живота.

Манастири губе монопол у производњи и дистрибуцији књига. При школама и универзитетима стварају се и организују преписивачке и књиговезачке радионице и појављује се читава нова књижевна и издавачка мрежа. Током 15. века број произведених рукописних књига већи је него у целом претходном миленијуму. Европа се буди из дугог средњевековног сна. Значајан подстицај ширењу књига и библиотека даје и појава књижевности на народним језицима. Народни језик афирмише се као језик књиге и омогућује приближавање уметности, културе и научних сазнања најширим слојевима читалаца.

¹ *Early public libraries* / T. Kelly. – London, 1966. – стр. 22.

Значајан допринос очувању и обнови хуманистичких класичних традиција у Европи дала је византијска култура, па се с правом може рећи да су корени хуманизма и ренесансе изворно византијски. Од поделе Римског царства 395. године до турског освајања Цариграда 1453. године Византија је развила моћну цивилизацију која је повезивала и баштинила грчке и хришћанске узоре. У манастирима широм Источног Римског царства, посебно у Цариграду, преписивана су и превођена дела античких писаца која су тако сачувана до времена када је средишњу улогу у обнови античке баштине преузела ренесансна Италија. Класична дела грчке и римске књижевности радо су се читала и била су обавезни део школске лектире.

Познати византолог Луј Бреје указује да се за процену места које византијска цивилизација заузима у светској историји мора обратити нарочита пажња на њену интелектуалну културу, потпуно грчку и европску. Захваљујући византијским писцима, граматичарима и мислиоцима сачувао се грчки језик, а пре пада Византије Италијани су долазили да се упознају са ремек делима класичне антике код последњих учитеља Царског универзитета. Ипак, тек после 1453. године Византија је пренела на Запад своје наслеђе, када су византијски књижевници бежећи од Турака доносили Европи своја блага - рукописе и своју ерудицију. Побуђена Европа наставиће бригу о преписивању и штампању дела античке литературе. Као што закључује Луј Бреје, „Ако се добро размисли о домашају тог широког интелектуалног покрета који је изменио лице света, мора се признати да је он уско повезан са интелектуалном климом у Византији и да западњачка ученост од 15. века живи од радова византијских филолога. Може се рећи да би у непрекинutom ланцу који повезује мислиоце модерних времена са онима из античке Грчке постојала необична празнина да Византија није спасла од пропасти блага античке цивилизације и борила се хиљаду година да их за човечанство сачува.”¹

Поред Византије, и Арабљани су дали значајан допринос развоју цивилизације књиге, очувању грчке културне баштине и подстицању јавног библиотекарства. Освајањем Персије 637. године Арабљани су наишли на бројне научнике и литерате хеленизиране персијске културе, као и на високоразвијене школе, архиве и библиотеке. Још два момента придонела су арабљанском развијеном моделу библиотекарства. Први је био усавршавање арапског језика и њихово изузетно поштовање националног писма, које је имало дубоко религиозно и симболично значење. Други моменат био је откриће технике производње папира, преузето од Кинеза средином осмог столећа. Откриће новог материјала омогућило је велики успон у производњи књига. Средњовековни исламски свет развио је изузетну литературну културу, која се протезала од Индије до Шпаније, укључујући универзитете са богатим библиотекама. Багдадске књижнице биле су

¹ Византијска цивилизација / Луј Бреје. – Београд, 1976. – стр. 501.

широко доступне за сва научна истраживања и представљале су узор за читав исламски свет. Арапски географ Јакут ал Хамави, који је посетио Мадрид 1228. године, забележио је податак да у овом граду има чак двадесет библиотека које су доступне јавности и да је њихова пракса толико слободна да је у својој соби истовремено имао и по 200 томова књига за своја истраживања. Џеси Шир указује да су чак и у поређењу са данашњим стандардима, библиотеке исламског света биле зачуђујуће модерне: „Мада је нагласак био на религиозној литератури, наравно, библиотечке збирке обухватале су целокупну област записаног људског знања: поезију, књижевност, филозофију, математику, реторику, као и бројне друге књиге и приручнике. Кодекс је био главни облик књига, мада су постојале и књиге на папирусу и пергаменту. Збирке су изгледа биле уређене према предметима, а у највећим библиотекама постојале су одвојене собе за различите области знања. Публикације су каталогизоване у великим књигама, према предметима, које су понекад садржале и по тридесет до четрдесет томова. У приватним колекцијама богаташа најчешће су се могле наћи књиге са изванредним повезом, калиграфисане и илуминисане. И ове библиотеке често су биле отворене и доступне учењацима”.¹

У даљем историјском развоју књига и јавног библиотекарства посебан значај имају идеје хуманизма и Ренесансе, интелектуалног и духовног препорода који ће темељно изменити средњевековну Европу и омогућити ускрснуће њене културе. На темељу нових облика привредне и економске делатности, занатства, предузетништва, трговине, банкарства, обликује се и нови поглед на свет и нове форме научног, књижевног и уметничког стваралаштва. Хуманистички покрет који су покренули професори класичних студија, бројни филозофи и научници, обновиће снажан интерес за вредности античке културне баштине и у средиште културног и целокупног друштвеног живота поставиће човека, слободу мишљења и слободу личности. Насупрот вишевековне учмалости и богобојажљиве окренутости оностраном будућем животу, хуманисти су одушевљени заговорници природе и животне радости, окренути стварности, у којој траже надахнуће и изазов за своје подухвате. Најбољу инспирацију за нове идеје и страствену окренутост новим сазнањима и открићима они ће пронаћи управо у делима античких писаца.

Суштински преокрет који је омогућио хуманизам, и ренесанса као његова култура, састоји се у напуштању и одбацивању средњевековне схоластике и успостављању слободног истраживачког духа. Из темеља се мења однос људи према себи самима и према свету у којем живе. Овакав преокрет био је могућ само на основи новог односа према људском знању и његовом друштвеном значају и функцији. Из тежње да се прошири тематика научних истраживања, да се слободно проучавају далеке земље,

---

¹ J. H. Shera, ... Наведено дело. – стр. 21.

свет, природа, свемир, као и све оно што чини људски свет, из стално нарастајуће потребе да се знање учини слободним и општедоступним добром, проистећи ће изузетно значајна улога књига и библиотека.

Како примећује Хосе Ортега и Гасет, тек у освит ренесансе европско друштво, први пут после Грчке и Рима, почиње да доживљава књигу као истинску потребу. Током Средњег века бављење књигама је још увек прикривено, тајанствено, заточено у скровитим манастирским скрипторијима и библиотекама, склоњено са видела јавности. Наместо књиге која је откровење или законик, у ренесанси ће се наметнути књига коју је написао неки сасвим одређени аутор, књига која у најстрожем значењу представља изворно, појединачно дело и одговорност за написану реч. Тек тада ће савременици на друштвеној сцени, у својој околини, моћи да препознају, као очигледну и јавно истакнуту, физиономију и силуету библиотекара: „До ренесансе није постојала потреба за књигом у облику друштвене законитости. А чим је то постало, сместа је изронио библиотекар као професија. Али будимо још прецизнији. Потреба за књигом задобија у ренесанси обележје вере у књигу. Откровење, реч Божја коју је Господ издиктирао човеку, губи на снази и сва очекивања окрећу се ономе што човек пише. Чудна и огромна авантура великог дела људског рода! Видите ли како тек што смо почели да решетамо историју ваше професије, одмах смо, као кроз капак на позоришној сцени, упали дубоко у утробу европске еволуције? Друштвена потреба за књигом у овој епохи оличена је потребом да буде књига, будући да их има мало. Таквом моделу потребе одговара слика оних генијалних ренесанских библиотекара, великих ловаца на књиге, довитљивих и упорних. Каталогизација још увек није хитна. Међутим, домоћи се књиге, направити књигу, херојски је подвиг”.¹

Хуманистички покрет почиње у Италији, да би се током XV века проширио на Немачку и Француску а касније и на друге европске земље. Хуманистички идеал класичног образовања и нови приступ књизи и библиотекама свој најпотпунији израз добиће у личности и делу великог италијанског песника и ерудите Франческа Петрарке (1304-1374). Са Петрарком почиње доба систематске потраге за античким рукописима и реконструкције корпуса класичне литературе. Петрарка је своју личну библиотеку чувао као светињу, а у њој је била најпотпунија збирка римских писаца у тадашњој Европи.

У рукописима античких писаца Петрарка ће пронаћи плодотворне мисли о књигама и библиотекама као заједничком добру које мора бити подједнако доступно сваком човеку. За хуманистички и ренесансни дух књиге нису више мистични, магијски и култни објекти, већ, као у Старој Грчкој и Риму, најпогодније средство за размену и преношење информација, идеја, искустава и научних сазнања. За разлику од затворених и тешко доступних

¹ Мисија библиотекара / Хосе Ортега и Гасет // СЛЮ магазин, 2 (1998). – стр. 25-26.

средњовековних манастирских библиотека, чак и приватне књижнице хуманиста, често с муком и огромним потешкоћама стваране, отвореније су за љубитеље уметности и науке, под геслом *Sibi et amicis* (За себе и за пријатеље). Полазећи од оваквих принципа, и у складу са класичним идеалима, Петрарка ће први пут у новој Европи покренути иницијативу за отварање јавне библиотеке, поклонивши своју књижницу граду Венецији за овакву намену. Иако његова замисао није била реализована, идеја о књигама и библиотекама као културном благу које мора постати доступно најширем кругу људи, постаће заједничка широком кругу хуманиста.¹

Прву јавну библиотеку у нововековној Европи основао је 1444. године богати фирентински банкар Козимо Медичи, уз помоћ чувеног библиофила Никола Николиа. Овај подухват представљао је срећну спону хуманизма као културног покрета и државне власти, која је своје просвећене представнике имала управо у члановима богате и утицајне породице Медичи у Фиренци. С друге стране, Николо Николи (1364-1437) био је прави пример страственог ренесансног књигољупца и неуморног трагача за ретким грчким и римским рукописима. Сакупио је око 800 рукописних књига и 1430. године поклонио их је једном фирентинском манастиру уз услов да се њима могу користити не само свештеници већ и заинтересовани научни истраживачи. У својој опоруци захтевао је да његова библиотека мора бити доступна свим грађанима. Козимо Медичи обезбедио је одговарајуће просторије за Николијеву књижницу при манастиру Светог Марка у Фиренци и учинио је отвореном за јавност. Високо вреднујући подухват Никола Николиа, њихов дугогодишњи пријатељ, ерудита и ловац на класичне рукописе Пођо Браколини, с правом је истицао Николиеву замисао да своје књиге учини доступним јавности „на месту свима отвореном, тако да сви који жуде за знањем могу брати богате плодове учености као у плодној њиви”.² У овим речима још једном је јасно и прецизно формулисана социјална мисија јавних библиотека и нераскидива веза јавности знања са хуманистичким и демократским идеалима, идеја која ће и у даљем историјском току остати водила развоја јавног народног библиотекарства.

Ипак, најзначајнија и најутицајнија новина која ће се, нимало случајно, такође појавити током епохе ренесансе, била је Гутенбергова штампарска револуција. Гутенбергово откриће решиће проблем брзе и јефтине производње књиге као најефикаснијег средства за ширење културних и научних достигнућа човечанства. Свет књига и библиотека постаће доступан најширој публици, а истовремено ће бити укинут и вишевековни монопол над поседовањем и коришћењем научних и свих других сазнања и информација.

¹ The Renaissance discovery of classical antiquity / R. Weiss. – Oxford, 1969.

² Александар Стипчевић, ... Наведено дело. – стр. 237.

3.2. *Настанак цивилизације књиге и стварање читалачке публике*

Гутенбергова штампарска револуција започиње средином 15. века, у време када књига у Европи постаје веома тражена роба, када у градовима расте број писменог становништва, када је студентима неопходна стручна литература и када откриће класичних античких рукописа изазива широко интересовање учених људи. Штампа је убрзо почела да осваја и преобликује друштвену свест и све области живота. Тако ће, на пример, Библија штампана на народном језику убрзати рушење старе црквене хијерархије и подстаћи настанак и ширење протестантизма. Још су очигледније промене у читавом низу институција заснованих на штампани, какве су књиге и часописи, образовни систем, издавачка делатност, библиотеке и слично. Појава штампане књиге, која се након изума писма, може сматрати другом великом комуникационом револуцијом, јасно показује значај метода, оруђа и техника помоћу којих се људска искуства и сазнања чувају, преносе, користе и институционализују у друштвеној пракси. Као што је с правом показао Маршал Меклуан, нарочито у својим студијама *Гутенбергова галаксија: настајање типографског човека* и *Познавање општила-човекових продужетака*, начин на који нешто саопштавамо у великој мери одређује значење, садржај и смисао онога што саопштавамо. Медијум је порука, а средства, методи и технологије за бележење, чување, пренос и посредовање знања и информација нису само пасивна амбалажа, већ активни чиниоци у комуникационом ланцу и сложени процеси који подједнако преобликују и људе као и постојеће технологије.¹

Брзи напредак штампарске вештине значиће почетак великих, често и револуционарних промена у културном, духовном, економском и политичком животу. Велики број примерака штампаних књига омогућио је да књиге буду не само широко доступне, већ и знатно јефтиније од својих рукописних претходница. Такође, идентичност сваког примерка једног издања омогућила је низ других предности у коришћењу књига: индексе, цитирање, библиографске записе и слично. Формат књиге се смањује тако да књиге постају погодније за преношење и читање. Књига добија важност какву није имала у читавој дотадашњој историји, постајући најважније и најделотворније средство за преношење и ширење научних и свих других информација и моћна полуга целокупног цивилизацијског напретка.

Записана људска реч и мисао, у штампаној форми, постаће део разноврсних сфера друштвене делатности, чији је значај тешко у потпуности истаћи и разумети. Свест о значењу и домашају Гутенберговог открића брзо се проширила Европом. Филозоф Никола Кузански назваће штампарство

¹ Гутенбергова галаксија / Маршал Меклуан. – Београд, 1973; Познавање општила – човекових продужетака / Маршал Меклуан. – Београд, 1971.

светим умећем (SANCTA ARS), учени доминикански свештеник Феликс Фабри 1488. године записаће да од штампарске вештине нема ништа достојанственије, вредније похвале, корисније, божанственије или светије, а сличне оцене даће и низ других учених људи. У свом славном делу *Гаргантуа и Пантагруел* Франсоа Рабле исписаће хвалоспев типографској вештини, уверен у њену мисију демократизације људског знања, које се обилно лије испод штампарске пресе, као вино испод пресе за грожђе.

Нови друштвени феномен повезан са масовном производњом књига, на који Рабле духовито указује, заправо је настанак *читалачке публике*. У времену рукописних књига, књиге немају ни своје писце нити своју публику у пуном смислу ових појмова. Средњевековна схоластичка традиција учења и преношења знања заснована је на понављању и пасивности много више него на критичности, оригиналности и иновативности. Под утицајем цркве као доминантне снаге интелектуалног и културног живота, истраживање природних појава и пракса експериментисања не сматрају се нарочито потребним нити пожељним. Свака оригиналност и искакање из утврђеног погледа на свет лако су се могли сузбити и контролисати. Појава и ширење штампе заувек мењају схоластички модел науке и културе. И свети и световни и научни текстови постају доступни све ширем слоју људи, а сваки писмен човек може их читати, разумевати и критички просуђивати. Пре појаве типографије научници су током свог живота могли видети свега неколико десетака књига, а након Гутенберговог проналаaska они могу консултовати читаве библиотеке са хиљадама примерака књига штампаних у целој Европи, и чији аутори такође имају доступ до нарастајућег корпуса научног сазнања. Знање постаје отворено за научну проверу и критику. Књига омогућује да знање постане и кумулативно, јер му свака генерација даје властити допринос. Нове идеје и сазнања у форми књиге лако прелазе границе градова и земаља.

Поред науке, снажан замах добија поучна и забавна литература намењена широком слоју становништва, занатлијама, трговцима и свим писменим грађанима. Појављује се велики број штампаних календара, алманаха, као и низ књига са практичним упутствима потребним за одвијање привредног и свакодневног живота. За потребе новог слоја читалачке публике, која нема великог интереса за научна дела на грчком и латинском језику, штампају се и издају корисне, јефтине, лако разумљиве и популарне књиге. Нека позната књижевна дела преводe се на народне језике и приређују у облицима који су приступачнији градском становништву. Књига престаје да изгледа као редак и драгоцен предмет који се може консултовати само у скривитој тишини библиотека. Појављује се потреба да књиге буду јефтине, подесне за преношење, како би се могле консултовати и читати на било ком месту и у било ком тренутку.

Средишњи проблем штампарства постаје откривање и производња оних књига које широка публика жели. Књига постаје прва масовно произве-

дена, индустријска роба, а из идеје и праксе опште приступачности и лаке преносивости настају широки слојеви читалачке публике и тржиште књига које је претпоставка успеха штампарске револуције. До 1500. године близу 75% књига је на латинском језику, али већ у првим деценијама 16. века књиге на народним језицима добијају примат. Читалачку публику све више чине они који и не знају латински језик, међу којима све већи број жена и припадника средњег сталежа. Тржиште књига на народним језицима очигледно је много шире од оног које чини учена и клерикална елита читалаца латинског.

Низ економских, социо-психолошких и политичких промена које доноси појава штампарства из темеља мења европску цивилизацију. Нови медиј утиче и на владаре и на побуњенике, као и на најшире слојеве становништва. Мекулан ће неколико векова касније прецизно одредити основне правце промена које доноси гутенберговски подухват:

1. Својом једнообразношћу, прецизношћу, поновљивошћу, механичком израдом, штампана књига је прототип будуће индустријске производње и покретач робно-новчане привреде.
2. Штампа је омогућила да људи виде своје народне језике и тако је подстакла конституисање нација и националног јединства, слободе и заједничких вредности: „Ми који говоримо језиком који је говорио Шекспир морамо бити слободни или морамо умрети”.
3. Као што је фонетско писмо омогућило стварање Римског царства, тако је и штампа, као средство друштвеног општења, помогла строжу, законски регулисану, организацију ренесансних држава. Нико није могао бити изузет од примене закона када су правни прописи могли да се публикују и шире у форми идентичних штампаних текстова.
4. Једнообразност и поновљивост штампе створили су политичку аритметику 17. и хедонистички рачун 18. века.
5. На социо-психолошком плану штампа је подстакла и створила индивидуализам. Читајући књигу по властитом, слободном избору, човек се издваја из колективне анонимности, стиче сопствена гледишта и рационалан однос према стварности.¹

Штампарска технологија проузроковаће и прву „револуцију књиге” у дотадашњој повести човечанства. Тако ће, знаменито дело Еразма Ротердамског *Похвала лудости* 1515. године у првом издању бити штампано у 1800 примерака, а за Еразмовог живота биће објављено 27 издања ове књиге. Лутеров превод *Библије* на немачки језик доживеће тираж од близу пола милиона примерака. Демократизација знања и све снажнија друштвена улога књига и библиотека отвориће врата Реформацији, успону науке и развоју научних метода и епохи европског просветитељства. У

¹ Маршал Меклуан, ... Наведено дело. – стр. 17.

исто време, паралелно са духовним, културним, привредним и друштвеним преображајем, развијаће се и идеје и пракса јавног библиотекарства.

Реформација ће афирмисати народни језик као језик литургије, али и као језик књижевне, научне и целокупне писане комуникације. Током 16. и 17. века афирмише се схватање о библиотекама као јавним установама и предуслову научног и друштвеног напретка, став који ће у претходним столећима бити визија само ретких и изузетних научника и хуманиста. Уз ново виђење библиотека као институција отвара се и питање теоријског утемељења библиотекарства као посебног позива или професије. Настају први системски приручници о уређењу библиотека, улози књига, библиотекара и библиотека у друштву. У спису Габријела Нодеа *Упутство за управљање библиотеком* из 1627. године, истиче се да библиотека мора да поседује књиге из свих области науке, да буде уређена према предметима, да има каталоге и да буде сваком приступачна. Ноде такође сматра да библиотекар мора активно доприносити не само чувању и сакупљању, већ коришћењу збирки, указујући да су за научнике библиотеке праве лабораторије за нова сазнања и научна открића. Овакве идеје наилазе упуриште у снажном покрету развоја науке и научног метода које најпотпуније симболизују Хобс, Бекон, Декарт, Кеплер и други истраживачи природе и људског друштва. Под утицајем Нодеових ставова о библиотекарству велики немачки филозоф и просветитељ Готфрид Вилхелм Лајбниц поставио је следеће захтеве пред библиотеке: оне треба да буду ризнице људског духа и да чувају све оригиналне мисли које су икад записане; потребно је да имају сталан буџет за набавку свих нових научних књига; најважнија дужност и обавеза библиотеке је да се снабде добрим каталозима и да своје књижне фондове учини свима доступним.¹

Лајбниц је један од најизразитијих представника епохе просветитељства, која је трајала приближно од средине седамнаестог до краја осамнаестог века. То је период интензивног развоја научних метода истраживања природних и друштвених феномена и великих открића нових научних истина о свемиру и људском свету. У овим процесима незаобилазна је улога књига и библиотека, управо из разлога што се ради о неопходности организације, систематизације и коришћења научних сазнања у свим областима људског живота. Научници се више не задовољавају испразним схоластичким спекулацијама, већ јасно истичу да је знање моћ и основни покретач привредног и друштвеног развоја. У духу Беконове визије научне заједнице оснивају се бројне академије наука и научна друштва. Повећава се интерес не само за јачање библиотека и библиотечких збирки, већ и за њихову организацију и одређивање њихове друштвене и посебно научне мисије. Међутим, велике националне и универзитетске библиотеке које се оснивају у Паризу, Фиренци, Оксфорду, Лондону и другим европским градовима,

¹ Leibniz as a librarian / A. L. Clarke // The Library, 5 (1914).

имају превасходно општенационални и научни карактер и још увек не задовољавају ни потребе грађанске класе ни широких слојева народа да непосредно користе књигу за властито образовање и у свакодневном животу. Поред националних тенденција све су израженије и социјалне тенденције и захтеви да библиотеке буду приступачне најширој публици, као и да се овом циљу прилагоде структура књижних збирки, организација рада и правила за коришћење. Најпре у Француској, а затим у Енглеској, Немачкој, Италији и другим европским земљама оснивају се друштва за читање као добровољна удружења чији су покретачи образовани и добристојећи грађани и племићи: „Од њихових чланских улога и добровољних прилога набављане су новине, књиге и часописи који су одговарали нивоу образовања, интересовању и укусу чланова друштава. Објективно гледано, иако су служила за опште, стручно и политичко образовање и усавршавање грађанске класе, друштва за читање су значајно допринела да се пут ка књизи и читању отвори и најширим круговима становништва, да се створи нова читалачка публика чија су лектира, осим Библије, религиозних књига и молитвеника, биле и књиге светског садржаја, новине, часописи, алманаси, као и научни и бројни стручни часописи”.¹

Читаонички покрет био је развијен широм Европе, а развија се највише у складу са француским искуствима и узорима у погледу организације, правила за рад, изгледа и опреме просторија. Изузетак чини Енглеска, која ће уз Сједињене Америчке Државе, имати нешто другачији приступ јавном библиотекарству. У Енглеској и Америци биће донети посебни закони о оснивању и финансирању јавних библиотека, о чему ће бити више речи у наредном поглављу.

Француски књижевни салони и кабинети за читање (SALONS LITTÉRAIRES, CABINETS DE LECTURE), италијански кабинети за читање (GABINETTO DI LETTURA), немачка и аустријска читалачка друштва и кабинети (LESEGESSELLSCHAFT, LESEKABINETTE) плод су приватне иницијативе, а настају у економски развијеним срединама, подржана финансијским средствима имућних грађана. Активност ових нових друштвених институција стога није првенствено библиотечка, већ је њен нагласак на дружењу, заједничком читању и размени вести, као и на организацији различитих приредби, концерата, забава, разговора и сличних друштвених окупљања. Међутим, сви ови клубови и друштва имају своје библиотечке збирке и просторије за читање књига, новина и часописа које ће знатно допринети ширењу писане речи и демократизацији читања и самим тим развоју идеје и праксе јавног библиотекарства.

---

¹ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Београд, 1984. – стр. 62.

3.3. Библиотекарство, јавност, демократија

На овом месту већ можемо уочити да се модерно јавно библиотекарство појављује као резултат и укрштај разнородних филозофско-антрополошких, друштвено-политичких и организационо-технолошких претпоставки.

Већ смо раније нагостили да филозофско-антрополошку основу за развој идеје јавног библиотекарства чини просветитељство, духовни покрет европског грађанства 18. века, покрет који афирмише здрави разум као полазиште борбе против свих догматских ауторитета и залаже се за победу критичког мишљења у књижевности, уметности, политици и целокупном јавном животу. Ако је епоха ренесансе пробудила самосвест европског човека и веру у снагу слободног људског ума, тек ће век просветитељства ове идеје учинити свима приступачним и јасно открити њихов епохални и превратнички друштвени смисао. За просветитеље је наука, а не објављена схоластичка истина, постала највиши ауторитет, а човек је мера свих ствари, језгро и смисао света, и отуда има и право и дужност да слободно расуђује и тако сам одлучује о својој судбини и судбини друштвене заједнице. Уместо вере и традиције, на духовној, културној и научној сцени доминирају ум и разум. Није нимало случајно да су ум и разум најчешћи појмови већ и у насловима главних просветитељских дела, од *Огледа о људском разуму* Џона Лока из 1690, до *Критике чистог ума* Имануела Канта из 1781. године. Према Кантовом чувеном одређењу, просветитељство је ослобођење или излазак човека из непунолетства за које је човек сам крив ако нема одрешитости и одважности да се својим разумом служи без вођства неког другог.

Свој теоријски врхунац просветитељство досеже у филозофији као делотворном оруђу чистог разума и ума, који кроз своју критичку и самосвесну употребу ослобађају човека свих заблуда и наталожених предрасуда и показују му пут ка истини, добру и слободи. Филозофским речником изражено, здрави људски разум је претпоставка сваке теоријске и практичне спознаје, а самим тим и могућности демократског преображаја друштвеног поретка. Отуда проистиче и ширина и обухватност просветитељства, које постаје не само филозофски и теоријски поглед на свет, већ и свеопшти културно-политички и демократски покрет у Европи. У складу са начелом здравог разума, филозофија има углавном практичне задатке, да води и популарише друштвене промене према идеалима слободe и демократије. Сваки слободни човек себе сматра филозофом, а читав осамнаести век с правом ће се назвати филозофским. Овај критички дух најпотпуније ће доћи до изражаја у делу француских просветитеља и представљаће духовну припрему за Француску револуцију 1789. године.

Француска револуција уздигла је идеале слободe, братства и једнакости, који су пресудно утицали на читав друштвени развој и на усмерење јавних библиотека. Црквене и манастирске књижнице проглашене су власништ-

вом народа, а близу десет милиона књига које су биле својина цркве и племства наћи ће се у збиркама новооснованих јавних библиотека у Паризу и другим француским градовима. Кључну друштвено-политичку претпоставку за развој јавног народног библиотекарства има појава *демократске јавности*. Демократска јавност производ је грађанског друштва и оживо-творење просветитељске визије хуманог друштва и идеала социјалне праведности, слободе и једнакости. Одмах треба напоменути да је демократска јавност не само предуслов, већ у исто време и резултат ширења читалачке публике и њеног утицаја на јавни живот и обликовање јавног мњења.

Са лексичког становишта јавност означава својство или стање нечег што је отворено, нескривено, свима приступачно. Излазити у јавност значи јавно наступати, обављати посао од ширег друштвеног интереса. Отуда се као синоними за јавност могу навести појмови друштвена заједница, друштво, свет, публика и јавно мњење. Јавно значи нескривено, познато, коме може свако присуствовати, које служи или је намењено свима, које се збива пред свима, које се односи на друштво, друштвени живот, које се тиче друштва, чији је рад друштвено значајан, које је несметано, отворено упућено јавности, а означава такође и нешто званично, службено, стварно или реално.¹ Сва ова широка употреба речи „јавно” и „јавност”, које бележе Матичин речник и Речник САНУ углавном сугерише да је јавност свет или друштвени простор који је открит и доступан нашим чулима, свет отворености, обзнањености и опште приступачности, за разлику од приватне или тајне неприступачности, затворености и скривености.

Уз ова општа значења појма јавности ваља имати на уму и социолошко и политиколошко одређење јавног и јавности. Ово значење изводи се из латинске речи PUBLICUS (јаван), која опет потиче од друге речи POPULUS која означава народ. Пошто је POPULUS народ организован у својој политичкој заједници (CIVITAS), оно што је јавно (PUBLICUS) заправо је оно што је народно, популарно.

Јавност се институционализује посредством низа норми, постојањем слободе јавног окупљања и удруживања, слободе штампе и других облика јавног комуницирања, као и другим политичким правима држављана. Стога је слободна јавна делатност грађана одлучујућа у остваривању демократског карактера политичког поретка. Само друштво окупљено у публику, као интегрисани израз деловања аутономне, слободне грађанске јавности, може контролисати огромну моћ државног апарата и давати му демократски израз. Можемо закључити да је задатак јавних народних библиотека да, као једна од потенцијално најотворенијих јавних институција, обезбеде знања и информације неопходне грађанима за демократско друштвено деловање и освешћивање и одређивање заједничког социјалног интереса.²

¹ Јавност и демократија / Љубомир Тадић. – Никшић, 1989. – стр. 13-38.

² Лексикон темељних појмова политике. – Загреб, 1990. – стр. 237-239.

Јавност је историјска категорија. Идеја и пракса јавности настали су у античкој Грчкој у којој је политичка сфера заједничко поље деловања свих слободних грађана. Јавни живот старе Грчке и Рима одвија се на градским трговима, а јавно мишљење конституише се у разговору или дијалогу који претходи доношењу одлука о пословима од заједничког интереса. Домашај античке јавности, међутим, ограничен је класном структуром античког друштва и чињеницом да су само слободни грађани учествовали у политичком животу, док су робови и жене били искључени из јавних послова. Ова чињеница, као и чињеница да је политичка култура темељена на усменој комуникацији и јавном разговору, утицала је да у антици круг корисника јавних библиотека буде релативно узак, иако су оне у начелу биле отворене и доступне народу (POPULUS).

Феудална, средњевековна јавност испољавала се у репрезентовању племства и у црквеним ритуалима и била је затворена у оквирима дворова и храмова. Грађанска јавност настаје са ослобађањем привреде из зачурености домаћих потреба и граница феудалних поседа. Њеним изласком на тржиште, на сајам и берзу, у процесу размене роба развијају се нови облици комуникације међу људима и размене пословних и свих других информација.

Редукцијом феудалне репрезентативне јавности ствара се простор за настанак модерне јавне власти и грађанског друштва као пандана и равнотеже власти. Занимљиво је да власт подстиче развој штампаних новина у жељи да искористи штампу за своје циљеве, као инструмент за објављивање наређења и уредаба. Власт путем новина упућује своје објаве поданицима, и у овом процесу настаје публика и јавно мњење. Наравно, саму срж публике чини сталеж школованих и уопште писмених људи, па је од почетка читалачки свет носилац грађанске јавности.

Поред новина, у другој половини 17. века као њихова допуна појављују се и часописи који поред чланака доносе и педагошке поуке, критике и рецензије, као и практично корисне научне истине. Грађанска јавност саму себе страсно чини сопственом темом и у јавном резонувању приватних људи тражи споразумевање и просвећивање. Публика добија свој одређени лик као грађанска читалачка публика. Политичка јавност израста из литерарне јавности. Прва стедишта приватних људи окупљених у публику била су кафане, аристократски салони и читалачка друштва. То су вежбалишта јавног резонувања и процеса самопросвећивања нове грађанске јавности. У кафанама, салонима и друштвима институционализује се идеја о јавности, а дискусије и размене новости у њима отварају низ не само литерарних, већ и социјалних и политичких проблема.

Јирген Хабермас с правом истиче да је демократски политички поредак битна претпоставка јавности. Још у античкој Грчкој човек је одређен као политичко биће, али и као биће обдарено говором и мишљењем. Тек у демократији која обезбеђује слободу удруживања, говора и штампе могућа

је слободна комуникација о свим друштвеним питањима без које нема јавности. Зато су говор и ум, слобода и јавност међусобно зависни и упућени једни на друге у политичком оквиру демократије. Простор јавности налази се у „напонском пољу” између цивилног друштва и државне власти. Јавност је поље демократског утицаја и контроле државе, али и простор слободне друштвене комуникације међу људима посредована речју, штампом, звуком и сликом: „Под јавношћу најпре подразумевамо област нашег друштвеног живота у коме се може образовати нешто тако као што је јавно мњење. Приступ је начелно отворен свим грађанима. Део јавности конституише се у сваком разговору у коме се приватни људи окупљају у публику... Као публика грађани се понашају када нису принуђени, дакле, под гаранцијом да се слободно окупљају и сједињују, да слободно изјављују своја мњења, да их смеју објавити и да преговарају о пословима од општег интереса. Ова комуникација у великој публици треба одређена средства преношења и утицаја: новине и часописи, радио и телевизија су данас такви медији јавности”.¹

Ако се концепт грађанске јавности посматра у историјској равни, може се уочити да је европски читаонички покрет знатно допринео његовом уобличавању и развоју.. Књижевни салони и кабинети за читање омогућиће широку доступност, па чак и позајмицу ван друштвених просторија, књига, новина и часописа који су били сувише скупи за већину читалаца. Са друге стране, у њима ће се кроз слободан разговор и размену мишљења, идеја и информација, постепено организовати све бројнија и све просвећенија читалачка публика, као предуслов и темељ слободне грађанске демократске јавности: „Ширење грађанске јавности тешко да је и замисливо без ширења и развоја читаоница и библиотека, посебно јавних. Једнакост, у смислу публике, укључит ће коначно, у начелу, све грађане као чланове политичке заједнице једнаке пред законом. Јавне институције постаће у начелу доступне свима. Јавни карактер неке установе управо је супротан приватном, затвореном, ексклузивном. У другој половини 19. века јавне библиотеке (PUBLIC LIBRARIES) једноставно су (у САД) дефиниране као библиотеке отворене јавности („to a public”).²

Поред филозофско-антрополошких и друштвено-политичких, трећу групу претпоставки за развој читаоничког покрета назвали смо организационо-технолошким. Свакако да је појава штампе и низа нових комуникационих облика за уобличавање и пренос књижевног и научног стваралаштва и свих других информација (новине, часописи, роман као књижевни облик) знатно допринела ширењу читалишта и стварању читалачке публике. У почетку су новине и часописи објављивани у малим тиражима

¹ Љубомир Тадић, ... Наведено дело. – стр. 26-27; Јавно мњење / Јирген Хабермас. – Београд, 1969.

² Народне библиотеке у Југославији: дисертација / Ђурђа Месић. – Београд, 1990. – стр. 32.

и зато били и доста скупи, па су читаонице задуго најбољи и најјефикаснији начин за њихову популаризацију и шире коришћење. Такође, средњим и нижим слојевима писменог становништва читаонице су често нудиле књиге забавног и поучног карактера, историјске и љубавне романе, путописе, често веома скромних уметничких вредности, али су и они доприносили отворености и демократизацији читања. Ово је углавном било карактеристично за позајмне читаонице, док су бројна приватна читалачка удружења и клубови поседовали добар избор научних часописа и књига и вредних енциклопедија, речника, каталога и других референтних публикација. Од средине 19. века почиње гашење читаоничког покрета, када ера масовне штампе и јефтине, широко дистрибуиране књиге захтева и појаву нових организационих модела библиотека.

3.4. Законско утемељивање јавних народних библиотека

Поред читаоница, ствараних по француским узорима, још неки модели библиотечких услуга (муниципалне, црквене, позајмне, социјалне (претплатне или деоничарске), професионалне, омладинске и школске библиотеке) дали су одређене подстицаје и доприносе покрету модерног јавног народног библиотекарства. Ипак, ове библиотеке биле су првенствено плод приватне иницијативе, без обзира да ли се радило о просветитељским, филантропским или пак комерцијалним побудама њихових оснивача. Стога ниједна од њих није доследно ни потпуно повезала кључне елементе који су могли обезбедити трајност и демократичност њиховог друштвеног деловања и развоја и испуњавање принципа универзалности књижних збирки, опште доступности публикација и услуга, бесплатности коришћења и систематске подршке њихове делатности из јавних извора финансијских средстава. Зато је доношење посебних закона који су регулисали начин финансирања и рад јавних књижница пресудни моменат у заснивању модерног јавног народног библиотекарства. То је био најпоузданији и најправичнији начин да држава обезбеди доступност књига и информација свим слојевима становништва под једнаким условима, омогућујући тако да тековине образовања, науке и културе буду коришћене за добробит целокупне друштвене заједнице. Процедуре доношења првих законских аката о јавним библиотекама, приближно у исто време, средином 19. столећа, одвијају се у Енглеској и у Сједињеним Америчким Државама, у земљама у којима су најпре сазреле идеје о важности јавних библиотека за демократски друштвени развој и развој слободних појединаца. Гесло „библиотеке за свакога, књиге за све грађане”, наметало се само по себи као израз објективних друштвених потреба, али и као израз сазреле свести и самосвести библиотекарске професије о мисији, месту и улози властитог посла. Славни библиотекар, творац децималне класификације Мелвин

Дјуи, ту нову визију изразиће следећим речима: „Прошло је вријеме кад је књижница била готово као музеј а књижничар нека врст миша међу плесњивим књигама, а кад су посјетиоци са страхопоштовањем проматрали рукописе и старе књиге. Дошло је вријеме кад је књижница школа, књижничар одгојитељ, а посјетилац читалац међу својим књигама управо онако природно као што је радник међу својим алаткама”.¹

Британски парламент августа 1850. године изгласао је први Закон о јавним библиотекама (Public Libraries Act). И овај законски пројекат, као и већина сродних законских аката у то доба, није био резултат смишљене и планске владине политике, већ производ напора једне мале групе образованих и просвећених људи међу којима су водећу улогу имали Виљем Еверт и Едвард Едвардс. Виљем Еверт, члан Парламента из Ливерпула био је иницијатор Закона о музејима из 1845. године, а предвидео је да се у већим градовима уз музеје обавезно оснивају и библиотечке збирке. Године 1848. он се писмом обраћа Едварду Едвардсу, који је радио у Британском музеју и тих година објавио запажене чланке Белешке о недовољном броју библиотека са слободним приступом публици и Статистички преглед главних библиотека у Европи и Сједињеним Америчким Државама, са идејом да њих двојица покрену процедуру законског регулисања јавног библиотекарства. Као резултат заједничких настојања Еверта и Едвардса формирана је специјална Комисија за јавне библиотеке, чији је извештај обезбедио основу и оквир за парламентарну дебату о оснивању и финансирању јавних библиотека.

У овом обраћању Парламенту, Едвардс је пошао од става да су јавне народне библиотеке основна претпоставка за ширење тековина знања и образовања и за боље информисање свих грађана. Износећи податке да Британија у нивоу библиотечких услуга заостаје за водећим европским државама, он се заложио за доношење закона о обавезном оснивању јавних библиотека које ће имати сталне и сигурне изворе финансирања за свој рад и развој. Занимљива је његова визија места и улоге јавних народних библиотека у друштву: „Оне морају садржати, у правилним пропорцијама, књиге које су занимљиве и за необразоване и полуобразоване људе, баш као и књиге које помажу у учењу и задовољавају захтеве свештеника, трговаца, политичара и других професија. Јавне библиотеке морају бити потпуно отворене за сваког посетиоца. Оне не треба да нуде само практична сазнања и привремена и уобичајена мњења, већ свим људима морају приближавати мудрост претходних генерација, ризнице далеких старина и наде и сведочанства будућег света”.² Као подршку Едвардсовим идејама поједини чланови Парламента истицали су да ће систем бесплатних јавних библиотека допринети образовању радника за индустријску

¹ Александар Стипчевић, ... Наведено дело. – стр. 485.

² The purpose of the public library / J. R. Allred // Library history, 2 (1970). – стр. 186.

производњу, да ће радници одлазити у библиотеке уместо у кафане, да ће читање смањити стопу криминалитета и слично.

Међутим, понуђени законски предлог дочекала су и бројна оспоравања. Тако је, вероватно најекстравагантнији опонент идеје о јавним библиотекама, пуковник Сибторп, изнео аргумент да је он сам свршио све школе и да никад више није желео да чита, па не разуме зашто би уопште требало водити бригу о књигама и читању, закључујући да је радничкој класи потребније обезбедити забаву какву нуде игре као што су фудбал, набацивање алки, клис и сличне. Такође, упозоравало се да ће финансирање јавних библиотека повећати порезе, па чак и да њихова делатност може проузроковати и друштвене немире. Џон Имреј, земљопоседник из Абердина упозорио је „да су превисоко уздигли ниже друштвене слојеве дајући им приступа информацијама и боље би било оставити их без тога”. Члан Парламента пуковник Чатертон рекао је да не може замислити да би сељак измучен од свакодневних радних напора могао бити толико заљубљен у књигу да би се дао на проучавање литературе или културне баштине. И други посланици изражавали су страх да ће библиотеке постати конспиративна средишта, да ће читање књига код нижих слојева побудити смисао за бољи и лепши живот и тежњу за променом друштвеног поретка и слично.¹

Ипак, и поред противљења опозиције, Парламент је усвојио Закон о јавним библиотекама са 118 гласова за и 101 гласом против овог предлога. Тиме је управама великих градова са преко 10.000 становника у Енглеској и Велсу омогућено да додатним порезима обезбеде средства за оснивање и рад јавних народних библиотека, а три године касније важност закона проширена је на градска подручја Ирске и Шкотске. Допунама овог закона из 1854. године предвиђено је да свако насеље са 5.000 становника може убирати пени на сваку фунту у суми која подлеже порезу на имовину за куповину књига, новина, дела уметности и науке, као и за гориво, светло и сличне потребе библиотека. Закон о јавним библиотекама био је моћан покретач развоја јавног библиотекарства тако да је већ у прве три деценије његовог важења у Енглеској основана 121 јавна књижница. Може се уочити да је покрет модерног народног библиотекарства настао као резултат значајних промена на друштвеној и економској сцени средином 19. века: индустријализације, урбанизације, демократизације јавног живота, пораста свести о значају књига и образовања, а исто тако као природан и логичан производ развоја библиотекарске теорије и праксе. Јавне библиотеке појавиле су се као резултат срећног укрштаја просветитељских и хуманистичких идеја, нарастајућих друштвених, културних и образовних потреба и организоване акције умних и филантропски настројених појединаца и група.

---

¹ The public library: its origins, purpose, and significance / W. J. Murison. – London, 1971.

У Сједињеним Америчким Државама искуство градића Петербороуа, у којем је 1833. године, уз помоћ јавних средстава отворена библиотека доступна бесплатно за све грађане, следиће и многи већи градови. Од њих је најзначајнији пример Бостона, у то време водећег америчког културног центра и средишта државе Масачусетс, чији ће законски пројекти уређења јавног библиотекарства послужити као узор и подстицај и другим америчким и европским државама.¹

¹ Gerzog, E. Beckerman, ... Наведено дело. – стр. 24-27.

4. Извори јавног народног библиотекарства у Срба

4.1. Културно-просветна и национална мисија читалишта

У освит двадесетог века Стојан Новаковић у свом делу *Српска књига њени продавци и читаоци у XIX веку* сагледао је задатке српске књиге у претходних сто година српскога књижевно-просветног развика и њене будуће дужности у погледу народног уједињења и духовног напретка. Он указује на дубоку сагласност и стално прожимање државно-политичког и просветно-књижевног покрета српског народа, истичући да су идеје Доситеја Обрадовића и Вука Караџића имале једнаку вредност као самопожртвована енергија устаника који су започели оживљавање пепелом затрпаног корења старинског српског државног живота. Ширење штампаног слова, напредак просвете, опште слободе и саобраћаја у свету, помогли су српском народу да схвати да је и он равноправни члан општељудске заједнице са свим појединачним и општим правима која и другим слободним народима припадају. Правац просвете и тип читалачке публике у Срба промењен је тек онда када је средиште књига пренесено из цркве, манастира и властелинског двора на трг и на улицу и када је истински појмљен благотворни утицај штампане књиге на општенародну просвету и културу: „С народним језиком, с проглашењем начела опште и сваком приступне просвете, у храм просвете, дотле приступан свештенству и најодабранијим или нарочито спремнима из народа, пуштен је свак. Уз достојанство епископа, архимандрита или протопопа, гурао се унутра, равним кораком и ковач, и кројач, и трговац, и сељак. Човечанска права што су у Француској за револуције тражена у политичком смислу, у нашем су народу од времена Доситеја и Вука тражена у смислу просветном - за језик и књижевност народну. Старој нашој књижевности морао би се признати тип феудални: новој - потпуно демократски.”¹ У последњем поглављу своје књиге Стојан Новаковић закључује да је у историји свих великих народа духовно уједињење претходило политичком уједињењу, а да су његова најмоћнија и у исто време најслободнија средства управо књижевност и народни језик.

За остваривање културних, просветних, политичких и државотворних циљева које помиње Стојан Новаковић неопходну претпоставку чинила је изградња чврстих и добро заснованих друштвених институција које ће својим деловањем омогућити национални препород. Међу таквим институцијама посебно значајно место имале су читаонице и читалишта које су широм обновљене Србије и код Срба у Угарској давала ширину, полет и

¹ Српска књига: Њени продавци и читаоци у XIX веку / Стојан Новаковић. – Београд, 1900. – стр. 28-29.

снагу народном покрету током 19. столећа. Њихово усмерење и просветитељски карактер наговештен је у знаменитој беседи Доситеја Обрадовића приликом отварања Велике школе: „Истовремено с избављењем земље од сужанства турског ваља да се старамо да избавимо душу нашу од сужанства душевног, тј. од незнања и од слепоте ума. Ово избављење друго не може бити развје чрез прилежну трудобољубну науку.”¹

Читалишта су дуго времена најпосећенија културна средишта, отворене, народне установе чији су задаци подизање и ширење просвете и културе, развијање друштвености и заједништва, неговање народног језика и идентитета, а основно средство за остваривање њихове мисије било је читање књига и новина. Срби су идеју о читалиштима преузели од развијенијих европских народа и ове установе су и код нас историјски везане уз моменат преображаја литерарне јавности у политичку јавност. Читалишта су прве и најраспрострањеније институције књижевне и политичке јавности чији су покретач и носилац либерално-демократска омладина и млада српска грађанска класа: „Овдје је, међутим, замјетан помак од опћих питања слободе, једнакости, напретка човјека, на посебна питања развоја малих народа, због њихове вишестољетне угрожености. Из питања културног развоја народа постављеног на просвјетитељској традицији израстају политичка питања језика (народног), идентитета, слободе, самосталности. Читаонице односно читаоничка друштва постају средишта културног и политичког живота и добивају значај или се гасе понајприје на валовима национално-препородитељских и у другом плану опћедемократских покрета.”² Укратко, може се закључити да су читалишта као друштвене институције представљале облик организоване борбе за властити језик, упознавање традиције и историје свога народа и развијање националног и политичког идентитета и слободарских тежњи. За припаднике младе српске грађанске класе чланство у читалиштима и учешће у њиховим активностима није само културни, већ и морални и патриотски чин.

Иако не постоји целовита историја читаоничког покрета у Срба, на основу досадашњих истраживања може се сагледати основни ток његовог развоја. Претходницу и прву најаву широког читаоничког покрета чини делатност Славено-сербске земунске библиотеке основане 1825. године, школске књижнице чије су збирке биле позајмне и јавно доступне свим грађанима. У *Летопису Матице српске* 1830. године објављен је занимљив текст о покретању ове библиотеке у којем се истиче њен просветитељски и родољубни смисао: „Одавно је родољубиви Сербљин, цвет славе просвештенија у туђем роду посматрајући, с горком тугом и соболезованијем побуђеног свог сердца, стид и срам од неколико горди родова сносити морао... Одавно је чувствително његово сердце, код нејаког и незнатног

¹ Трагом читалишта у Србији / Гаврило Ковијанић. – Београд, 1986. – стр. 30-31.

² Ђурђа Месић, ... Наведено дело. – стр. 113.

свог књижества, због тог праведног поноса венуло и унивало. Но што слога и ревност рачителни родољубаца учинити може, показује нам и наша новозаведена Библиотека Славено-Сербска Земунска, на торжествени дан прерадног школског патрона, архиепископа и просветитеља сербског светога Саве, 14-тог јануарија 1825. лета, славно отворена. Основатељ прве ове код нас заведене библиотеке јест г. Мојсеј М. Лазаревић.¹ Поменути Мојсеј Лазаревић није био само велики приложник, већ и први библиотекар новоустановљене библиотеке који је „безплатежно” издавао књиге читаоцима „у опредјелене дане.” Међу седамдесетак приложника била је и Матица српска, а библиотека је 1830. године имала преко хиљаду књига страних класичних и српских писаца, Цицерона, Овидија, Сократа, Рајића, Обрадовића, Мушицког и других.²

Значајно место у историји српског јавног народног библиотекарства припада Глигорију Возаровићу, књиговесцу и књигопродавцу, угледном и родољубивом посленику младе српске културе. Његова београдска књижара постала је важно културно-политичко стециште и расадник нових идеја и иницијатива, међу којима су и покретање научног часописа, формирање научног друштва и оснивање прве српске јавне библиотеке. Пошто је изучио за књиговесца, Возаровић се 1827. године враћа из Беча у Београд, свакако на подстицај Вука Караџића који је у њему видео прегаоца који у Србији може побудити интерес за штампану књигу. Пруски путописац Ото Дубислав Пирх у својим *Путовањима по Србији* описао је Возаровића као књиговесца који лепо ради, добро говори немачки, познаје све виђеније људе у вароши, али и као човека који намерава да отвори књижарску радњу и створи књижевни центар, то јест издавачку кућу за српску књижевност. Међу оскудним информацијама о Возаровићем читалишту важно је сведочанство Сретена Л. Поповића у његовој књизи *Путовања по Новој Србији*: „У горе поменутом овом дућанчићу он је створио у неку руку као и неко читалиште. Поред књига, наравно само српских... он је држао и *Новине Србске* Давидовићеве и Фрушића излазеће, а богме и неке немачке, као... Аугсбуршке опште новине. И сва онда наша, што се данас зове интелигенција, као Рајовић, Караџић, Исајловић, Давидовић, Тирол, Бата Лака, Зорић... и од трговаца: Мијајло Дрвењак и други, долазили су ту да чују светске новости.”³ Иако ово казивање у свим детаљима није сасвим поуздано, оно је показатељ културног амбијента у Возаровићем читалишту и нарастајућих потреба за разменом информација о домаћим и светским догађајима, из којих ће и проистећи читаонички дух

¹ Читаонице у Срба у XIX веку // Годишњак Библиотеке Матице српске за 1992. годину. – стр. 108.

² Историја српских библиотека / Љубомир Дурковић-Јакшић. – Београд, 1963. – стр. 68-71.

³ Читалишта у Србији у XIX веку / Десанка Стаматовић. – Београд, 1984. – стр. 14.

и покрет. Оснивањем Народне библиотеке у Возаровићевом дому 1832. године вероватно престају функције његовог читалишта.

Свој удео у рађању читаоничког духа даће и Темишварска читаоница која је према претпоставци Стевана Бугарског основана 1826. године, везана за рад Димитрија (Пантиног) Тирола, Вуковог пријатеља и издавача првог српског алманаха, Банатског алманаха из 1827. У списку пренумераната за ову публикацију налази се Српска библиотека у Темишвару, одакле Бугарски изводи закључак да је она морала настати бар 1826. године.

Исте године у Пешти је основана Матица српска, књижевно, научно и културно друштво чије ће деловање постати културни светионик српског народа и узор многим другим народима. Оснивачи Матичини, Јован Хацић, Јосиф Миловук, Јован Деметровић, Петар Рајић, Андрија Розмировић, Гаврило Бозитовац и Ђорђе Станковић, записали су да им је циљ „распрострањеније књижевства и просвештенија народа српског, то јест да се књиге српске рукописне на свет издају и распрострањавају”. Уз делатност Матице српске расла је и њена Библиотека чије језгро су чиниле частице *Летописа* покренутог још 1824. године, прва издања Матичиних књига, и поклони које је добијала из Русије и од својих све бројнијих приложника. Библиотека Матице српске за јавност је отворена 26. августа 1838. године, а била је смештена у Текелијануму, заводу за помоћ Србима на школовању у Пешти, који је основао Матичин председник и покровитељ Сава Текелија. У њој ће, записано је, „најпаче сваки Славјанин, буди кога наречија и колена славенског син био, слободан приступ имати и књиге читати моћи.” Целокупна Матичина издавачка и књижевна делатност, и посебно проглашавање њене библиотеке јавном установом, допринеће сазревању идеје о оснивању читаоница са јасним просветитељским и националним циљевима и задацима¹.

И у Европи и код нас кафане и касина подстакле су настанак грађанске јавности и читаоничког покрета, као места где су се људи у доколици окупљали, читали новине и размењивали информације, као средишта за дружење и дебатоване о актуелним културним, друштвеним и политичким питањима. Циљеви касина слични су циљевима читаоница, а основно средство за њихово спровођење било је читање новина. Вредно је поменути касина у Великом Бечкереку, Вршцу, Старом Бечеју, Сомбору, Панчеву и Београду. У кафани Михаила Зисића у Београду радила је од 1840. година Зисина касина. Београдска Илирска касина од 1843. била је средиште за окупљање политичких истомишљеника панславистичке оријентације, веома посећено јавно место за разоноду, за разговор, читање, учење словенских и других језика и сличне активности.

¹ Библиотека Матице српске: водич. – Нови Сад, 1997.

Сви поменути организациони облици јавне библиотечке делатности допринеће сазревању и замаху читаоничког покрета у Срба. У петој деценији 19. столећа биће основана српске читаонице у Иригу (1841/42), Вршцу (1842), Кикинди (1845), Сомбору (1845), Новом Саду (1845), Београду, Смедереву, Крагујевцу, Пожаревцу, Неготину, Ужицу (1846), Шапцу (1847), Чачку и Великом Градишту (1848).

Иришка Српска читаоница, чију мисију и данас успешно негује и наставља под истим именом јавна народна библиотека у Иригу, прва је читаоница у нашем народу која је имала јасно утврђене културне и националне циљеве и организационо устројство. Мотиви оснивања Српске читаонице и њени просветитељски и родољубиви циљеви, по угледу на Матицу српску, била су заједнички целокупном културном и читаоничком покрету Срба у Угарској.

У обновљеној Србији најутицајнији и најзначајнији узор, матичњак и покретач широке лепезе читаоничког покрета било је Београдско читалиште, које је целокупном својом друштвеном и културно-просветном делатношћу било укључено у прогресивна цивилизацијска кретања свог времена. Сачувани спискови показују да се међу оснивачима налазио „цвет београдског грађанства”. Први председник Читалишта био је трговац Миша Анастасијевић, један од најбогатијих и најутицајнијих људи тадашње Србије. У правилима за Српско читалиште у Београду записано је да ће се његови чланови сакупљати „поради читања новина и књига и поради међусобног сообраштенија”, али је његова делатност била неупоредиво шира и значајнија. Читалиште је свеобухватно и национално и духовно зрачило на целокупан српски народ и било истински културни и демократски парламент који је расправљао о најважнијим питањима од интереса за народни напредак. У говору на отварању Читалишта Максим Симоновић, угледни правник и професор Лицеја, казао је да се отварањем новог „благонародног заведенија” чини још један корак ка „европејској образованости”. Новине, часописи и књиге били су главно средство за постизање поменутих културних и националних циљева. За време свог активног рада (1846-1894) Читалиште је набављало укупно 346 наслова домаћих и иностраних часописа и новина: „Са врло незнатном новчаном жртвом сваки поједини од нас ужива у овом друштвеном заведенију користи и угодности које сам за себе, без сдружења са осталима, или не би никако био у стању прибавити, или би то само са несразмерно великим жртвама могао учинити. У угодно намештеним собама... стоје нам сваки дан на расположењу толике новине и листови, како домаћи, тако и страни, на разним језицима које читајући можемо видети свакидашње политичко стање света; можемо пратити његов свакостручни духовни и материјални напредак; можемо пријатно провести наше од посла слободно време; једном речи, у читању том можемо наћи и науку и забаву”, каже се у извештају поднетом годишњој скупштини Читалишта 1861. године. Од 3.

јануара 1847. године до 14. јануара 1849. године излазиле су и *Новине Читалишта београдског* које су доносиле вести о збивањима у Србији и у свету, прилоге из привреде, просвете и културе, посвећујући и доста пажње оснивању и раду читалишта у унутрашњости земље.

Према истраживањима Десанке Стаматовић, у Србији је током 19. века деловало укупно 79 читалишта, чији се рад може поделити у четири периода:¹

- појава првих читалишта и релативно широк покрет оснивања у току 1846-1848. године;
- десетогодишњи период стагнације у развоју читалишта од 1849-1858. године;
- обнављање и ширење читалишта у периоду од 1859-1880. године;
- гашење читалишта у време интензивног политичког, друштвеног и економског развоја Србије у периоду између 1881. године и краја 19. века.

4.2. Од читалишта до јавних књижница

Просветитељски и национални значај читалишта је велики и неоспоран, баш као и чињеница да су она, у одређеним културним и историјским условима свог времена, испуњавала основне функције јавних народних библиотека. Међутим, како се ближио крај 19. столећа бивало је све очигледније да се ове друштвене институције, и посебно библиотечка делатност у читалиштима, морају прилагођавати новом времену и измењеним социјалним и економским приликама: демократизацији друштвеног живота, вишем нивоу писмености, лакшој доступности до књига и новина, настанку нових научних, специјалних и школских библиотека. Било је потребно још много напора до установљивања јавних народних библиотека које ће задовољавати потребе свих слојева становништва, са одговарајућим стручним кадром и универзалним књижним фондом, уз прецизну законску регулативу и одговарајућу финансијску подршку државе.

У књизи Васе Царићевића *Народне јавне књижнице*, објављеној у Земуну 1906. године, налазимо документовану и теоријски утемељену расправу о односу читаоница и библиотека. Ипак, треба напоменути да се ова књига појавила у време кад су читалишта обавила своју мисију и утрла пут развоја јавних народних библиотека. Царићевић указује да се у нас грешило што се за читаонице давало много више него за знатно вредније и потребније књижнице.

¹ Десанка Стаматовић, ... Наведено дело. – стр. 81-84.

Исти аутор теоријски развија концепцију јавних народних књижница, полазећи од става да није довољно само оснивати књижнице, већ да оне морају бити ваљано организоване, по узору на немачка, енглеска и америчка искуства. По Васи Царићевићу, при томе ваља имати на уму следећа правила:

1. *Да народну јавну књижницу треба да води књижничар пун добре воље који потпуно разуме ствари.* Само стручно образован књижничар, сасвим одан својој струци, са добрим познавањем књижевности и познавањем душе својих читалаца, може допринети напретку јавног библиотекарства: „Књижничарство је једна струка, од велике важности по опће народно образовање, код нас још нимало не обрађена. Баш за ту струку нам треба људи. Добро би било, чак, послати неке стипендисте на страну, да се за ту струку образују. Корист би се показала за неколико година, и то већма него игде, јер ни на једном се културном пољу не може постићи већих успеха са малим средствима, као на пољу образовања и просвећивања помоћу књижница.”¹
2. *Да у њој има књига на избор, не тенденциозних, за све слојеве народне.* Према мишљењу Васе Царићевића народна књижница мора пронаћи потребе и укусе своје читалачке публике и не сме по укоченим формулама покушавати да присили читаоце на одређену лектуру. Без икакве бриге народу треба дати све оно што се радо чита, остављајући му слободу избора. Укус читалаца током времена природно се развија и вредна дела током година сигурно побеђују над онима који само драже чула и узбуђују страсти, без дубље садржине. Укратко, у јавним народним књижницама треба да се нађу књиге „за све странке и за све назоре”.
3. *Централна управа у књижницама.* Под овим правилом Царићевић подразумева начин организације мреже библиотека и коришћења књижних збирки. Мрежу књижница треба хијерархијски поставити (сеоске, општинске и среске библиотеке), али уз поштовање следећих принципа: Централизација у скупљању књижевнога блага и управи и децентрализација у издавању књига.
4. *Положај књижнице на згодном месту града или села.*
5. *Отварање читаонице уз књижницу.*
6. *Приступачност књижнице свакоме, сваки дан, без непотребних формалности које одбијају читаоце.* Било би добро и пожељно да се изабере за пријем и издавање књига време које је најзгодније не за књижничара, већ за публику. Треба уклонити све формалности и имати поверења у читаоце. Не сме се ограничавати круг читалаца, већ се мора настојати да се придобију сви слојеви становништва: „Главна карактерна црта модерних народних књижница јесте, да је јавна, тј. да

¹ Исто. – стр. 23.

се њоме може служити свако, управо не само да се може служити, него да се заиста и служи.”¹

Већ из овог сажетог прегледа Царићевићевих погледа на јавно народно библиотекарство може се закључити да они прате савремене стручне трендове и теоријска и практична достигнућа у развоју јавних народних библиотека. Царићевићеви доприноси нису само теоријске природе. Његови напори укључени су у шири покрет оснивања народних књижница који воде српска омладинска и културна друштва почетком 20. века.

Српска ђачка омладина у Загребу 1904. године покренула је Друштво за оснивање српских народних књижница, а рад на овом пољу културе започео је низ омладинских и ђачких удружења. При удружењу српске академске омладине „Зора” у Бечу 1905. године основан је одсек за народно просвећивање са задатком да се што шири круг омладине заинтересује за јавне књижнице, да се изгради јединствени план њиховог оснивања и да се састави узорни каталог њихових збирки.

У Србији је значајну улогу у оснивању јавних народних библиотека одиграла Културна лига, основана 1903. године, као друштво чији је циљ „културно унапређење и морални препород народа.” Основала је око 200 библиотека по варошима и селима. Српско пољопривредно друштво помагало је ширењу књига у народу. Живојин Дачић, познати културни и јавни радник, посебно се залагао за оснивање књижница и читаоница при земљорадничким задругама и израдио је и правила по којима би се радило у њима. Показатељ просветитељског замаха либералне и демократске Србије јесте и чињеница да је Министарство просвете 1904. године *Правилима о народним књижницама са читаоницама* предвидело оснивање народних књижница поред основних школа. *Правилима* је одређено да ове књижнице буду свима доступне, бесплатне и са сталним средствима за њихов несметани рад.²

Нажалост, поменути документ није имао и законску обавезност, па ће Јован Скерлић неколико година касније са жаљењем констатовати да је учињена грешка што није донет закон о народним књижницама као у Америци, Енглеској и Француској: „Држава треба да да принудан карактер установи народних књижница и читаоница, исто онако као што је учинила са основним школама. Да је основна школа остављена слободној иницијативи и увиђавности нашега заосталог света, ми не бисмо данас имали ни двадесети део школа које данас имамо. У полукултурним земљама као што је Србија, где још има толико источњачког немара, некретности и конзерватизма, просвећена Држава треба да буде и иницијатор и извршилац свега

¹ Исто. – стр. 32.

² Правила о народним књижницама са читаоницом Краљевине Србије // Библиотекарски годишњак Војводине, 1971.

културног рада.”¹ Скерлић је уверен да праве демократије нема и не може бити где су широки слојеви народа запуштени и остављени сами себи у вековној тами и незнању, те да је ослобођење духова и савести, стварања разумних и развијених људи, највиши идеал људске заједнице. У оживо-творењу овог високог идеала и подизању народних маса на висину свесног живота, Скерлић је видео најважнију функцију народних књижница.

Највиђенији српски књижари и издавачи, као браћа Јовановић у Панчеву, Пахер и Кисић у Мостару, и националне књижевне и културне и просветне установе Матица српска, Српска књижевна задруга, Просвјета, крајем 19. и почетком 20 века покрећу низ едиција и колекција „Књига за народ” који ће знатно допринети популаризацији књижевности и науке; развоју читалачке публике и јачању јавних народних библиотека. У едицији Матице српске „Књиге за народ” од 1885-1932. године објављено је 161 књига из области пољопривреде, здравства, економије, етике, историје, књижевности и других области. Хоризонт ових дела, често сасвим прагматичног карактера и намене, остаје битно просветитељски. Уз овај момент иде и задатак развијања националног идентитета и осећаја, у целом процесу издавања, ширења и коришћења како стручно-популарних дела, тако и одабраних издања из лепе књижевности.²

Српско друштво „Просвјета” основано у Сарајеву 1902. године, дало је значајан импулс развоју нашег јавног народног библиотекарства. Са задатком ширења просвећености, ширења знања и вештина у народу, „Просвјета” већ од 1903. године оснива мрежу покретних књижница. Свака од њих имала је педесетак дела различите садржине, већином народних песама, уметничких и народних приповедака и поучне литературе из историје, етнографије, привреде и хигијене, која су упућивана на коришћење у сеоским срединама. Круну ових напора чинила је оснивање „Просвјетине” Српске централне библиотеке. Обиман рад на прикупљању њених збирки започиње 1911, да би за јавност била отворена 1913. године, са 7.650 књига научне и поучно-забавне садржине. Библиотека је била не само жариште окупљања интелигенције и центар јавног и културног живота, већ и установа организована и вођена по стручним принципима

---

¹ Један непознат Скерлићев текст о народним читаоницама и књижницама / Слободан А. Јовановић // Годишњак Народне библиотеке Србије за 1978. годину. – стр. 192.

Иако је Скерлић потпуно у праву, не треба заборавити да је Министарство просвете Србије већ 1859, само девет година након усвајања првог закона о јавним библиотекама у Енглеској, дописом министра Димитрија Матића препоручило свим окружним начелствима да се установе и помогну читалишта на ползу народа. Апел Министарства поновљен је 1868. године, са прецизним упутствима шта учинити да се у народу нађу добре књиге за читање. Уз статуте и правила читалишта, и то је доказ о нормативно-правном континуитету нашег јавног библиотекарства и везама са напредним европским стремљењима и достигнућима.

² Књига за народ: зборник радова / уредио Миодраг Матицки. – Панчево, 1998.

савременог библиотекарства. Покретац свих њених активности био је врсни стручњак и ентузијаст Ђорђе Пејановић. У својој књизи *Народне јавне књижнице: кратка упутства за уређење и руковање*, Пејановић излаже концепцију јавних народних библиотека и даје прецизна стручна упутства за њихов рад. Он критикује старо схватање да народне књижнице треба да служе само за безазлену забаву и основну поуку духовно заосталих и најнижих слојева народа, истичући да оне морају служити образовању и просвећивању свих слојева и свих група народа и најразноврсније публике, од сеоске деце до научно и естетски образованих људи. Према Пејановићу, народне књижнице су велики пријатељ и искрени саветодавац људи у свим моментима и свим потребама живота. Њихова три основна задатка су да поуче, да васпитавају и да забаве: „С циљем да подигну духовно образовање, народне књижнице помажу свако настојање за самообразовањем; оне теже да прошире и допуне стечена знања у школи и друштву; оне уводе читаоца у елементе науке и воде их кроз њих, колико сам тражи; оне уче човека да упозна свој положај и задатак у друштву и држави; оне помажу појединце да се усаврше у свом позиву и подучавају га у свим, за њега као грађанина и ваљана човека, потребним стварима.

Народне су књижнице одлично средство за васпитање човека и народа. Оне челиче дух, дижу понос, васпитавају укус и јачају човечију свест; оне развијају у човеку његова добра својства и особине, усавршавају му природу и облагорођују душу и срце. Једном речи оне помажу стварање самосталне личности и карактера.

Пружајући згодну забаву и разонођење ономе ко хоће да се одмори од тешког дневног рада, оне делују благотворно не само у моралном, него и у социално-привредном правцу. Одбијајући људе од крчме, од којекких лудих, штетних и расипних забава и од узалудног траћења времена, народне им књижнице дају могућност, да своје слободно време употребе како треба, да не расипљу новац узалуд и да добију забаву са племенитијим и узвишенијим садржајем.”¹

Не само по изложеној концепцији, већ по читавој својој делатности, Српска централна библиотека и њени огранци представљају камен међаш српског јавног народног библиотекарства. Просвјетине библиотеке биле су организоване у облику мреже и допирале су не само до градских, већ и до сеоских насеља. Оне су биле доступне и отворене свим слојевима становништва, без обзира на верску и националну припадност и имовно стање, а њихово коришћење било је бесплатно. Све књижнице биле су уређене по истим основним начелима, чиме је обезбеђен јединствен стандард за обављање стручних послова и техничко уређење и изглед библиотека.

¹ Народне јавне књижнице : кратка упутства за уређење и руковање / Ђорђе Пејановић. – Сарајево, 1920. – стр. 5-6.

4.3. Значај и карактеристике јавних градских библиотека

Уколико се у покушају реконструкције кључних момената у повести јавног народног библиотекарства у нас држимо идеално-типске дефиниције јавних народних библиотека, онда можемо закључити да њихова историја заправо започиње оснивањем јавних градских књижница. У тексту *О градским књижницама у Србији*, посвећеном напорима Културне лиге да прошири библиотечку мрежу у местима у којима не постоје државне библиотеке, Павле Поповић наводи осам „јавних државних библиотека са општинском помоћу”, које су „под окриљем Народне библиотеке београдске”: у Крагујевцу, Нишу, Лесковцу, Зајечару, Неготину, Јагодини, Пироту и Лозници.¹ Уз ове библиотеке, ваља поменути и градске књижнице у крајевима под Аустро-Угарском, у Сомбору, Вршцу и Суботици. Нешто више о циљевима и функцијама ових библиотека рећи ћемо на примерима двеју најстаријих, крагујевачке и сомборске.

Идеја о установљавању јавне народне библиотеке у неком већем месту у унутрашњости Србије, од дупликата из збирке Народне библиотеке, потекла је од Јанка Шафарика. На предлог министра Косте Цукића, Државни савет у Београду 26. јуна 1866. године донео је одлуку о оснивању библиотеке у Крагујевцу, коју је убрзо потврдио кнез Михаило Обреновић. Поменути решењима предвиђено је да се при Крагујевачкој гимназији оснује јавна библиотека којој ће се упутити сви дупликати из Народне библиотеке. За остварење овог циља намењено је 1500 гроша из пореских средстава (за набавку опреме, рафова и намештаја, набавку и повезивање књига и награђивање лица коме би се поверило уређивање и чување библиотеке). Тако су створене елементарне претпоставке за рад јавне народне библиотеке и дефинисане су њене основне стручне функције. Поред професора и ђака, корисници су били трговци, официри и други грађани, који су два пута недељно могли да позајмљују књиге. Јавна библиотека 1898. године одвојена је од Гимназијске књижнице: „Тако је Градска библиотека започела самостално свој живот. Мада је доживљавала многе промене до I светског рата, Јавна библиотека радила је према правилима из 1871. године. Уредно снабдевена књигама, уз мање смештајне проблеме, (нарочито са простором за читаоницу), ова јавна установа била је од велике користи наставном особљу Гимназије и ученицима, али и грађанству. Према једном извештају из 1911. године Библиотека је радила три пута недељно (четвртак, субота и недеља) и бројала укупно 3.184 књиге.”²

¹ О градским књижницама у Србији / Павле Поповић. – Сарајево, 1912. – стр. 4.

² Књига вековима на ползу народа / Мила Стефановић // Крагујевачко читалиште 2, 3 (1996). – стр. 4-6.

Градска библиотека у Сомбору основана је 1859. године, трудом и залагањем Карла Бијелицког, чије име ова установа и данас носи. Сомбор је 1749. године добио статус Слободног краљевског града и од тада почиње његов економски раст и културно просветни напредак. Сомборски Срби, у жељи да очувају своју националну културу и идентитет, морали су да воде дугогодишњу упорну борбу против бечке политичке германизације, која се почев од 19. века, продужава и преобраћа у борбу против мађаризације. Показатељ такве културне и политичке супростављености представља и чињеница да су готово у исто време у Сомбору основане Мађарска читаоница (1844) и Српска читаоница (1845). Иако обе читаонице према својим Статутима нису имале политичких намера, оне су биле снажно национално и политички обојене, како по свом имену, тако и по целокупној делатности.

Карло Бијелицки био је оснивач Читалачког кружока у Сомбору, као огранка бечког удружења за ширење штампаних дела ради народног образовања. Вођен просветитељским идеалима, он је покренуо и идеју о оснивању Општинске библиотеке. Описујући Сомбор и прилике у њему у извештају бечком Удружењу из 1857. године, он наводи да у Сомбору има 25 хиљада становника, од којих су половина Срби. Бијелицки констатује да је властима мало стало до народног образовања и благостања: „Народ је остављен и упућен на самог себе без икаквог упућивања и одушевљавања за даље образовање и духовни развој. Чак и ове наше две Читаонице приступачне су само образованијој и имућнијој класи, народ у ширем смислу нема тамо приступа. И овде је случај да су најбогатији истовремено и највећи зеленаши и најмање се брину за народ у правом смислу речи и за друштвене ствари уопште. Образована публика додуше чита новине и белетристику, али за сам народ не чини ништа и није јој стало до тога, тако да је народ у правом смислу речи искључен од свих врста образовања, код њега није пробуђен интерес за читање, због тога и није у стању да схвати властиту и општу корист коју му пружа читање, нема ни укуса ни воље за то; поготову кад нема ни новаца неће бити вољан да подноси новчане жртве за општу корист, а није ни способан за то.”¹ Решење за поменуте проблеме Бијелицки види у формирању „јавне лако и јефтино приступачне Општинске библиотеке”, за целокупну публику и са литературом на језицима свих народа који у граду живе „равноправно и у одговарајућим сразмерама”. Тако је, под мотом „Божанственост нашег поколења је образовање за истинску хуманост”, 1859. године почела да ради Градска библиотека у Сомбору. На жалост, библиотека се није афирмисала као установа лако и подједнако приступачна свим сталежима, класама и народностима, какво је било изворно залагање при њеном покретању. То најбоље показују подаци о попуњавању књижног фонда. Године 1916. у

¹ Стогодишњи развој и рад Градске библиотеке у Сомбору 1859-1959 / Радивој Плавшић. – Сомбор, 1959. – стр. 22.

њеним збиркама било је чак 64% дела на немачком, 26,7% на мађарском и само 9,3% дела на српском и свим другим језицима, што ни приближно није одражавало националну структуру градског становништва.

Основни организациони облик јавног народног библиотекарства између два светска рата биле су такозване „Народне Књижнице и Читаонице”, у којима су се преплитале и узајамно допуњавале библиотечке и читалишне функције. Уз класичну библиотечку делатност, оне су биле и носиоци разноврсних облика културно-просветног и забавног живота, а у њиховим просторијама осниване су музејске збирке, одржаване позоришне представе, изложбе, приредбе, пројекције филмова и сличне активности. Ове библиотеке биле су под надзором Одсека за народно просвећивање Министарства просвете, а њихов задатак је био да помогну и продуже образовање након свршене основне школе. Године 1934. у земљи је радило 1.896 народних књижница и читаоница као самосталних установа, а пред сам почетак Другог светског рата било их је преко 3.000. Упркос тешким политичким, економским и социјалним приликама, у овим установама уобличавала се теорија и пракса савременог јавног народног библиотекарства, уз озбиљно постављање питања образовања и професионализације стручног кадра као посредника између књижнице и читалачке публике. На иницијативу познате Шабачке Народне књижнице и Читаонице 1939. године започело је оснивање Савеза народних књижница чији би задаци били избор и набавка књига, израда упутстава за стручно пословање, подстицање стручне сарадње и слично, али је рат зауставио ову акцију.

У међуратном раздобљу значајно је проширена мрежа радничких и сељачких библиотека и читаоница. Уз општеобразовне и културне функције, радничке библиотеке делују као средишта идеолошког уздизања, идејно-политичког васпитавања, самообразовања и других облика синдикалних и политичких активности. Сељачке библиотеке и читаонице развијају се као резултат организованог рада сељачких културно-просветних друштава. Тако ће Српско пољопривредно друштво 1929, 1934. и 1940. године издати типска Правила за пољопривредне књижнице и читаонице. Њихов је задатак да подижу како стручно, тако и опште образовање пољопривредника, набавком и коришћењем књига и часописа, радом на припреми предавања, течаја и конференција, организацијом течајева за описмењавање и посредовањем у набавци пољопривредних справа, семена и других потреба за своје чланове.

Према истраживањима Љубинке Башовић, у развојном путу библиотека у Југославији између два светска рата постојао је читав низ библиотека са мање или више израженим карактером јавности. Због неразвијене типизације често су се мешале и преплитале функције више библиотека међусобно. Међу библиотекама са непосредним јавним карактером у овом периоду могуће је издвојити неколико основних организационих облика:¹

¹ Библиотеке и библиотекарство у Босни и Херцеговини 1918-1945 / Љубинка Башовић. – Сарајево, 1986.

1. Градске и месне библиотеке и читаонице
2. Друштвене библиотеке и читаонице
  - а) радничке и сељачке читаонице
  - б) библиотеке и читаонице национално-конфесионалних, културно-просветних, омладинских, спортских и сличних струковних удружења
3. Школске библиотеке са јавним функцијама.

Ваља имати у виду да се из самог назива и организационог статуса библиотека у међуратном периоду не може стећи слика о њиховој јавној делатности и друштвеној улози. Тако су многе друштвене библиотеке имале значајнију улогу на просветном плану од већине народних књижица и читаоница. Неуједначена стручна пракса и шароликост организационих модела јавног народног библиотекарства проистицали су из нерешеног друштвено-економског статуса библиотека и скромног удела државе у регулисању њихове делатности и обезбеђивању одговарајуће материјалне подршке.

Формирањем Друштва југословенских библиотекара у Загребу 1931. године започела су организовања настојања стручне заједнице да се реше отворена питања статуса и развоја библиотечке делатности у нас. У нацрту Закона о библиотекама који су припремиле све секције Друштва дати су предлози за решавање проблема обавезног примерка, професионализације библиотекарског позива, типизације библиотека, обавезног оснивања народних библиотека, систематске организација библиотечке мреже и финансирања библиотечке делатности од стране државе. На другом и уједно последњем конгресу Друштва, одржаном 1937. године у Београду, донета је резолуција којом се од власти захтева да озваничи Закон о библиотекама као пресудни моменат за њихово стручно уздизање и модернизацију, али ни овај напор није уродио плодом. Тако је и питање систематског финансирања јавних народних библиотека и законског регулисања њихових права и обавеза остављено за боља времена.

У конципирању нашег јавног народног библиотекарства у складу са модерним европским и светским токовима и залагањима, незаобилазно је име и дело Марије Илић-Агапове, првог управника библиотеке града Београда, која је основана 1928. године. Агапова је са много љубави и заноса, али и са изванредним познавањем теорије и праксе савременог библиотекарства, радила на стручном организовању библиотека, од прикупљања и евиденције књига, преко обраде збирки уз коришћење децималне класификације Мелвила Дјуија, до разноврсних облика рада са одраслим читаоцима и са децом. Њена основна намера била је да Библиотеку уведе у широку струју општих друштвених и културних токова, као активну и отворену институцију која неуморно истражује, испитује и обликује укус и потребе свих категорија читалаца. При Библиотеци града

Београда од 1931. године почела је да ради прва јавна дечија библиотека у нашој земљи, такође на залагање Агапове. Њена књига *Јавне библиотеке* у исто време представља суму практичних искустава, преглед историјског развоја библиотека од Египта и Вавилона до савременог доба и темељну расправу о улози књига и библиотека у животу савременог човека, уз библиографију стручне литературе која показује заснованост ове студије на најрелевантнијим узорима. Закључујући своју књигу примерима из стручне праксе Библиотеке града Београда, Марија Илић-Агапова наводи једно запажање Павла Поповића које је у темељу њеног поимања места књига и јавних народних библиотека: њихова је улога да образују човека у свим правцима његовог живота и делања, са свим његовим осећањима, жељама, надама, погледима на свет, мислима о његовом задатку и положају, једном речју са целим његовим унутрашњим и друштвеним животом, и да му тако помогну да се спреми за своје највише занимање - *занимање човека*.¹

4.4. Ширење мреже јавних народних библиотека након Другог светског рата

Тек након Другог светског рата стварају се политички, друштвени, економски и културни предуслови за снажно јачање и ширење мреже јавних народних библиотека у нашој земљи. По мишљењу Ђурђе Месић послератни развој народних књижница у Југославији може се сагледати кроз три периода:²

Први период, од 1945. до 1957/1962. године, карактеришу настојања да се убрзано изрази широка организација државних просветних и културних институција за описмењавање, образовање и просвећивање „најширих народних маса”. Граничници овог раздобља су године доношења библиотечких закона у свим републикама.

Други период, од 1957/1962. до 1971/1973. године, јесте раздобље организационог и стручног профилисања и јачања јавних народних библиотека и њиховог повезивања на општинском нивоу. Крај овог периода обележава доношење минималних стандарда за све типове библиотека у Југославији 1973. године.

Трећи период започиње 1971. и траје и данас. Одликују га залагања за повезивање и умрежавање библиотека од нивоа општине до нивоа земље у целини, на темељу заједничких стандарда за обраду публикација и друге стручне функције, уз коришћење савремене компјутерске опреме. О улози

¹ Марија Илић-Агапова, ... Наведено дело. – стр. 229.

² Ђурђа Месић, ... Наведено дело. – стр. 266-267.

народних библиотека у успостављању библиотечно-информационог система говорићемо у посебном поглављу.

Циљеви и функције народних библиотека у времену послератне обнове и изградње земље одређени су карактером друштвено-политичког система грађеном по узору на совјетски модел у којем је комунистичка партија организатор и контролор не само органа власти, већ и свих облика привредног и друштвеног живота. Након сукоба са Информбироом 1948. године започиње процес преиспитивања и критике модела централизоване друштвено-планске привреде и бирократског партијског модела. Трагање за властитим путем изградње социјалистичког друштва водило је до идеје самоуправљања и покретања процеса либерализације привреде и демократизације друштвеног и културног живота. Ипак, владајући поглед на свет и обавезујући идеолошки оквир остајао је дијалектички материјализам у чијим координатама су одређиване и друштвено-политичке функције библиотека као сектора идејно-пропагандног и просветног рада.

Отварање и обнова јавних народних библиотека вођени су ентузијазмом појединаца и организација који прикупљају књиге, сређују остатке предратних књижница и отварају их за народне масе. Започиње право такмичење под крилатицом „свака кућа, блок, радна јединица, нека има библиотеку”. Бројност књижница и доступност књига на великом броју локација показују подаци савезног Министарства за науку и културу: 1948. године у Југославији има 9.772 народне библиотеке, од чега у Србији 3.335 књижница са 1.250.245 књига и 631.181 читаоцем.¹

Међутим, револуционарни ентузијазам и идеолошки волунтаризам нису били довољни да обезбеде јачање стручних функција тако великог броја библиотека, без довољно стручног кадра, адекватног простора и опреме, као и у недостатку систематских прописа о њиховом раду и издржавању. Средином педесетих година постепено се напушта концепција свеприсутности књига и библиотека, а у стручним библиотекарским круговима јачају идеје о спајању мањих књижница у веће организационе јединице. Све већа пажња поклања се проблемима стручног и техничког организовања и уређења народних библиотека, обучавању кадрова, неговању и развијању читалачких навика и укуса, чему снажно доприноси делатност библиотечких центара као иницијалних матичних служби.

Укратко, делатност јавних народних библиотека у првом периоду њиховог послератног развоја снажно је идеолошки усмерена, а њиховом основном друштвеном мисијом сматра се идејно уздизање и васпитавање становништва. Књиге и читање имају утилитарну и прагматичну улогу, па тек онда функцију задовољавања слободних, естетских, духовних и сличних вредности и потреба. Ипак, важна тековина овог раздобља јесте најшира приступачност и отвореност јавних народних библиотека и бесплатност њиховог коришћења као претпоставка даљег концептуалног развоја.

¹ Први конгрес библиотекара ФНРЈ. – Београд, 1950.

Друштвени контекст за деловање јавних народних библиотека у другом периоду чини стабилизација самоуправног модела, привредна реформа и њене последице које воде до друштвене кризе крајем шездесетих година. Привредној реформи из 1965. године претходила је деценија интензивног привредног и културног напретка. Демократизација друштвених односа, либерализација привреде, отвореност према свету, допринели су продору нових идеја и вредности и ослобађању од идеолошких стега и ограничења. У таквом окружењу и библиотеке су добијале нове циљеве и задатке, који се нису могли свести на идејно-пропагандну улогу. Слободнији и отворенији проток књига, идеја и информација из света наметао је и нове функције јавних народних књижница, општеобразовне, културне и рекреативне, чему ће погодovati и раст друштвеног стандарда и слободног времена.

Насупрот ранијем масовном формирању, за мрежу библиотека карактеристични су процеси интеграције и реорганизације. Томе је допринела реформа комуналног система и смањење броја општина као основних друштвено-политичких заједница. Такође, интеграција привредних и друштвених делатности била је основни захтев привредне реформе, и библиотеке су се активно укључиле у овај процес.

Уз масовност, отвореност, бесплатност и универзални карактер збирки, кључни конститутивни моменат у коципирању модерних јавних народних књижница у другом периоду њиховог послератног развоја у нас чини законско регулисање њиховог рада и доношење првих стандарда о њиховом пословању.

Први послератни републички Закон о библиотекама, који је послужио као нормативна основа за све доцније прописе и правила у области библиотекарства у Србији, донет је 10. новембра 1960. године. Овим актом библиотеке се дефинишу као самосталне установе или установе у саставу државних органа, установа, привредних и друштвених организација чији је циљ ширење општег образовања, помагање научног и стручног рада и задовољавање културних потреба грађана. У сладу са основном наменом и потребама корисника, библиотеке се деле на народне, научне и стручне и специјалне. Народне библиотеке имају и обавезу да отварају огранке у другим местима, да организују покретне библиотеке и друге облике деловања ради шире доступности библиотечких збирки читаоцима. Посебно је значајна одредба о обавези државе да финансира рад јавних народних библиотека, по прописима о финансирању самосталних установа. Законом је разрађено и устројство и обавезе библиотечке службе, то јест обављање матичних функција, које обухватају проучавање стања, потреба и услова развита мреже библиотека, пружање стручне помоћи, усавршавање библиотечких кадрова, вршење стручног надзора и друге послове.

У циљу усклађивања са Уставом из 1963. године, Скупштина Србије донела је нови Закон о библиотекама априла 1965. године. Од измена

важних за делатност јавних народних библиотека у новом законском тексту најважнија је могућност удруживања у заједницу библиотека, као и обавеза свих општина да до 1966. године на својој територији оснују најмање једну библиотеку.¹

Постојање стручних стандарда знак је развијености једне стручне области, престанка њеног стихијског развоја и укључивања у међународне стручне токове. Зато је и израда првих стандарда за јавне народне библиотеке у нашој земљи била велики подстицај за планирање, финансирање, нормирање и модернизацију мреже народних књижница и поређење са светским достигнућима: „Стандарде треба донети као самостални документ са законском снагом у коме би биле садржане не само ознаке броја, укупне величине и шеме, већ и сажети описи помоћу којих би се избегла могућа различита или погрешна тумачења приликом њихове примене. Стандарди треба да имају вишеструку функцију: они треба да означавају усмереност и пораст квалитета стручног рада и могућност да се тај рад на одговарајући начин планира, вреднује и финансира. Истовремено они треба да обавезу да се одређена библиотечка служба обавља на одговарајући начин, као и да је обављају одређене врсте и профили кадрова. На тај начин стандарди треба да имају улогу чиниоца који доприноси решавању проблема економског и друштвеног положаја библиотека”.²

Први стандарди за народне библиотеке у Србији обављени су у часопису *Заједница библиотека* 1970. године, а *Минимум југословенских стандарда за народне библиотеке* усвојен је на Петој скупштини Савеза друштва библиотекара Југославије септембра 1973. године у Београду. У уводном поглављу овог документа, под називом *Функције народне библиотеке* истиче се да народна библиотека набавља, стручно обрађује, даје на коришћење библиотечку грађу, организује општу службу информација и друге услуге преко којих задовољава разнолике потребе становништва свога подручја за књигом и осталом грађом у сврху индивидуалног, општег и допунског образовања, стручног образовања и културне забаве. Задаци народне библиотеке су такође и развој и неговање читалачких навика, у првом реду код деце и омладине, као и систематска пропаганда вредних и хуманих дела домаће и светске литературе. Стандардом је за величину фонда предвиђена једна књига по становнику што је двоструко мање од важећих норматива ИФЛЕ, али је остављена могућност да се републичким, односно покрајинским стандардима може прописати и више.³

¹ Право о библиотекарству у Србији / Драган Бараћ. – Београд, 1994. – стр. 49.

² Пројекција развоја библиотекарства у СР Србији од 1971-1980. године / Београд, 1971. – стр. 11.

³ Зборник прописа о библиотекарству у СФРЈ / Драган Бараћ. – Београд, 1987. – стр. 17-20.

Прво послератно раздобље у повести наших јавних народних књижница сажето се може означити као доба омасовљења и ширења библиотечке мреже, док је друго период интеграције, стабилизације стручних функција и нормативног заснивања делатности. У оба ова раздобља библиотеке су првенствено израз и слика друштвеног контекста или окружења у којем делују. Прави помак ка активнијој улози струке у обликовању циљева и функција народних библиотека и ка њиховом целовитом концептуалном уобличавању, започеће тек у трећем периоду, у времену заснивања библиотечко-информационог система.

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ЈАВНИХ НАРОДНИХ БИБЛИОТЕКА

1. Потрага за новом парадигмом

1.1. Друштвена мисија јавних народних библиотека у манифестима Унеска и у законској регулативи

У дефинисању друштвене мисије, циљева и задатака модерних јавних народних библиотека велики значај и утицај имали су манифести Унеска, специјализоване организације Уједињених нација за образовање, науку и културу. Први Унесков Манифест о јавним библиотекама објављен је 1949, други 1972. и трећи 1994. године. Принципи и професионалне вредности, формулисани у овим документима, који леже у темељу јавног библиотекарства и библиотечких услуга, израз су уважавања основних људских вредности, права и слобода дефинисаних у Универзалној декларацији Уједињених нација као глобалном стандарду за заштиту људских права, почев од права на живот, образовање и слободно изражавање, до права на коришћење и изражавање знања и идеја, креативно мишљење и интелектуалну активност.

Унескови манифести о јавним библиотекама припремани су у сарадњи са најистакнутијим стручњацима из кругова библиотекара и представљали су израз зрелости и самосвести библиотекарске заједнице, као и активнијег односа према новој друштвеној и културној улози и одговорности. Манифести су преведени на многе језике, објављени су у облику летака и плаката, штампани су и коментарисани не само у специјализованој, већ и у популарној периодици, што је такође допринело њиховој популарности и утицају. Свака од поменуте три верзије пратила је актуелна схватања и људске потребе, настојећи да искаже и промене у људској свести, менталитетима, економском и технолошком окружењу. Сва три манифеста повезује поверење које Унеско указује јавним библиотекама као и живој активної снази у служби образовања, културе и информисања и као незаменљивом инструменту у ширењу мира и разумевања међу људима и народима.

Према Манифесту из 1949. године, јавне библиотеке су демократске образовне институције, народни универзитети који треба да обезбеде перманентно образовање свих генерација. Кроз различите инструменте за

пренос идеја и знања, оне треба да омогуће читаоцима да буду у токовима научног напретка, да развијају критички и конструктивни дух у областима јавних послова, да испуњавају своје радне и друштвене обавезе, да развијају своје критичке и стваралачке способности у књижевности и уметности и да своје слободно време креативно искористе. Манифест наглашава неопходност сталног и систематског публицитета у делатностима јавних библиотека и координирања њихових напора са другим телима образовања, културе и друштвене акције: школама, универзитетима, музејима, синдикатима, групама за образовање одраслих, као и са другим библиотекама и стручним удружењима. Демократичност, трајност и континуитет активности јавних библиотека захтевају јасну законску регулацију, финансирање из јавних средстава, бесплатност и подједнаку отвореност свим члановима заједнице, без обзира на занимање, религију, класну или расну припадност. Остваривањем ових претпоставки обезбеђује се да јавна библиотека буде институција којом народ управља и која народу служи.

Друга верзија Манифеста, припремљена у непосредној сарадњи са Ифлином секцијом за јавне библиотеке, објављена је 1972, поводом међународне године књиге. Те године започета је светска акција под називом *Књига за све*, а све међународне стручне организације прихватиле су Повељу о књизи која је снажно потврдила доминантну улогу књиге као преносника знања, образовања и културних вредности у људском друштву, истичући обавезу књижара и библиотекара да омогуће чвршћу везу између издавача и читалаца.

Манифест из 1972. године проширује опсег друштвене мисије јавних библиотека, одређујући их као демократске установе просвете, културе и информисања. Задатак јавних библиотека је да оснаже човеков дух обезбеђујући књиге за њихову разоноду и задовољство, да потпомажу све који уче и да омогуће праћење сазнања о напретку у техници, науци и друштву. У Манифесту се указује на значај нових метода и техника за бележење људског знања и искуства – филмове, плоче, дијапозитиве, магнетофонске и магнетоскопске траке, који ће заузимати све више места у збиракама јавних библиотека. Уз истицање активне и конструктивне улоге јавних библиотека у служби локалне заједнице, специфичност Манифеста из 1972. чини посвећивање више пажње посебним групама корисника, деци, ђацима, студентима и старим и хендикепираним лицима.

Иако је Манифест из 1972. године постао светски познат и утицајан документ, промене у друштвено-економском окружењу, убрзан развој нових технологија и поготову информациона и комуникациона револуција, захтевале су његово обнављање и прилагођавање. Стога се у најновијој верзији из 1994. године јавна библиотека одређује као локални центар у којем корисник лако може наћи све врсте сазнања и информација. Манифест инсистира на принципу отворености библиотека и обезбеђивању

специфичних услуга за језичке мањине, лица у болницама или затворима. Јавне библиотеке треба да одговарају потребама свих старосних група, а збирке и услуге морају обухватати и нове медије и технологије посредовања информација. Манифест наводи дванаест нових задатака јавних библиотека:

1. Створити и ојачати читалачке навике код детета од његовог најмлађег узраста.
2. Подржавати и индивидуално учење и самообразовање, као и формално образовање на свим нивоима.
3. Обезбедити могућности за креативни развој особља.
4. Подстицати маштовитост и креативност деце и омладине.
5. Учествовати у упознавању културне баштине и познавању уметности, напретка у наукама и иновацијама.
6. Омогућити приступ културним експресијама свих сценских уметности.
7. Охрабрити интелектуални дијалог и потпомагати културну разноликост.
8. Подржавати усмену традицију.
9. Обезбедити грађанима приступ свим врстама информација о локалној заједници.
10. Обезбеђивати адекватне информационе услуге за локална предузећа, удружења и локалне интересне групе.
11. Потпомагати стицање способности у области информација и информатике.
12. Подржавати активности и програме описмењавања намењених свим старосним групама и учествовати, по потреби, у преузимању иницијативе у тој области.¹

Ако упоредимо све три верзије Манифеста, можемо уочити да их повезује заједнички просветитељски идеал о повезаности знања, демократских права и слобода, економског и друштвеног напретка. Јавним библиотекама намењена је важна улога у служби образовања, културе и информисања и као незаменљивом инструменту у ширењу хуманистичких вредности, подстицању међуљудске толеранције и разумевања и прожимању различитих култура и традиција. Први Манифест упућен је целокупној јавности, други се обраћа превасходно професионалцима, док верзија из 1994. године упућује позив за неодложну примену својих принципа свим одговорним локалним и националним властима и библиотекарима целог света. Најновији Манифест инсистира на улози библиотекара као активних посредника између корисника и ресурса, истичући и потребу перманентног образовања за рад у информатичком окружењу:

---

¹ Наводи из Манифеста дати су према преводу Душка Вртунског, објављеном у: Годишњак Библиотеке Матице српске за 1995. – Нови Сад, 1996. – стр. 36-44

„Нова верзија, међутим, прекида са сувише општим интенцијама, сувише широким и недефинисаним задацима, наследством „друштва доколице“, културном визијом доминантном у епохи претходне верзије. За узврат, она уноси новине у схватању о експлозији информација, о трагању за тачношћу: експлицитна дефиниција политике, поштовање радних норми у мрежи, захтев за ефикасношћу. Њене преокупације наглашавају све већу улогу које ће убудуће имати нова техника и менаџмент – у професионалном промишљању библиотекара и подржавању управних власти.”¹

Можемо закључити да је основна сврха новог Манифеста да повеже просветитељску мисију јавних библиотека са обавезама и изазовима које намећу информатичка револуција и технолошки и економски модели организације свих савремених друштвено релевантних установа и јавних служби. Савремена јавна библиотека схваћена је у окриљу шире мреже која окупља и повезује све типове библиотека, обезбеђујући кооперативност у раду и задовољавању потреба јавности и потреба саме културе.

Захваљујући напорима Унеска, Ифле и целокупне светске библиотекарске заједнице, принципи садржани у манифестима налазили су своју разраду и примену у законској регулативи јавног библиотекаства. Након Другог светског рата, у око педесет земаља постојали су закони о јавним библиотекама, али су се они углавном бавили проблематиком националних библиотека. Паралелно са легислативом на државном нивоу, постојао је и већи број прописа о јавним библиотекама на нивоу појединих градова или региона. Убрзо је постало јасно да развој и повезивање струке нису могући без јединствених принципа законодавства на локалном, регионалном, државном по чак и међународном нивоу. При томе, наравно, међународноправни елементи библиотечког права нису доводили у питање самобитност националних култура и библиотечких система, већ су их природно повезивали у заједнички информациони систем светског образовања, науке и културе, кроз прихватање јединствених међународних правних принципа, стручних стандарда и норматива.

1.2. Начела стандардизације делатности јавних народних библиотека

Могло би се рећи да је библиотекарство по својој суштини и по специфичности свог основног, библиографског метода, професија мере и норме, прецизности, доследности и систематичности. Доиста, без ових карактеристика било би тешко обухватити и уредити готово бесконачну структуру људског стваралаштва, знања и информација садржаних и публикованих у књигама и другим медијима, и ту структуру учинити

---

¹ Исто. – стр. 43

доступном читаоцима за њихове најразноликије захтеве и потребе. Стога је стандардизација природан и логичан процес у развоју целокупног библиотекарства.

Са појавом све већег броја стандарда наметнуло се и питање критичког превредновања самог процеса стандардизације, квалитета и домашаја појединих стандарда и норматива. Већ сам појам стандарда има неколико значења: јединица мерења, примерак коректности, норма квалитета, крајњи ступањ квалитета, вредности или прихватљивости и слично. Стандарди могу бити *квантитативни* или *квалитативни*, у складу са природом појаве на коју се односе. У том смислу ваља разликовати стандарде, смернице или препоруке и циљеве. Стандарди за обраду библиотечке грађе или за изглед каталошких листића пример су за техничке и квантитативне стандарде, док су стручна упутства, смернице или препоруке за достизање одређеног нивоа библиотечких услуга пример квалитативних стандарда. Док су квантитативни стандарди чешће базирани на практичним искуствима из прошлости, квалитативни стандарди или „управљање циљевима” више су окренути будућности, питањима приоритета и начина да се до постављеног идеала доспе на најбржи и најефикаснији начин.

У модерној теорији организације и управљања све чешће се износе ставови да су стандарди превазиђени и да их треба заменити знатно еластичнијим методама и техникама праћења и мерења квалитета производа и услуга. Другим речима, традиционално ослањање на стандарде данас је превазиђено системом организације у којем се подстиче и охрабрује самостално и креативно постављање и испуњавање циљева сваке производне или услужне јединице, уз перманентно праћење резултата и прилагођавање захтевима целине. Међутим, иако се овакав приступ све више примењује у библиотекарству високо развијених и богатих земаља, традиционални методи и технике стандардизације још увек имају свој интернационални значај, поготову за библиотеке у неразвијеним срединама.

Задаци стандарда за јавне народне библиотеке јесу да прецизирају ниво и квалитет услуга које сви корисници могу очекивати, уз истовремено утврђивање обавеза заједнице у погледу обезбеђивања услова за несметано обављање свих стручних библиотечких функција. Стандардима се употпуњују и конкретизују законске одредбе које регулишу положај, финансирање и обавезе јавних библиотека. Да стандарди не би остали само пројекција пожељних циљева, неопходно је да им се обезбеди статус обавезујућих подзаконских аката и праћење њихове реализације.

Прве стандарде за јавне библиотеке објавила је Америчка библиотечка асоцијација 1934. године. Удружење јавних библиотека донело је нову верзију стандарда десет година доцније. Године 1956. публикован је документ под називом *Услуге јавних библиотека : Водич за вредновање, са минимумом стандарда*. Верзија из 1966. године названа је *Минимумом*

стандарда за системе јавних библиотека и у њој је нагласак стављен на неопходност сарадње и умрежавања јавних књижница као предуслова за квалитетнији рад.¹

Током примене поменутих докумената у пракси јавних библиотека наметнуло се неколико важних питања о суштини и домаћајима стандардизације: јесу ли стандарди само минималне норме за стручни рад или могу бити и подстицај за развој јавног библиотекарства и подизање нивоа и квалитета услуга? Како да се исти стандарди примене на библиотеке и локалне заједнице које се налазе на различитим степенима стручног или економског развоја? У тематском броју часописа *Library Trends*, посвећеном у целини поменутој проблематици, Ловел Мартин пише: „ За разлику од других области, људи уопште немају основу за процењивање квалитета библиотечких услуга. Сваком човеку очигледно је да аутопут мора бити углачан, раван и брз. Овде су стандарди самоочигледни и релативно високи. Ако одговарајући стандарди нису задовољени – када је саобраћај успорен или када је пут препун рупа – возач добро зна да нешто није у реду и без икаквог устручавања износи своје мишљење. Али колико је брза, исправна и добра његова библиотека, то јест колико књига треба да има, каквог квалитета, са каквим особљем? Просечан корисник библиотеке има веома уску основу за просуђивање. Ако добије оно што је тражио, он је задовољан. А ако не добије, он често сматра да није ни могао очекивати да библиотека задовољи његову личну потребу. Услуге јавних библиотека су очигледно слабе на многим местима, а веома су ретке јавне критике њиховог рада”.² Мартин с правом закључује да од саме библиотекарске заједнице и њених лидера највише зависи хоће ли стандарди постати конзервативни или подстицајни документи.

Под утицајем поменутих стручних расправа, амерички библиотекарски донели су неколико нових докумената у којима се на квалитативно другачији начин приступа процесима стандардизације делатности јавних библиотека. Године 1972. објављена је *Стратегија за промену јавних библиотека* у којој се од библиотекара захтева да одреде информационе потребе локалне средине, да своје услуге учине видљивијим, да ефикасно управљају својим ресурсима и тако добију материјалну подршку своје средине, да делују активно а не пасивно, да се промене и помогну другима у томе. Суштински захтев овог документа јесте да јавне библиотеке морају припремати своје програме рада и одређивати циљеве *са* корисницима, а не *за* кориснике.³

Од почетка осамдесетих година у средишту пажње америчког Удружења јавних библиотека уместо стандардизације наћи ће се *евалуација*

¹ *Public Library Service: A Guide to Evaluation, with Minimum Standards.* / ALA, 1956; *Minimum Standards for Public Library Systems.* / ALA, 1966.

² *Standards for Public Libraries* / Lowel Martin // *Library Trends.* – 21, 3 (1972). – стр. 168.

³ *A Strategy for Public Library Change.* – ALA, 1972.

библиотечких служби и услуга. У документима *Планирање за јавне библиотеке* из 1980. и *Мерење резултата јавних библиотека* из 1982. године разрађени су критеријуми за праћење квантитета и квалитета делатности јавних књижница. Критеријуми за вредновање делотворности свих служби треба да покажу да ли приоритети јавне библиотеке на најефикаснији и најекономичнији начин одговарају карактеристикама популације локалне заједнице и посебно њеним информационим потребама. Нови приступи стандардизацији као мерењу и вредновању рада јавних библиотека заснивају се на три основна начела: 1) да су углавном усмерена према планирању будућности, а не ка извештавању о прошлости 2) да користе у управљању ресурсима одређене библиотеке више него за поређење са другим библиотекама 3) да су повезани са резултатима, са оним што корисник може добити у библиотеци, а не само са инпутима, то јест показатељима о особљу, средствима, библиотечкој грађи или опреми. Нема сумње да ће и убудуће јавне библиотеке превасходно пратити и мерити услуге које могу обезбедити, а не само ресурсе којима располажу.¹

Стручне расправе о стандардизацији јавних библиотека у Великој Британији имале су сличан ток као у Сједињеним Америчким Државама: започете су шездесетих година, након доношења првих упутстава и стандарда са углавном квантитативним нормама и показатељима, настављене седамдесетих година објављивањем квалитативних стандарда о циљевима и задацима јавних библиотека, да би од осамдесетих година постепено била напуштена идеја о универзално важећим стандардима и замењена еластичније постављеним препорукама о одређивању приоритета сваке библиотеке према условима и информационим потребама локалне заједнице, уз разраду прецизних метода за евалуацију економске и функционалне ефикасности.

Први стандарди, донети 1960, допуњени 1962. и 1971. године, допринели су побољшању статуса и услова рада неразвијених јавних библиотека, али нису били нарочито подстицајни за боље организоване библиотеке. Стога је Група за истраживање јавних библиотека, организована при британском Библиотекарском удружењу, у свом раду на стандардизацији и евалуацији делатности јавних библиотека заузела став да се приоритети сваке библиотеке морају засебно утврђивати у складу са захтевима и потребама средине у којој библиотека делује. Свака јавна библиотека обавезна је да уз дугорочне и заједничке циљеве припреми и одреди списак циљева и задатака према потребама конкретних корисничких група. Године 1971. објављен је документ *Циљеви и задаци јавних библиотека* који је представљао основу за дефинисање заједничких и специфичних функција у британском јавном библиотекарству.

---

¹ A Planing Process for Public Libraries. – ALA, 1980; Output Measures for Public Libraries. – PLA, 1982.

Поменути текст полази од универзалних вредности и циљева, а затим их конкретизује указивањем на активности, материјале, методе и технике за њихову примену у свакодневном стручном раду. Као најопштији циљ наводи се допринос библиотека квалитету живота у свим аспектима – образовном, економском, индустријском, научном и културном, као и промовисање концепта демократског друштва у којем постоје једнаке прилике за људски развој, за појединца, његове ближње и целу заједницу. Из оваквог вредносног оквира произилазе и основни задаци у четири области:

1. *Образовање* (обезбедити и убрзати средства за саморазвој појединца или групе на свим ступњевима образовања, смањујући јаз између индивидуалног и записаног знања);
2. *Информације* (обезбедити појединцима или групама брзе и потпуне информације о свим темама од њиховог интереса);
3. *Култура* (развијати културни живот и подстицати разумевање и уживање у уметности);
4. *Слободно време* (подстицати креативно коришћење слободног времена и обезбеђивати библиотечку грађу за одмор и рекреацију).¹

Када је реч о међународним стандардима, несумњиво је да су најзначајнији и најутицајнији Ифлини *Стандарди за јавне библиотеке*, публиковани први пут 1973. и допуњени 1977. године. Њихове одредбе данас се сматрају минимумом за делатност јавних књижница. Према *Стандардима*, јавна библиотека треба да се оснује у свим местима са најмање 3.000 становника, а мрежа или систем јавних књижница за популацију од 150.000 становника. Минимум књига за сва одељења, изузев посебних збирки, износи 2 тома, а у мањим организационим јединицама 3 тома по глави становника, од чега трећина мора бити дечија литература. Референсну збирку треба да чини бар 100 томова, или 10% укупне збирке публикација. У местима до 5.000 житеља мора се набављати најмање 50 наслова периодике, а у већим 10 на сваких 1000 становника. Ове и сличне квантитативне одредбе, које се односе на структуру посебних збирки, колекције за националне мањине, стручни кадар, библиотечки простор и опрему итд. послужиле су као путоказ и оквир за националне стандарде и тако подстакле раст и развој јавног библиотекарства, поготову у недовољно развијеним земљама и регионима широм света. Уз овај основни стандард специјализоване стручне групације унутар Ифле донеле су и посебне стандарде од којих издвајамо *Препоруке за израду националних стандарда за слепе* (1983), *Упутство за библиотеке које услужују болесне и хендикепиране* (1984) и *Упутство за библиотечке услуге за етничке, језичке и културне мањине* (1985).

---

¹ Public Library Aims and Objectives. – A Public Libraries Research Group, 1981.

Они су доказ сталних напора светске библиотекарске заједнице да се услуге јавних библиотека учине подједнако доступним свим члановима друштва и посебно хендикепираним особама.

Међутим, занимљиво је да сама Ифла од средине осамдесетих година напушта претерано изражени нормативизам и формализам у одређивању библиотечких ресурса, служби и услуга. Преиспитујући актуелност стандарда из 1973/1977. године, Секција за јавне библиотеке Ифле закључује да су заједнички нормативи превазиђени у ситуацији када потребе и ресурси веома широко варирају. Стога Ифла 1986. године објављује знатно еластичније *Смернице за јавне библиотеке*, које не објашњавају како организовати сваки детаљ у јавном библиотекарству, већ пре свега препоручују *шта* треба урадити и са којим стручним и друштвеним циљевима. Уместо крутих правила и прецизних стандарда сада се, на искуствима развијених библиотечких система, Ифла опредељује за еластично постављена упутства која свака земља и свака средина може прилагодити својим особеностима и информационом, културним, образовним и рекреативним потребама својих грађана.¹

1.3. Јавне народне библиотеке у новијим пројектима Ифле

Ифла, невладина и независна међународна федерација библиотечких удружења и институција, данас окупља близу 1.600 чланова из 145 земаља. За библиотекаре и библиотечке стручњаке из целог света Ифла представља отворени форум за размену идеја и подстицање заједничких пројеката и истраживања на свим пољима библиотечно-информационе делатности. Као својеврстан кров светског библиотекарства, Ифла је моћно оруђе библиотекама, информационом центрима, библиотечким удружењима и другим сродним институцијама за одређивање стручних циљева, промовисање и заштиту заједничких интереса и утврђивање развојне стратегије савременог библиотекарства.

Највиши форум Ифле јесте Генерална скупштина коју чине делегати, представници чланова. Они предлажу и бирају председника Ифле и чланове Извршног одбора, као и руководства стручних секција и округлих столова. Сви пројекти Ифле одвијају се у оквиру пет основних програма и осам одељења са 32 секције и 12 округлих столова. Основни програми су *Универзална библиографска контрола*, *Универзална доступност публикација*, *Чување и конзервација*, *Универзални проток информација и телекомуникације* и *Унапређење библиотекарства у трећем свету*. Осам сталних професионалних одељења или одсека чине Опште научноистраживачке библиотеке, Специјалне библиотеке, Библиотеке за јавност,

¹ Guidelines for Public Libraries / prepared for IFLA. – 1986.

Библиографска контрола, Збирке и службе, Управљање и технологија, образовање и истраживање и Регионалне активности. Већ из самих назива Ифлиних програма и одељења очигледно је да нема ни једног библиотечког и информационог посла којем се у Ифли не посвађује посебна стручна пажња. Све активности Ифле ажурно су представљене на њеном Интернет сајту (www.ifla.org) који годишње посети неколико милиона корисника. Од публикација које редовно издаје Ифла поменимо IFLA Directory (сажети двогодишњи преглед структуре и активности, са адресаром свих чланова и тела Ифле), IFLA Journal (двомесечни стручни часопис са сажецима најзначајнијих прилога на енглеском, француском, шпанском, немачком и руском језику), IFLA's Council Report (извештаји о раду годишњих скупштина, са текстовима одлука и пројеката), IFLA Medium Term Programme (прегледи активности и циљева Ифлиних основних програма, различитих секција и округлих столова) и IFLA/Saur Publications Series (серија монографија о тематици савременог библиотекарства, са четири нова наслова сваке године). Од 1972. године Ифла је широм света основала националне центре који имају задатак да набављају и дистрибуирају све њене документе и да чувају публиковану и непубликовану грађу са Ифлиних заседања. У нашој земљи такав центар налази се у Народној библиотеци Србије у Београду.

Ифла има развијену и плодотворну сарадњу са бројним међународним организацијама на темељу сродних или заједничких интереса, као што су ФИД (Међународна федерација за документацију), ИСО (Међународна организација за стандардизацију) и Унеско. Већ 1947. године Унеско и Ифла потписали су конвенцију о узајамном признавању и сарадњи, а 1962. године Унеско је донео одлуку да се Ифла сврста у категорију највиших међународних невладиних организација. Различитим облицима сарадње ове две организације снажно су допринеле развоју светског библиотекарства и посебно успостављању широке мреже јавних народних библиотека. Након Другог светског рата Унеско и Ифла пружили су материјалну подршку обнови разрушених и опустошених јавних библиотека и формирању библиотечких система у земљама у развоју. Манифестима о јавним библиотекама дат је немерљив допринос у осветљавању места и улоге ових библиотека у ширењу знања и културе свим грађанима света. Унеско је 1967. године започео рад на Пројекту успостављања светског система научних информација – UNISIST. Током рада на овом пројекту показала се неопходност развоја националних информационих система и центара, па је 1974. године у Паризу одржана Међудржавна конференција о планирању националних инфраструктура на подручју документације, архива и библиотека – NATIS. Ова два пројекта 1977. године Унеско је објединио кроз Генерални информациони програм – GIP, са задатком да повеже све ресурсе образовања, науке и културе у процесу изградње система научних и технолошких информација. У Паризу

је 1979. године на Међународној конференцији о научним и технолошким информацијама у служби развоја (UNISIST II) сумиран дотадашњи развој и утврђене су смернице за наставак пројекта. У све поменуте активности Ифла је била од почетка укључена, а њена радна тела давала су пуни допринос разради појединих програмских решења. Као неке од најважнијих резултата поменућемо израду стандарда за јединствени библиографски опис (ISBD), стандарде за компјутерску обраду публикација (UNIMARC), системе за евидентирање монографских и серијских публикација (ISBN, ISSN, ISDS).

У одређивању циљева и функција савремених јавних народних библиотека најзначајнију улогу има Ифлино одељење под називом *Библиотеке за јавност*, које чини шест секција и четири округла стола. Секције су јавне народне библиотеке, библиотеке за хендикепиране особе, дечје библиотеке, школске библиотеке, библиотеке за слепе и библиотечке услуге за мултикултуралну популацију, а округли столови баве се проблематиком документационих центара за дечју литературу, националних центара за библиотечке услуге, покретних библиотека и библиотека у великим градским центрима (INTAMEL).

Секција за јавне народне библиотеке обезбеђује активну међународну сарадњу и дијалог о развоју и промовисању јавних народних библиотека које услужују целокупну заједницу у контексту информатичког друштва и које обезбеђују слободан и једнак приступ информацијама. Према средњорочном плану за период од 1998. до 2001. године, секција има следеће задатке:

1. Потпомагати једнак доступ до свих информација и осигурати да јавне библиотеке постану део националне библиотечке мреже;
2. Јачати улогу јавних библиотека у процесима доживотног учења и охрабривати информатичку и компјутерску писменост корисника;
3. Помагати развој и коришћење информатичке и мултимедијалне технологије, укључујући особље и кориснике у њену активну примену;
4. Подстицати развој стандарда за јавне библиотеке, коришћење квалитативног управљања и мерења услуга;
5. Укључити се у акције описмењавања становништва са другим телима унутар и изван Ифле;
6. Подстицати и промовисати значај јавних библиотека као места за сусретање људи и размену идеја и као центара за културне и рекреативно-забавне активности;
7. Ширити информације о деловању јавних библиотека;
8. Организовати семинаре о услугама јавних библиотека, посебно у земљама у развоју.

Четири основна пројекта Ифле који су у току обухватају промовисање нове верзије Унесковог Манифеста о јавним библиотекама, подстицање развоја јавних библиотека у неразвијеним срединама, истраживање утицаја јавних библиотека у националним информационим мрежама и тестирање и развој мерних техника и метода управљања у јавним библиотекама.

На крају овог кратког прегледа новијих пројеката Ифле који имају највећи значај за подстицање развоја јавних народних библиотека, напомнимо да Ифла свако своје годишње заседање посвећује теми која је у том тренутку од највећег интереса за библиотечко-информациону делатност. Тема 63. Генералне конференције, одржане у Копенхагену 1997. године, била је *Библиотеке и информације у служби људског развоја*, 64. Генерална конференција у Амстердаму разматрала је тему *На раскрсници информација и културе*, а конференција у Банкоку 1999. године имала је тему *На прагу новог века – Библиотеке као капије просвећеног света*. Занимљиви су и подстицајни и наслови будућих годишњих скупова библиотекара света: *Информације за сарадњу* (Јерусалим, 2000.) и *Библиотеке и библиотекари: разликовати се у информатичком добу* (Бостон, 2001). Већ из самих назива тема очигледно је да је основно интересовање светске библиотечке заједнице на размеђи векова и миленијума везано за изазове и подстицаје са којима се библиотеке сусрећу у информатичком друштву.

Године 2001. ИФЛА је објавила нове стандарде под насловом *Услуге јавних библиотека: ИФЛА/УНЕСКО упутства за развој*. У овом подстицајном документу, рађеном на темељу Манифеста из 1994. године, указује се да су јавне библиотеке капије за електронске информације, али да морају сачувати отвореност и за све друге форме људског знања.

2. *Јавне народне библиотеке на мапи постмодерне културе*

Парафразирајући Чарлса Дикенса, данас се може рећи да је време у којем живимо у исти мах најбоље и најгоре време за делатност и развој јавних народних библиотека. Као и све друге јавне институције, и јавне народне библиотеке захваћене су таласом дубоких технолошких, економских, друштвених и културних промена. Нове информационе и комуникационе технологије омогућиле су савременим библиотекарем да прикупе, организују, структуришу, дисеминирају и контролишу огромну количину фактографских, библиографских и каталожних информација на начин који су њихови претходници тешко могли и да замисле. Нова, технологија, међутим, отвара и нове проблеме, индивидуално-психолошке, организационе и институционалне природе. Све су израженија буџетска ограничења и економски притисци који захтевају прилагођавање делатности свих јавних установа према тржишним и маркетиншким захтевима. Друштво комуникација, знања и информација захтева брзо реаговање и нове методе управљања ресурсима. Укратко, за јавне народне библиотеке ово је несигурно, опасно, али и узбудљиво и изазовно време, које захтева преиспитивање традиционалних стручних вештина и професионалних вредности.

Како каже Гарет Морган, у књизи са карактеристичним насловом *Јахати на таласу промена: развој управљачких способности у нестабилном свету*, за све савремене институције од виталног је значаја да њихови руководиоци прихвате промене као део стварности, да се суоче са новим изазовима, да науче да их прилагоде властитим циљевима. То захтева активан и ка будућности усмерен стил руковођења и управљања циљевима, са флексибилним приступом и ставом према различитим изазовима у окружењу. Јер, како духовито закључује поменути аутор, невоља са нашом будућношћу је напосто у томе што је потпуно непредвидива и што ни мало не личи на прошлост на коју смо се навикли.¹

За већину људи данас, старе приповести и старе идеологије западно-европског света, са његовим митовима, обичајима, херојима и негативцима, звуче прилично застарело. Суочени смо са новим формама понашања и новим вредностима. За претходна покољења постојали су готови обрасци живљења и понашања и млада генерација релативно лако и брзо могла се прилагодити уобичајеном и устаљеном поретку ствари. Постојећи свет био је друштвени свет, са заједничким нормама и животним обрасцима. Данашња млада генерација мора да открива свој властити, персонални свет, јер више нема чврстих културних оквира и животних

¹ Према: Information or Enlightenment / Geir Vestheim // Scandinavian Public Library Quarterly. – 25, 4 (1992) стр. 11-18.

модела. Иако су ти новооткривени модели више индивидуалне, него колективне или друштвене природе, они се унифицирају и шире, па чак и намећу, кроз комерцијална средства масовних комуникација. То је парадокс масовне културе или „усамљене гомиле“. Карактеристичан је не само за високоиндустријализовани свет, већ и за друге делове планетарног „глобалног села“.

Променљиви свет нужно намеће и нове захтеве свим традиционалним институцијама, међу којима се налазе и јавне библиотеке. Пред њима је дилема од животне важности: или ће њихова мисија и основне друштвене функције бити подривене и запостављене као својеврсни анахронизам, што је лошија, али могућа варијанта; или ће оне успети да се наметну и да се уздигну као центри културног живота и размене знања (боља варијанта). Да би разумели и разрешили ову дилему, морамо размотрити и осветлити делатност јавних народних библиотека са различитих аспеката: историјског, социолошког, културолошког и вредносног.

У савременим заједницама јавне народне библиотеке изложене су двоструком притиску. С једне стране стоје захтеви информатичког друштва, то јест појединаца и организација који га представљају, темељећи се на технолошком оптимизму, економском рационализму и бирократској ефикасности. На другој страни су захтеви и потребе друштвених и професионалних група које очекују да се јавне библиотеке преобразе у истинске центре културних и социјалних активности, које активно доприносе очувању и ширењу културних традиција и заједничких вредности. Јавне народне библиотеке су тачке сусрета и сукоба ових различитих жеља и очекивања и различитих културолошких модела. Са филозофског и социолошког аспекта, поменута дилема може се расветлити као израз двеју супротстављених парадигми: модерне и постмодерне културе. Али, најпре, шта су основне карактеристике модерног и постмодерног схватања света?

Према познатом Хабермасовом одређењу, модерност је друштвени пројект који настаје од краја 18. века, отприлике у време велике француске револуције, а који се развија на темељу научних, естетских, политичких и економских достигнућа грађанске класе. Иако се различите теорије друштва могу оштро разликовати у интерпретирању модерности, и следствено томе, и у одређивању онога што модерност као целину одређује, постоји неколико конститутивних елемената модерности које прихватају сви теоријски приступи: модерно друштво је динамично и окренуто будућности; економски раст и индустријализација његова су изразита обележја; модерно друштво је рационално и функционалистичко; уместо религије наука постаје основа за акумулацију знања; традиционални обичаји и врлине постепено се губе; неке вредности и норме из дана у дан постају све универзалније; нема јединствених канона који одређују стваралаштво и интерперетацију; појмови добра и истине се плурализују...

Модерност одликује непрестана воља за новим, као својеврсна световна есхатологија непрекидног прогреса у историјском току. Модерна епоха је повесни феномен западне цивилизације, која се са културолошког аспекта може пратити и као процес секуларизације западно-европске културе. Модерност саму себе доживљава као пројекат еманципације човека и човековог света у оквирима све веће рационалности. Њени историографски оквири могу се одредити епохама ренесансе, реформације и грађанских револуција. На филозофско-теоријском плану за модерност су карактеристични прометејска вера у смисао историје, метафизика субјективитета и просветитељски став о моћи људског разума и чврстој вези знања, слободе и демократије. Према Ничеу, који је иначе један од најжешћих противника просветитељских и демократских идеала, модерна епоха чедо је сократовске или александријске културе. Ниче сматра да је Сократ симбол узвишене метафизичке заблуде која теоријско знање сматра полугом која покореће свет и која води до врлине. По мишљењу славног немачког филозофа, незаситиви сократовски нагон за сазнањем директно иде на уштрб пуно узвишенијег принципа, нагона за животом, воље за моћ схваћене као радост постојања. Не улазећи у даља Ничеова извођења, можемо уочити да је за Ничеа Александрија, као најпознатији симбол јавног библиотекарства, најдубљи извор модерног духа и модерне културе. И даљи развој јавних библиотека, преко ренесансе, просветитељства и грађанског либерално-демократског друштва, учиниће ове установе препознатљивим заштитним знаком епохе модерности. Каква је, међутим, улога јавних библиотека из перспективе актуелне, постмодерне културе?

Постмодерна се јавља као критички став према просветитељској и хуманистичкој традицији и њеној вери у моћ знања и разума: „Данас, када смо изгубили веру не само у Бога, већ и у његове замене: Разум, Напредак, Науку, Цивилизацију, Еволуцију и историјску (земаљску) Утопију, боље речено: када је са свих њих спао теолошки плашт и етерична аура, а када је повратак на овештале традиционалне, тј. историјске оквири очигледно вештачки и неубедљив - питање смисла јесте и остаје прворазредно филозофско питање. Оно се нужно појављује у форми критике Модерне и то у најширем могућем значењу тога појма”.¹

Савремено друштво креће се од модерности ка постмодерности, од културног нормативизма до културног плурализма. Овај процес одликује децентрализација културних норми и вредности и тешко да се ранија стабилност икада више може повратити. У делима Мишела Фукоа, Жана Бодријара, Жан Франсоа Лиотара и других проповедника постмодерног духа одбацују се традиција европског субјективизма, хуманизма, апстрактног разума, као и идеја ослобађања човечанства коришћењем научних и технолошких достигнућа. Они одлучно одбацују моралне циљеве и

¹ Воља за ново: о генеалогји модерности / Владимир Цветковић. – Београд, 1995. – стр. 74.

норме садржане у идеологијама или мета-нарацијама 19. и 20. столећа, сматрајући да не постоје општеобавезујући стабилни појмови о животу појединца и друштва. Унутар постмодерне парадигме ни прошлост ни будућност нису посебно занимљиви ни важни: остаје само садашњост са својим активностима уместо било какве рефлексije, са релативизмом уместо било каквог апсолута, са плурализмом уместо било какве заједничке или општеприхватљиве истине.

Својом књигом *Постмодерно стање*, објављеном 1979. године, Жан-Франсоа Лиотар дао је одлучујући допринос теоријској експликацији појма и појаве постмодерности. Основни предмет његове студије јесте ситуација у којој се налази знање у најразвијенијим друштвима. Суштинским обележјем постмодерне ситуације Лиотар сматра неповерење према свим метаприповестима, које се данас расипају у мноштву разноликих облика и језичких игара. Расправљајући о типовима знања, информатичком контексту постиндустријске ере, поступцима легитимизације знања и њиховим противречностима, овај аутор закључује да се у постмодерном стању реafirмише расуто, децентрализовано, наративно знање, над научним знањем које преовлађује у епохи модерности. Кључна дилема новог епохалног раздобља гласи: *Ко одлучује шта је знање? Ко зна шта треба одлучити?* Ова два најважнија проблема епохе, питање еманципације и легитимизације знања у савременом друштву, Лиотар разрешава убеђењем у отвореност институција за промене, која укључује и промену саме природе и друштвеног статуса институција.

За нашу основну тему подстицајан је и Лиотаров став о информатизацији друштва и њеном утицају на проблематику постмодерне: „Она може да постане инструмент „снова” за контролу и регулацију тржишног система, који се пружа све до самога знања и којим искључиво влада начело перформативности. Тада она нужно садржи терор. Она може исто тако да послужи дискусионим групама о метапрескриптивним исказима дајући им податке који им најчешће недостају да би одлучивали при пуном познавању ствари. У начелу, правило којем се ваља покорити да би она скренула у том правцу је врло просто: да јавност има слободан приступ рачунарима и банкама података. Тада ће језичке игре такође бити и игре с пуном информацијом о датом тренутку. Али ће такође бити и игре са одређеном сумом и због тога расправе неће никад доћи у прилику да се зауставе на минималним или максималним положајима равнотеже због истрошености улога. Јер, улози ће тада бити знања (или информације, ако хоћете) а залиха знања, која је залиха језика у могућим исказима, неисцрпна је. На помолу је политика у којој ће једнако бити поштовани жеља за правдом и жеља за непознатим.”¹

¹ Постмодерна ситуација / Жан Франсоа Лиотар. – Марксизам у свету. – 13, 4-5 (1986). – стр. 250.

Из овог цитата очигледно је да Лиотар феномен свеопште информатизације и неисцрпне производње нових информација и знања користи као доказ за свој став о постмодерном плурализму идеја и вредности и бесконачности језичких игара. Ипак, и он с правом увиђа и другу страну информатизације – опасност да се она преобрази у оруђе контроле и потчињавања људи. Лиотар одбације све високоумне филозофске парадигме, критеријуме и системе, залажући се за прагматику слободних језичких игара, насупрот свих универзалистичких позиција. Овим преусмеравањем он се залаже за супротстављање тоталитарним и терористичким тенденцијама друштвене организације и њених институција. На тај начин постмодерни став афирмише могућност људске слободе и идеју отворених, нерепресивних друштвених институција. Међутим, тиме се Лиотар поново враћа на проблеме слободе и еманципације који су класичне теме модерне парадигме, једна од оних метаприповести из које западноевропски дух, па ни сам Лиотар, не могу лако изаћи.

По мишљењу Жана Бодријара, једног од најлуциднијих теоретичара постмодерне, савремени развијени свет постао је један општи интерактивни перформанс, лунапарк идеологија, знања, производње, значења, смрти и разарања. Постиндустријско друштво и цивилизација дошли су до тачке са које се реалност губи и замењује хиперреалношћу или симулацијом стварног живота: у пустињи надстварности нестаје свака разлика између Бића и Привида. Ова антиутопија постмодерности већ се реализује у Америци, сматра Бодријар. Култура више није чаробни напиток који се пије у једном посвећеном менталном простору, већ је култура простор брзине, биоскопа, технологије. У Америци је биоскоп истинит, јер је читав начин живота постао кинематографски. Ова култура нема „културног дискурса” нити културни патос од фетишизма наслеђа. Уместо тога треба говорити о „антрополошкој култури” која се састоји у измишљању обичаја и начина живота. Све је културно и све културе и сви животни стилови су подједнако легитимни. У Њујорку су, каже Бодријар, занимљиве само улице, а не музеји. Савремени свет засићен је информационим и виртуелним садржајима. Живимо у времену у којем слике неког догађаја замењују непосредно искуство. Људи су заплуснути таласом знакова и медијских порука без икакве поруке и смисла. Имитација постаје стварност, симулација замењује истину.¹

Након ове скице постмодерне културе, на овом месту било би занимљиво видети каква је визија библиотека према постмодернистичком ставовишту. Одмах можемо рећи да је библиотека релативно ретко

¹ Речник постмодерне / Светислав Јованов. – Београд, 1999. – стр. 29-30.

Постмодерна се може разумети и као својеврсна идеологија информатичког друштва. Плурализам смисла и животних стилова, без икаквих чврстих вредносних упоришта, заправо је последица производње вишка информација и свођења слободе на слободу трговине информацијама.

заступљена у расправама мислилаца постмодерне, али да је зато библиотека темељна и најчешћа фигура, средство, тема и амбијент постмодерне уметности, нарочито књижевности. Тематизујући у својим делима идеју библиотеке, архива и музеја не само као окружења, већ и као замене за целину људског света, постмодерни уметници виде културу и цивилизацију као бескрајни лавиринт у коме су нагомилани списи, књиге, предмети, слике, сећања и трагови историје. У том лавиринту или сну, који чини имагинарни простор библиотеке, целокупна историја истовремено је и доступна и недоступна: „Библиотека означава, или сугерише не само ерудитску склоност као карактеристику постмодерних аутора, већ и чињеницу да се, између класично схваћене „функције” и традиционално схваћене емпиријске „стварности”, појављује нова мрежа/димензија, културолошко-медијска-дакле читав један свет књижевних и културних асоцијација, извора, имена, цитата... Најпознатији симбол Библиотеке кроз историју била је чувена александријска библиотека, али још од Борхесове збирке *Машитарије* из 1941, на њено место ступа фигура „Вавилонске библиотеке”. Најсажетије је дубину овог преокрета формулисао Мишел Фуко тврдњом да је имагинарно-феномен Библиотеке.”¹

Разлика између Александријске библиотеке и Борхесове визије Вавилонске библиотеке изражава суштински однос модерне и постмодерне парадигме. Александрија је искуство и метафора универзалистичких претензија науке и сазнања, симбол свеобухватности организације, реда и смисла, и као таква претеча, узор и извор просветитељства, хуманизма и модерности као макропарадигме засноване на пројектима друштвеног, производног и културног прогреса. За Борхеса Вавилонска библиотека је извор, средство и сврха приповедања, али у исто време она замењује целину света која чини неодређени и можда бескрајни број одаја. Библиотека вечито постоји и у њој нема две истоветне књиге. Потпуност Библиотеке проистиче из чињенице да њене полице садрже све могуће комбинације правописних знакова, то јест све оно што је уопште могућно изразити, на свим језицима, укључујући историју будућности до најситинијих појединости, аутобиографије арханђела, веран каталог Библиотеке, хиљаде и хиљаде лажних каталога, доказ о лажности тих каталога, доказ о лажности правога каталога и тако у бескрај.

Када је проглашено да Библиотека садржи све књиге, први утисак била је безумна срећа: за све тешкоће негде је постојало записано решење, свет је био оправдан, завладала је безгранична нада, сви поступци свих људи имали су смисао и будућност... До ове слике Вавилонска библиотека готово да личи на Александријску, али тада Борхес иронично указује на парадоксе неоправдане вере у ред, смисао и рационални поредак Света (Библиотеке). Најпре, вероватноћа да појединац пронађе своје оправдање

¹ Исто. – стр. 27.

или бар какву вероломну варијанту свог оправдања у бесконачности књига, веома се приближава нули. Нада да ће се у речима и књигама пронаћи и разјаснити основне тајне човечанства, порекло Библиотеке и Времена, створила је званичне тражиоце коначног смисла – инквизиторе. Још једна велика предрасуда везана за Вавилонску библиотеку је предрасуда о Човеку Књиге. Она се састоји у веровању да постоји неки библиотекар сличан Богу, који зна где се налази књига свих књига, која је кључ и савршени извод свих осталих. Међутим, да би се утврдило у којој одаји се чува таква књига, превасходно треба прегледати књигу Б која на њу указује, да би се дошло до књиге Б треба пронаћи упутство из књиге Ц, и тако даље, у рђаву бесконачност.

Борхес закључује причу са страхом да је људски род близу своме крају, док ће Библиотека остати вечито: осветљена, самотна, бескрајна, савршено непокретна, наоружана драгоценим свескама, некорисна, непокварљива, тајна: „Написах *бескрајна*. Нисам уметнуо тај придев као говорнички украс; није, велим, нелогично мислити да је свет бескрајан. Сматрати га коначним, значи тврдити да на неком далеком месту ходници, степенице и шестоугаоници могу престати – што је несхватљиво, бесмислено. Замишљати га без границе, значи заборавити да могући број књига никако није безграничан. Древном проблему усуђујем се да наговестим ово решење: *Библиотека је безгранична и периодична*. Кад би постојао неки вечити путник који би је прелазео у било ком правцу, он би се после много векова уверио да се исте ствари понављају увек у истом нeredу (који, поновљен, постаје ред. Ред.). Та слатка нада доноси ми утеху у мојој самоћи.”¹

Борхесова прича образац је постмодерног приповедања као темељног превредновања основних модела из историје западноевропске књижевности. Она је у исти мах суптилни и далекосежни наговештај и израз основних постулата постмодерног мишљења и неповерења у велике приповести модерног рационализма. Борхесовска метафора Библиотеке доживеће многе коментаре и критичке парафразе у литератури која се развила на његовом трагу. Међу њима је најпознатији роман Умберта Ека *Име руже*. Овде се библиотека јавља као средиште детективско-филозофске загонетке и као стаза за откривање одсутног смисла. И Еко супротставља два виђења улоге књига и библиотека: слику библиотеке као оруђа разума и метода и парадигму библиотеке лавиринта или недоступне, ауторитарне суме знања.²

За савремене јавне народне библиотеке Борхесове и Екоове приповести нису само вредна литерарна чињеница, већ критички изазов да преиспитају своју делатност и друштвену мисију посредовања између књига и

¹ Маштарије / Хорхе Луис Борхес. – Београд, 1963. – стр. 82.

² Запажен есеј о књизи Име руже као својеврсној ”критици библиотекарског ума” објавио је Цефри Гарет у часопису *Library Quarterly*, октобра 1991. године.

читалаца, у времену у коме се човечанство, по духовитој речи Џона Незбита, гуши у информацијама, остајући гладно знања. Пре него што детаљније размотримо поменути изазов, осврнућемо се на неке критике теоријских поставки и оквира постмодерног мишљења.

Постмодерна је интернационална култура својствена постиндустријском, информатичком и семиотичком друштву, коју карактерише нестанак тоталитарних идеолошких система и превласт потрошачких начина живота и бирократског и технократског управљања друштвом. У епохи модерности постојала је мањина припадника друштвених елита која се стилем живота и својим укусима издвајала из просека заједнице. Постмодерну одликује масовни, потрошачки, тржишни карактер. Она задовољава све потребе и стално приизводи нове, вештачке, обећавајући слободу и срећу свима. Међутим, та потрошачка слобода избора могућа је само за привилеговани, високоразвијени свет, свет потрошње и обиља. Постмодерна је израз економске логике позног капитализма и монополских интереса мултинационалних компанија. Хедонистичка култура, убрзање модних трендова, масовна пропаганда, шаренило слика, вредности, идеја и симбола, свеприсутност кича, хистерична макропотрошња, нису средства еманципације, већ много пре средства суптилног поробљавања и манипулације.

Постмодерно прихватање површности, слављење ироничног, пролазног и помодног, оставља друштво без целине вредности и разара унутрашње везе које чувају културу и омогућују и саму толеранцију и плурализам. Разградња објективних вредности и мерила у крајњој инстанци завршава у равнодушности према другим људима и стога је у свом крајњем исходу то дубоко конзервативан став. Наравно, постмодерни плурализам стилова и укуса могућ је и веома подстицајан пре свега као естетски приступ и естетски став. Он је, међутим, недовољан и непримеран кад су у питању етички или политички односи, као друштвене игре са нултим збиром, у којима се добитак једне стране заснива на туђем губитку.

На филозофском и епистемолошком плану постмодернизам обухвата порицање сваког утврђеног значења, реалности, истине или чињеница, или порицање било које подударности између језика и света. У оксфордском филозофском речнику дата је језгровита и духовита критика оваквог претераног релативизма: „Постмодернистички оквир мишљења, на пример изнет 1984. у *Постмодерном стању* Жан Франсоа Лиотара (1924), зависи од охолог омаловажавања успеха наука у генерисању људског побољшања, преувеличавања признате погрешивости сваког покушаја сазнања у свим дисциплинама, и игнорисања сасвим обичне истине да иако људска историја и право не признају ниједан коначан опис, они свакако признају мање или више поуздано неке, као што крајолик не допушта ни једну јединствену мапу, а ипак постоје мање или више поуздане мапе.”¹

¹ Оксфордски филозофски речник. – Нови Сад, 1999. – стр. 326.

Са становишта библиотекарства као социјалне епистемологије, основни проблем постмодерне парадигме произилази из чињенице да она нема целовиту теорију интерсубјективности и комуникације. Стога је, поготово у заснивању и саморазумевању теорије јавних народних библиотека, неупоредиво плодотворнији филозофски дискурс модерне, са својим универзалистичким и еманципаторским захтевима. Такав појмовни оквир најпотпуније је развијен у делима Карла Ота Апела и Јиргена Хабермаса.

Према мишљењу Апела и Хабермаса, целокупно људско знање увек је дато у језику који субјект усваја као члан неке комуникативне заједнице. Крајње утемељење знања налази се у језичким претпоставкама које не можемо да напустимо чак и када у све сумњамо. У књизи *Трансформација филозофије* Апел заснива трансценденталну филозофију комуникације у којој се проблеми интерсубјективности и односа ума и заједнице разумевају у филозофији језика у којем се налазе комуникационе претпоставке смисла и значења. Иза нашег знања и мишљења увек стоји реална заједница комуникације. Њено крајње заснивање налази се у идеалној заједници комуникације као основи теоријског и практичног знања у оправдању наших претензија да истините тврдње видимо као објективно важеће. Нововековна, декартовска позиција субјекта, изражена у ставу „Ја мислим“, трансформише се у савремено „Ја доказујем“, у оквиру комуникационе заједнице, као коначног темеља етичности и друштвености.

По Хабермасу, постмодерна неоправдано или бар прерано напушта универзалистичке мотиве, хуманистичке тежње и еманципаторске захтеве. Он одређује модерну као недовршени пројекат, залажући се за обнову и развијање њених комуникативних умних потенцијала. Његова теорија комуникативног деловања разрађена је као нормативни и теоријски темељ једне критичке теорије савременог друштва. Хабермас указује да је у модерним друштвеним наукама неопходна промена парадигме и то тако што ће се социолошка парадигма производње, економске праксе, друштвеног рада, као основних категорија око којих су се градиле теорије друштва, заменити *парадигмом споразумевања*. На тај начин традиционалном типу рационалности, утемељеном на друштвеном раду или инструменталном деловању, понуђена је алтернатива у облику комуникативне или нужно интерсубјективне рационалности. У теорији комуникативног деловања дијалектика развоја знања уклопљена је у дијалектику успешног или неуспешног споразумевања, тражења умних одговора на заједничке етичке, друштвене или политичке проблеме. Комуникативни ум потврђује се снагом повезивања споразумевања и реципрочног признавања учесника у распарви, при чему је слобода другог једина граница моје слободе; на тај начин стварају се претпоставке за облике заједничког, умног, еманципованог или хуманог живота.¹

¹ О Апеловој и Хабермасовој позицији према постмодерни видети књигу Воља за ново: о генеалогии модерности / Владимир Цветковић. – Београд. – 1995.

Унутар парадигме комуникационе рационалности управо јавне народне библиотеке могу постати једна од најважнијих модерних институција: као центри и информација и културе, као места и као медијатори за размену идеја и за неговање дијалога и толеранције, као радионице осмишљених колективних акција локалних заједница. До сличног закључка долази и норвешки аутор Герг Вестхајм, у тексту под подстицајним и помало провокативним насловом: *Информације или просвећеност: одлучујући извор за јавне библиотеке*. Вестхајм сматра да је у најразвијенијим земљама данашњег света просвећеност неопходнија од даљег убрзавања информатизације, процеса којем се често не види истински смисао и хуманистички потенцијал. Информације су све више везане за тржишни интерес њихових произвођача, а све мање за интерес појединца или грађанина. Информација је значајна за човека само у мери у којој одговара његовим животним потребама, у мери у којој доноси сазнања која помажу да људи разумеју себе и друштво у којем живе: „Развој слободног јавног мишљења, које неће завистити ни од државне власти ни од цензуре, у највећој мери одређено је деловањем независних организација, које омогућују грађанима да стекну знања о свим питањима од њиховог животног интереса. У овом процесу незаобилазна је и незаменљива улога јавних библиотека, које одавно делују као центри културних и социјалних активности, учествујући у обликовању јавног мњења, разматрању друштвених питања и тражењу најбољих решења. Ако јавне библиотеке као градитељи и покретачи јавног мишљења буду принуђене да се потчине променљивом тржишту информационих услуга, политичким принципима, економској ефикасности, тада ће се све њихове улоге наћи у опасности. Јавне библиотеке треба да одговарају демократским и комуникативним друштвеним процесима, а не борби за власт и новац. Библиотеке су носиоци критичког духа у демократском друштву, а не учесници у играма моћи и капитала”.¹

¹ Geir Westheim, ... Наведено дело. – стр. 17.

3. *Јавне народне библиотеке пред изазовима информатичког друштва*

3.1. *Дигиталност и људска слобода*

Према мишљењу Ериха Фрома, хамлетовска дилема савременог човечанства може се изразити у облику питања: *имати или бити?* Сваки човек има две могућности – да се укључи у трку за новцем и материјалним богатством, или да тражи аутентичну, хуману егзистенцију у којој је људско биће највиша вредност за другог човека. Само овај други избор омогућује изградњу истинске, слободне заједнице или „здравог друштва”. Амерички футуролог Николас Негропонт 1995. године покушава да разреши поменуто дилему у духу готово безграничног „технолошког оптимизма”, у књизи чији наслов садржи јасну поруку и препоруку: *Бити дигиталан*. У овом манифесту компјутерске ере, Негропонт образлаже своје уверење да ће тек у информатичком друштву бити могућа пуна слобода сваког појединца, подржана компјутерима и телекомуникацијама као „коначном технологијом слободе”: „Више од свега осталог, мој оптимизам долази из оснажујуће природе дигиталног начина живота. Приступ, мобилност и способност да се утиче на промену јесу фактори који ће будућност учинити тако различитом од садашњости. Информативни аутопут данас може звучати као заблуда, али он је прикривена изјава о сутрашњици. Он ће постојати, превазилазећи наша најлуђа предвиђања. Како деца буду усвајала глобалне информативне ресурсе и како буду откривала слободу да без дозвола учитеља раде са њима, ми ћемо бити на путу да пронађемо нову наду и достојанство на местима где су они претходно врло мало постојали”.¹

Негропонт посебно наглашава да истинска вредност компјутерских мрежа и Интернета мање лежи у информацијама, а више у људској заједници. Информативна магистрала је много више него пречица ка свакој књизи у Конгресној библиотеци – она ствара потпуно нову глобалну друштвену заједницу. Ово запажање на прагу трећег миленијума можемо прихватити као тачно и подстицајно, али постоји и друга страна медаље коју Негропонт готово у потпуности испушта из овог видокруга. Наиме, информатичка револуција са собом доноси тектонске социјалне, економске, политичке, психолошке и друге изазове и конфликте. Стога се и она мора разумевати у одређеном друштвено-историјском контексту, са свим позитивним и негативним пратећим ефектима које доноси глобална информатизација личног и заједничког живота. Дигитални свет пружа нове слободе и могућности, али истовремено доноси и нове опасности и изазове.

¹ Бити дигиталан / Николас Негропонт. – Београд, 1998. – стр. 236.

Да би смо описали, анализирали и предвидели место и улогу библиотека у информатичком друштву, морамо потпуније испитати разнолике социокултурне карактеристике дигиталног бивствовања: његове вредности и предности, али и митове и заблуде. Али најпре, неколико историјских напомена и термиолошких разјашњења.

Крајем педесетих година двадесетог столећа у публицистичкој и научној литератури појављују се значајни радови посвећени расту научних сазнања, структури и организацији научне делатности. Међу ауторима који се посебно занимају за ову проблематику најпознатији је Дерек де Сола Прајс, који у средиште својих истраживања поставља развој формалне комуникације у науци. Он указује да од 1665. године почиње неслућени раст научне периодике који ће већ око 1830. године довести до апсурдног резултата: ниједан научник у свету више неће моћи да прати и прочита све публиковане радове из области његовог непосредног научног интереса. Слична правилност уочава се у погледу броја научних радника: 80 до 90 процената научних радника који су икада постојали, живе и раде у нашем времену. Ако се овај тренд настави, закључује Прајс, ускоро ћемо имати туче научника по глави сваког човека, жене, детета и пса који живи на нашој планети. Осветљавајући проблематику преобилног раста послератне Велике Науке, развијајући методе квантитативног праћења научне продукције, Дерек де Сола Прајс заснива нову дисциплину познату као „наукометрија”. Он такође разоткрива патологију савремене научне делатности изражене кроз праву експлозију научних информација и преобиље научне литературе.¹

Сви поменути проблеми били су израз драматичних промена у обиму, структури, карактеру и друштвеној мисији послератне науке. Наука је постала моћна производна снага, а истраживања су бивала све више утилитарно оријентисана и мултидисциплинарна. Нова поља истраживања која су се стално проширивала и нова очекивања од научне заједнице захтевала су и нове методе и технике за бележење, откривање, коришћење и интеграцију научних информација. Компјутерски засновани системи за складиштење и претраживање информација чинили су се као добар лек за дечије болести „Велике Науке”. Тиме је наговештена и нова улога за библиотеке и библиотекарску професију.

Експлозија информација проузрокована је научно-техничком револуцијом, чији се утицај снажно проширио на структуру и динамику не само производних, већ и свих других друштвених процеса. У познатој књизи Радована Рихте *Цивилизација на раскршћу* указано је да научно техничке револуције доводе до корених измена традиционалних начина друштвене производње, али и до измена у начину целокупног живљења савременог човека. Основу за ове процесе чиниле су прва индустријска

¹ The information society / B. Cronin // Aslib proceedings. – 4 (1986).

револуција, заснована на коришћењу парне машине, и друга индустријска револуција коју је омогућило проналажење и усавршавање мотора са унутрашњим сагоревањем и електромотора. Покретачке снаге научно-технолошке револуције развијају се увођењем трансмисионих елемената у производњу и открићем електронске рачунске машине – компјутера. Компјутери су омогућили не само механичку, већ и свесну контролу и регулацију производних процеса, као и замену и надопуну ограничених човекових чула и физичких способности. Док машине и компјутери обављају и прате радни процес, људима остаје поље креације, иновација, планирања и пројектовања нових производа и услуга. Хемијском синтезом стварају се нове сировине и материјали за прераду, чиме се умањује непосредна зависност од ограничених природних ресурса. Научно-техничка револуција мења однос умног и физичког рада, обликујући нову структуру радне снаге, коју све више чине стручњаци, научници и истраживачи. Све су израженији захтеви за вишим образовним нивоом становништва и за перманентним учењем. Снажно се повећава брзина комуникација и обим размене информација: „Дубина, брзина и обим производних преврата, техничких новина и научних открића у свету сведоче о томе да у данашње време почиње кретање извесних процеса који из темеља мењају традиционалну структуру производних снага друштва, структуру материјалне базе људског живота и уопште далеко прелазе границе досадашњих пробоја цивилизације. Струја научних сазнања се очигледно убрзава, фреквенција проналазака рачуна се већ на секунде; техничке новине које су још на почетку овог века доносиле, по правилу, само ситни прираштај продуктивности у обиму од неколико процената, данас, све чешће, из темеља мењају цео производни поступак. Човек продире у унутрашњост материје и отвара своју космичку епоху. Пред нашим очима мења се природа људске делатности и оквири људског живота; удаљености се скраћују, време се интензивније употребљава, природна средина замењује се вештачком; наука улази у целокупни друштвени живот и отвара стално нове димензије кретања. Људи постепено добијају надмоћ над основом своје егзистенције. Ако је досад свака генерација преузимала од својих претходника услове за своју делатност као готов квантитет који ће у суштини обележити цео њен живот, убудуће треба очигледно рачунати с тим да ће свака генерација током свог живота неколико пута пролазити кроз реконструкцију цивилизацијских услова и целе структуре људског живота.”¹

Ширење нове постиндустријске или информатичке технологије, роботизација, аутоматизација и развој телекомуникација створили су претпоставке за настанак информатичког друштва. Сам термин „информатичко друштво”, као једну од најпознатијих и најутицајнијих метафора нашег

¹ Цивилизација на раскршћу / Радован Рихта. – Београд, 1972. – стр. 19.

времена, skovao je Dанијел Бел у серији радова публикованих почев од 1970. године. Уз овај термин, у социолошким расправама коришћени су бројни теоријски конструкти који су указивали на кључне одреднице савременог друштва: „постиндустријско друштво“, „посткапиталистичко друштво“, „микромиленијум“, „инфосфера“, „друштво знања“, „друштво комуникација“, „друштво доколице“, „супер-индустријско друштво“, „програмирано друштво“, „технолошко друштво“, „компјутерско друштво“, „друштво услуга“, „постидеолошко друштво“, „електронска ера“ итд. У претходном поглављу размотрили смо и појам „постмодерна епоха“, као кључну вредносну одредницу и ознаку духовне ситуације савременог друштва. Иако свака од поменутих теоријских конструкција разоткрива поједине димензије савремених социолошких и цивилизацијских токова, појам „информатичко друштво“ сматрамо најобухватнијим и теоријски најплодотворнијим. Можемо га одредити као цивилизацијско раздобље у којем се друштвени раст и развој темеље на научном знању и информацијама, у којем услужне делатности преовлађују над индустријским, а теоријска и академска сазнања над искуственим и традиционалним индустријским радним рутинама. Ако је фабрика симбол модерног индустријализма, рачунари и електронске базе података симбол су постиндустријског и информатичког друштва. Покретач развоја постаје „интелектуална технологија“, односно знање и људске креативне способности. У информатичком друштву позната изрека „Зарађивати хлеб у зноју лица свог“ звучи веома застарело, јер се тежиште радних процеса помера ка иновативним и стваралачким активностима. Уместо ауторитарног модела организације радних процеса појављује се демократски тип организације, који захтева иницијативу и предузимљивост. Људски рад постаје слободнији и прожет већим степеном индивидуализације и креативности. Научно-техничка револуција и информатизација друштва и производње обликују нову врсту веома тражене радне снаге коју чине стручњаци, научници и истраживачи. Све су израженији захтеви за перманентним учењем и вишим општим нивоом образовања и културе. Информатичка и комуникациона технологија постављају нове стандарде електронске писмености.

Информатичка револуција утиче на промене у целокупном начину живота (карактер, садржај и организација производње, образовање, култура, стил живота, измене у психологији, менталитету и потребама људи). Систем који чине научно знање, техника и технологија и производња проширује се и повезује са друштвом и човеком. И да још једном нагласимо кључну карактеристику која пружа нову шансу за развој јавних народних библиотека: *информатичко друштво захтева интеграцију три битна система, образовања, науке и производње*. Идеја о доживотном образовању постаје камен темељац друштва које учи. Од наставе се захтева да повеже и пружи истовремено теоријско, технолошко, практично и

мануелно знање. Стога сваки појединац треба да има могућност за слободнији избор нових облика учења. Отворени систем образовања треба да омогући „учење за живот” и да олакша прелазак из једне професије у другу. При томе је неопходно повезати опште образовање са захтевима специјализације: „Без широке основе губи данас специјализовано образовање способност култивације; без потребне специјализације не налази данас човек потребни контакт са цивилизацијским напретком”.¹

У теоријским настојањима да се објасне кључни трендови развоја савременог друштва повезани са научно-технолошком и информатичком револуцијом, настала је једна читава нова научна дисциплина названа „социологијом будућности”. У делима *Крај идеологије* из 1960. године и *Долазак постиндустријског друштва* из 1974. године Данијел Бел међу првима је указао да ће у будућности „интелектуалне технологије”, то јест знање и наука, а не власништво над материјалним добрима, представљати основу друштвене моћи. Алвин Тофлер 1970. године објављује светски бестселер, књигу *Шок будућности*, посвећену проблему брзе промене услова и начина живота у малим временским периодима. Стари начин размишљања, старе догме, вредности и идеологије, сматра овај аутор, ма колико вредне биле, више нису у стању да објасне и прихвате нову информатичку цивилизацију. Информатичка револуција битно ће изменити све кључне друштвене институције, омогућити остварење непосредне демократије и свих хуманистичких идеала. У својој следећој књизи *Трећи талас* из 1980, Тофлер пише да ће класичну радну теорију вредности у будућности заменити информатичка теорија вредности. Трећи талас је метафора за процесе транзиције из индустријског у информатичко друштво.

Белов и Тофлеров следбеник Џон Нејзбит у књизи *Мегатрендови*, објављеној први пут 1982. године, разматра десет нових смерова друштвеног развоја који мењају свакодневни живот: 1) Иако још мислимо да живимо у индустријском друштву, заправо смо прешли на привреду која се темељи на стварању и расподели информација. 2) Развитак тече у два смера – у смеру високе технологије и емотивног приближавања, и при томе се свака нова технологија здружује с емотивним реаговањем људи. 3) Више се не може пословати у оквирима издвојеног и самодовољног привредног система, свака национална економија постаје део глобалне привреде. 4) Од друштва вођеног краткорочним интересима и успесима претварамо се у друштво које даје предност дугорочном планирању и стратешком развоју. 5) У малим срединама и малим организацијама откривамо способност иноваторског деловања и постизања резултата у смеру одоздо навише. 6) Помоћ институција замењујемо већим поуздањем у себе у свим облицима живота. 7) Откривамо да су у ери веома брзе

¹ Социологија образовања / Драган Коковић. – Нови Сад, 1994. – стр. 347.

расподеле информација оквири представничке демократије застарели и да их замењују форме непосредне демократије. 8) Постајемо независни од хијерархијских структура и дајемо предност неформалним мрежама и контактима. 9) Откривамо предности живота у малим градовима и заједницама 10) Од или-или друштва ограничених личних избора прерастамо у неспутано друштво вишеструких могућности бирања. Прелаз из индустријског у информатичко друштво биће једнако темељит као што је био прелаз са пољопривредног у индустријско, али ће промене бити неупоредиво брже и временски усмерене на будућност. Информатичко друштво није интелектуална апстракција, него економска и социјална стварност. Његов привредни раст по први пут у повести темељи се на ресурсу који не само што се обнавља него се и сам производи. Некада су природне силе одржавале пољопривредно друштво, енергија је покретала индустријско друштво, а информације су нови ресурс наступајућег информатичког друштва. Очигледно је да овај ресурс неће пресушити, али би нас могао преплавити, упозорава Нејзбит. Неконтролисане и неорганизоване информације престају да буду извор богатства новог друштва и постају непријатељ развоја. Нејзбит ипак верује да ће информатичка и комуникациона технологија успети да унесу ред у хаос информатичког загађења. Ако људи буду способни да открију информацију која им је потребна, успеће и да осмисле преобиље података који би иначе били неупотребљиви. У информатичком друштву, закључује Нејзбит, одабир постаје важнији од опскрбе.¹

Расправљајући о смеровима развоја информатичког друштва, енглески теоретичар Блез Кронин запажа да је оно настало као последица три узајамно међузависна феномена: експоненцијалног пораста броја записаних информација, свеопште зависности друштва од знања и науке и убрзаног напретка информационе и комуникационе технологије. Кронин наводи девет нових социокултурних феномена који се јављају као пратиоци свеопште информатизације:

Појачавање: Компјутерска технологија омогућава чување, размену и употребу веће количине информација него икада раније у људској историји. То је средство за појачавање људских моћи и способности. Смањење утрошка људске радне снаге у праћењу и обављању тешких и заморних индустријских процеса ослобађа енергију за креативност и иновативност.

Глобализација: Размена информација постала је глобална активност која је потврдила вредност Маклуанове визије „глобалног електронског села”. Тржиште информационих производа и услуга одређује се и шири у међународним, а не у локалним, националним или регионалним оквирима. Слободна размена идеја и информација отвара нове могућности међународне сарадње у интересу развоја привреде, науке и културе.

¹ Мегатрендови / Џон Нејзбит. – Загреб, 1985.

Убрзавање: Лаки и брзи начини за приступ до технолошких и пословних информација произвели су дубоке промене у начину планирања, праћења и организације пословања. У индустрији и трговини доступност до тачних и правовремених података значајно је смањио време неопходно за доношење пословних одлука и формулисање циљева пословне политике. Управљање и руковођење олакшано је не само брзином доступа до електронских ресурса, већ и развојем „пријатељски оријентисаних” рачунарских програма за коришћење информационих извора.

Подељеност: Уместо некадашњих индустријских магната, појављује се нова елита – сој електронских моћника. Многе организације преоријентишу своје производе и услуге ка интегралном светском тржишту информација. Производња и власништво у области компјутерске опреме и програмских пакета концентришу се у малом броју монополских организација. Са друге стране појављује се технолошка зависност и „информатичка сиротиња”.

Децентрализација: Електронски приступ, рачунарске и комуникационе мреже, дистрибуирана и кооперативна обрада информација, охрабрују и подстичу трендове децентрализације, појачавају значај и улогу локалних организација и развијају индивидуализоване производне моделе. Слободан проток информација доприноси социјализацији научних сазнања и технолошких проналазака, њиховој хуманој употреби за све земље и за сваког појединца, и приближавању и сарадњи различитих култура.

Мистификација: За велики број људи може се рећи да су још увек неприпремљени за коришћење и прихватање нових технологија или да су информатички неписмени. Ова ситуација временом се мења и готово да се може сматрати генерацијским проблемом, па ипак је неопходна широко осмишљена државна и друштвена иницијатива да се информатичка технологија демистификује и да се обезбеди њена употреба као демократског јавног добра.

Трансформација: Компјутеризација мења начин пословања и ствара нове пословне шансе. Извесна занимања постају непотребна, али се у исто време отварају нова радна места. Ипак, многе владе и послодавци суочени су са проблемима структурне незапослености и преквалификације за раднике који су угрожени због примене нове технологије.

Интензификација: Схватање да су информације значајан персонални, организациони и социјални ресурс и покретач друштвеног развоја, који има и високу тржишну вредност, померило је тежиште са рачунарске опреме на садржај информационих система, економично управљање и коришћење информационих ресурса. Информације су роба, али роба са неуобичајеним карактеристикама: трошењем се не уништава садржај информација, информације имају вишеструки животни циклус, лако се умножавају и масовно производе, не штете околину и не захтевају много енергије при употреби. Из чињенице да су информације социјална вред-

ност, произилази и неопходност да се обезбеде законске претпоставке за њихово интензивније коришћење и универзалну доступност.

Комерцијализација: Употреба информација у производним процесима до почетка осамдесетих година двадесетог столећа најчешће је третирана у склопу општих трошкова, док су реалне цене производње, чувања, претраживања и коришћења информација ретко издвајане и квантификоване. Међутим, данас је примена трошковних и вредносних анализа постала обавезујућа норма у маркетингу и менаџменту информационих производа и услуга и у буџетској пракси. Све су снажнији захтеви за високим квалитетом услуга на променљивом и пробирљивом информатичком тржишту. Невоља са комерцијализацијом проистиче из тога што јавни информациони сектор, којем припадају и јавне народне библиотеке, може постати неконкурентан у овој тржишној утакмици са све јачим и бројнијим профитним информационим компанијама.¹

Многобројне социолошке расправе о односу глобалне информатизације, као технолошке револуције која је у свом пуном замаху, према водећим вредносним и идеолошким обрасцима савременог друштва могу се груписати у три становишта. По првом технологија је кључ за решење свих друштвених проблема и конфликта. Ово становиште може се назвати технолошким детерминизмом или позитивном утопијом електронске цивилизације. Друго, супротно виђење је технолошки песимизам или негативна утопија информатичког друштва које указује да информатизација не само што не укида, већ и продубљује темељне конфликте наслеђене из индустријског друштва, какви су отуђење, експлоатација, неједнакост, незапосленост. Треће становиште карактерише став да је технологија снажан покретач друштвеног раста и развоја, али да је она сама по себи вредносно неутрална. У оквиру трећег становишта налазе се и теорије конвергенције по којима технолошки развој доводи до приближавања различитих друштвено-економских и политичких система: уместо класичног идеолошког сукоба капитализма и социјализма на историјску позорницу ступа јединствена идеологија прагматизма, техничког утилитаризма и технократског знања. Међутим, теорија о крају идеологије заправо је такође идеолошки став који представља апологију грађанског друштва, приступ који не уочава или чак намерно превиђа да се и научно-технолошка револуција одвија у свету различитих интереса и поделе на богате и сиромашне. Навешћемо само један пример који потврђује изречену оцену: новембра 1999. године амерички Савезни суд прогласио је кривом водећу светску компанију за производњу компјутерских програма Мајкрософт због монополског понашања на тржишту, наметања својих производа и нелојалне конкуренције према другим сродним произвођачима.

¹ В. Cronin, ... Наведено дело, стр. 121-129.

У спору између технолошког детерминизма и технолошког песимизма још увек је тешко заузети коначан став, из простог разлога што су процеси свеопште информатизације у пуном јеку и што су њихове друштвене последице истовремено и позитивне и негативне. О визијама информатичке утопије већ је било довољно речи, а сада ћемо дати преглед критичких аргумената супротног становишта.

Најпре, постоји читав низ индивидуално-психолошких конфликта изазван коришћењем савремене информатичке и комуникационе технологије. Непосредност и личосни однос, као једна од основних особености међуљудске комуникације, данас се све више потчињавају компјутерској методологији и размени информација. Илузорни дигитални свет замењује стварност, стварајући илузију живота и замењујући непосредност људских односа и вредности.

Виртуелна реалност као сурогат људског света и људског сусрета на тај начин постаје нови облик отуђења човека од човека, али и извор једне нове идеологизације и манипулације. У пројектима технолошке глобализације и у слици информатичког „врлог новог света” могу се препознати обриси једне тоталитарне утопије и ауторитарног поретка у којем тачка гледишта система доминира над светом живота, под изговором општег добра и објективног носиоца друштвеног развоја. Још један скорашњи пример: крајем 1999. године у Великој Британији завршен је пројекат снимања из авиона целокупне територије и сваког домаћинства. Више милиона дигитализованих фотографија смештено је у јединствену базу података. Уз одушевљење државних органа и научника, у штампи су се појавили и бројни критички прикази пројекта, у којем се упозорава да је Британија сада на корак од Орвелове визије Великог Брата који све прати и посматра.

Нова информатичка идеологија схвата информацију као робу која као и свака друга роба треба да буде предмет слободне трговине. По оваквом приступу, свако ограничење слободног тржишта информација било би угрожавање темељних слобода савременог демократског друштва. Вредност и принципи слободног тржишта проширују се из области економије и на сфере друштвених и културних односа: информација се разумева као објекат продаје на отвореном тржишту информационих производа и услуга. Уместо финог појмовног разликовања у ланцу подаци-информације-знање, преовлађује уопштени појам „информација” којим се означава роба у дигиталном облику, доступна потрошачима непосредно кроз електронске комуникационе мреже. За овакву робу важе закони понуде и потражње: добра и корисна је, дакле, она информација која се може пласирати и продати, питања њене вредности и истинитости могу се оставити по страни. У поплави информација које стижу са компјутерских или телевизијских екрана истина све чешће открива своја рашомонска лица. Мислимо да смо добро обавештени, а ретко смо свесни да смо најчешће робови или жртве медијских манипулација.

Поменуте и бројне друге противуречности директно су повезане са економским, политичким и стратешким интересима који леже у темељима новог светског информатичког поретка. Научно-технолошка револуција доноси нову светску поделу рада. Најразвијеније земље света развијају високовредне или „чисте” технологије какве су изградња информационих система, производња знања, компјутерских и телекомуникационих програма, база података и слично, док се такозване „прљаве индустрије” премештају на светску периферију, у земље у развоју. У исто време појачава се борба за монополски положај у областима информатичке и комуникационе технологије. Телекомуникационе компаније настоје да приватизују све структуре које производе и дистрибуирају информације и да тако „колонизују кибернетска пространства”.¹ Развој нових технологија и контрола над комуникацијама и информацијама доводе до уобразаног формирања високоцентрализованих и комерцијализованих информационих система.

Информатичка револуција наметнула је и проблем информационе безбедности, који се непосредно дотиче и библиотечке делатности. Информациона безбедност у литератури се дефинише као проблематика заштите друштва од коришћења информација у циљу културне колонизације, од мешања у лични живот појединца, од подривања економских токова и од распростирања социјално непожељних информација (порнографија, расна и верска нетрепелјивост, пропагирање насиља и слично).

Процеси ширења електронских мрежа и развоја електронских публикација захтевају решавање проблема правног и етичког карактера. Ситуација се посебно заоштрила брзим ширењем Интернета. Процењује се да у овој глобалној информационој и комуникационој мрежи има око 200 милиона корисника, а њихов број из дана у дан расте. Милиони људи свакодневно уносе и добијају податке са Интернета. Мрежа се непрекидно допуњава, обнавља и шири. Огромна количина информација доступна је практично бесплатно, али је њен квалитет веома проблематичан. Могућности Интернета као ресурса образовања, културе, науке или забаве готово су неисцрпне, али се у исто време појављује низ нових проблема:

1. На Интернету доминира један језик (енглески) и један културни модел (англо-амерички). Све је израженија опасност културне колонизације или „мекдоналдизације” светске и европске културе: „У новом мултимедијалном рату, у сукобу са Америком, Европа може доживети пораз, баш као што је недавно изгубила битку на пољима филма и телевизије: од 1985. до 1994. године у земљама Европске заједнице проценат америчких филмова порастао је са 56 на 76 процената...на 50 европских телевизијских канала амерички филмови заузимају 53

¹ Globalization, national cultures and ethics / I. Ramonet // International information and library review. – 29, 3-4 (1997). – p. 483-486.

процента програма. Такву активност америчких компанија није тешко објаснити: филмска и аудиовизуелна продукција главни је извор америчког дохотка – она доноси више од целокупне космичке индустрије”.¹ Уместо дијалога култура и равномерног протока информација намећу се једностранни модели мишљења, понашања и културних вредности, што посебно угрожава земље у развоју.

2. Водеће информатичке корпорације надмећу се за монопол над Интернетом. У току је борба за контролу над протоком информација, са свим негативним последицама по културу и интелектуалне слободе човека. Уместо слободе мишљења и изражавања намећу се пословни и тржишни интереси, слобода се своди на слободу трговине информацијама.
3. Све очигледнија је опасност утицаја Интернета на приватни живот појединца. Тако на пример, издавачи прате ауторска права и одређују хонораре на основу електронских података о читаоцима. Резултат је потпуна контрола ко, шта, где, и када чита. Такође, преко Интернета се шире социјално неприхватљиве идеје и информације. Многе земље уводе ограничења протока информација које су супротне њиховим политичким, културним, религиозним или моралним светоназорима.

У библиотечким круговима воде се живе дебате о томе да ли је могуће и да ли је допустиво било какво ограничење у погледу садржаја информација на Интернету. До 1990. године готово да није било никаквих ограничења. Државе се напосто нису занимале за овај проблем, јер је приступ мрежи био ограничен на релативно уске стручне, научне или професионалне групе и установе. Ширењем Интернета започела је и државна брига о садржају информација које се презентују на мрежи, све до првих покушаја међународне сарадње у вредновању електронских ресурса. Године 1996. Европска комисија донела је документ у којем се предлаже да свака земља одлучи где су границе социјално прихватљивих и неприхватљивих информација. Међутим, у исто време констатује се да је принцип слободног изражавања важнији од свих покушаја да се наметну униформни морални стандарди. Очигледан је сукоб два принципа: неопходности заштите друштва од штетних садржаја, и принципа слободе информација и права човека на самоизражавање и лични избор.

Један број аутора сматра да експоненцијални раст информација у комуникационим мрежама нужно води до различитих манипулација, дезинформација и сличних опасности по интегритет и достојанство личности, због чега је неопходно увести неки облик цензуре Интернета. Оваква контрола сводила би се на „поштени компромис” између социјалних интереса и максимално могуће доступности до различитих

---

¹ Исто. – стр. 483

идеја и информација. Друга група аутора, међу којима су познати библиотекарски стручњаци Морис Лајн, Мајкл Харис и Лео Дибкјер, заступа супротно становиште. По њима, плурализам мишљења, вредности и идеала неопходна је претпоставка на којој сваки појединац може да изгради властити став и да избегне интелектуалну затвореност, то јест неслободу. Спорови у друштву не могу се решавати идеологијом пожељног или правилног мишљења. Зато се слобода изражавања ничим не сме ограничавати. У име данских библиотекара Дибкјер је снажно подржао одлуку Врховног суда САД којом је одбачена забрана такозваних „непристојних садржаја” Интернета закључивши: „Неопходност заштите личних слобода изражавања у демократском друштву вишеструко је важнија од недоказаних предности цензуре.”¹

Са социопсихолошког аспекта, већина конфликта које доноси информатичко друштво може се објаснити као сукоб појединачних и општих интереса, процеса индивидуализације и глобализације. Ипак, ови процеси нису нужно супротстављени, већ могу представљати дијалектичко јединство супротности. Истовремена поларизација и јединство поменутих процеса воде до просторног и временског преструктурирања друштва уз помоћ компјутерске и телекомуникационе технологије. Нова информатичка технологија омогућује да се изрази јединствена човекова особеност, подстичући прелаз из крутих и затворених социјалних и институционалних система ка флексибилним, отвореним системима, прилагођеним потребама појединаца и мањих друштвених скупова. Технологије не можемо строго делити на оне које подстичу индивидуализацију и на оне које подстичу глобалне процесе. Тако је, на пример, персонални рачунар првенствено средство за задовољавање индивидуалних потреба, док су мрежне комуникације и пратећи програми најочигледније средство глобалног повезивања. Међутим, ове наизглед супротне технологије међусобно се преплићу и надопуњују. Крајњи корисници персоналних рачунара, који располажу везом са светском мрежом, Интернетом, користе и стварају информације и тако самостално задовољавају индивидуалне потребе и истовремено учествују у глобалној размени информација и повезивању људи у светским оквирима.

Компјутери и комуникационе мреже ипак су само најновији израз изворне људске тежње и непрекидних напора да се бележе и преносе информације. Сваки нови систем чувања и преношења информација, без обзира на дубину промена које доноси, не укида у потпуности раније начине комуницирања. Књиге нису укинуле усмено преношење порука, баш као што и штампане публикације неће ишчезнути у ери електронских комуникација. Корак од клинастог писма до компјутерских комуникација заиста је огроман, али у извесном смислу он је део јединственог развоја и

---

¹ Libraries and information for human development / L. Dybkjaer. – Copenhagen, 1997. – p. 92.

континуираних напора људске врсте да комуницира, да преноси знања, идеје и вредности и да тако очува цивилизацијске тековине и премости све просторне и временске баријере. Наши далеки преци који су записивали своја умећа и знања били су вођени у суштини истим нагонима и императивима који покрећу и припаднике савремене информатичке заједнице. Иако смо развили доскоро незамисливе технике и технологије за похрањивање, обраду и размену информација, иако смо у приступу и организацији ових процеса несумњиво успешнији и систематичнији него претходне генерације, још увек има смисла запитати се да ли су промене заиста дубље и значајније него повесни континуитет. Ако је наше глобално електронско село информатичко друштво, није ли исто осећање и исто саморазумевање могао имати и стари Вавилон?

У покушају да одговори на овакво питање, Џон Фитер у књизи под насловом *Информатичко друштво: континуитет и промене* полази од запажања да у свакој епохи људског развоја један облик комуницирања настоји да се наметне као заједнички или доминантан модел. На крају двадесетог столећа очигледно је да је свеопшта информатизација производ коришћења компјутера и сродних електронских и аудиовизуелних медија, оруђа која су увелико постала део нашег свакодневног живота и битно преобразила начин рада и живљења. Овај процес ће се наставити, по свему судећи, још бржим темпом.

Неке од последица поменутих промена су сасвим нове, али већина има дубоке историјске корене. Власништво над информацијама било је предмет дискусија још у шеснаестом веку, а први закони који су покушали да регулишу ову проблематику стари су близу триста година. Приступ до информација и знања био је у надлежности државе још у Старом веку. Економске, политичке, религијске, идеолошке и друге последице размене знања и идеја, баш као и бројна ограничења у њиховом слободном протоку, такође имају дугу историју. Ипак, начин на који се ова питања данас постављају, баш као и хитност са којом морају бити решена, веома су различити. Ова различитост има превасходно технолошке изворе.

Гутенбергова штампарска револуција, без обзира на њен значај и утицај о којима смо раније говорили, била је у основи само даљи развој рукописне књиге, технологија која је омогућила да се писана реч шири брже, поузданије и јединственије. Компјутеризација нуди нови квалитет, који рукописна или штампана књига нису могле имати – тренутну и непосредну комуникацију на више различитих нивоа. Појединци укључени у компјутерске и телекомуникационе системе могу непосредно размењивати идеје, приступати огромним информационим ресурсима и слободно обликовати властите изворе информација. Време, простор и начин комуницирања сада се, по први пут у историји, обликују према корисницима, више него према произвођачима информација. Управо у овој лакоћи и универзалности приступа налази се кључ информатичке револуције и друштва које се

уздиже на њеним технолошким темељима. Док су књиге и традиционалне библиотеке биле пасивна оруђа сазнања, компјутер је нешто посве ново, активни део комуникационог процеса. Компјутери имају способност да обављају вештине које су све доскора изгледале као искључиве моћи људског бића: памћење, логичко размишљање, комуницирање.

Комбинација виртуелно неограничених меморијских моћи, способности брже логичке обраде и процесирања података и интеракција са другим рачунарским ресурсима у мрежи, од компјутера ствара корисно и добро-дошло, али истовремено и потенцијално опасно оруђе. Џон Фитер закључује да ће моћ компјутера, баш као и моћ нуклеарне енергије, морати да се контролише ако се заиста жели да она буде употребљена на добробит човечанства. Централни задатак свих актера информатичког друштва јесте да разумеју и разреше противуречност која произилази из двоструке природе савремене информатизације: с једне стране компјутери пружају незамисливе могућности комуницирања и приступа до информација, у интересу хуманог развоја сваке заједнице и сваког људског бића, а с друге стране компјутери могу постати средства потчињавања и манипулације, која дају неограничену власт онима који имају контролу над производњом и протоком информација.¹

3.2. Мисија књиге и библиотеке у ери електронике

Разматрање технолошких, социокултурних и психолошких феномена које доноси свеопшта информатизација довело нас је до закључка да је информатичко друштво динамично и отворено, друштво бројних ризика и шанси, друштво које још увек тражи и препознаје властити смер и идентитет. Оно је суочено са задатком да убрзано развија нове информатичке технологије, истовремено учећи како и за које сврхе да их најбоље искористи. Ова заједничка оцена важи и за све кључне институције информатичког друштва, а библиотеке су, или би бар морале да буду, у њиховом најужем кругу.

Шездесетих година нашег столећа у светској библиотекарској јавности започињу озбиљне стручне расправе о будућности књига и библиотека, које и данас трају. Уз већ поменути експлозију информација, повод за овакве расправе било је и ширење нових аудиовизуелних и електронских медија. Један од ученика у дискусији о будућности књиге, резигнирано је изјавио: "Док смо ми гледали телевизију, књига је лагано умирала".²

За већину људи класични, папирнати облик књиге до те мере је уобичајен да они тешко могу да замисле или прихвате њен другачији изглед.

¹ The Information Society / John Feather. – London, 1995.

² Према: The end of libraries / James Thompson. – London, 1982. – p. 76.

Међутим, развојем медијске и компјутерске технологије појавио се низ нових форми које у потпуности мењају начин припреме, објављивања и читања књига. Звучне књиге, некада намењене углавном слабовидим људима, доживљавају прави процват. Водећа америчка издавачка кућа у области аудио књига, „Random haus” у свом каталогу нуди чак 68.000 наслова, од којих је 60% белетристика, а 40% образовне публикације, курсеви страних језика и слично. Књиге у облику компактних дискова, са мултимедијалним садржајима (текст, звук, анимација, фотографија, видео-запис) већ су постале стандард за издања каква су енциклопедије, речници, библиографије и слично.. Корпорација IBM развила је нови начин публиковања: књига се штампа на захтев купца и директно му се доставља; издавачи се тако више не суочавају са проблемима складиштења или непродатог тиража.

У уводнику америчког библиотекарског часописа *State librarian* марта 1981. године Том Нортон пише: „Спецификација захтева за идеално оруђе за складиштење и коришћење информација: оно мора бити лако преносиво; употребљиво у свакој прилици; да не захтева додатне изворе енергије за коришћење; да има висок капацитет за смештај информација и њихово очување; да се лако користи, да је могуће обележити текст и уносити корекције при коришћењу. Не постоји електронска направа која задовољава овакву спецификацију, нити ће постојати у предвидљивој будућности. С друге стране, знам за оруђе које потпуно испуњава поменуте захтеве, и више од њих, и да то чини више од 500 година. Реч је, наравно, о књизи.”¹ Доиста, статистички подаци јасно показују да се и у електронској цивилизацији број класично штампаних књига стално повећава. На сваки милион становника наше планете годишње се објави више од 200 наслова књига (у Русији тај број је 300, у Холандији 1150, у Шведској 1500, у Енглеској, водећој земљи у области издаваштва, чак 1700). Према прогнозама Унеска, 2.020 године у свету ће бити објављено близу 1,5 милиона нових наслова, са укупним тиражом од 24 милијарде примерака.

Међутим, програмери водећих светских електронских компанија увелико раде на пројектима новог медија-електронске књиге, која ће по многим својим особинама бити слична класичном облику књиге, али ће имати и неке додатне квалитете. Будућа књига по својем облику и димензијама личиће на своју претходницу, имаће корице (ако читалац то захтева-и од коже) и странице које је могуће прелиставати. Текст на тим страницама исписиваће се такозваним „електронским мастилом” које пробија кроз површину листова, али не оставља трајан траг на хартији. На дисплеју, смештеном на корицама електронске књиге, читалац може изабрати дело које је смештено у меморији. Са порастом меморијских капацитета, електронска књига може у себи садржати и читаве библиотеке.

¹ Исто. – стр. 92.

У Медијској лабораторији Масачусетског института за технологију, чији је оснивач већ помињани Николас Негропонт, ради се на пројекту названом *Последња књига*. Аутори пројекта предпостављају да ће у корице електронске књиге бити могуће сместити целу Конгресну библиотеку са преко 17 милиона наслова. Нови медијум сачуваће све предности папирне штампане књиге. На његовим страницама биће могуће власторучно подвлачење текста и прављење забелешки, а уз помоћ батерија могуће га је понети где год читалац пожели, на плажу или у постељу. Већ су готови прототипови са неколико страница, а електронска књига са више стотина страница и са хиљадама наслова које садржи, биће у продаји за пар година. За колекционаре и књигољупце који своје књиге препознају по изгледу или чак по мирису, перспектива електронске књиге може изгледати злосутно, али је њихово скорашње појављивање готово извесно.

Питање да ли ће књига будућности бити физичко или електронско устройство, које је кључно за информатичаре, технологе и економисте, за библиотекаре ипак нема суштински значај. Без обзира шта ће заменити књигу, за библиотекаре је најважније како разумевају природу информација и знања у савременом друштву и своју улогу посредника у комуникационим процесима. Људи мисле и осећају и желе да производе свога духа поделе са другим људима, а књига, у штампаном облику, или као електронски или виртуелни документ, само је средство за остваривање потребе за духовном разменом, која хумана бића чини јединственим на нашој планети. Велики број нових издања и нових технологија за њихову припрему и дистрибуцију није гаранција активног и креативног читања и квалитетне читалачке публике. Како с правом запажа Јасна Јанићијевић, човек масовне публике мало чита велика и значајна дела светске литературе, спознајући стварност преко електронских слика које га довољно забављају, обавештавају или поучавају, и које су сурогат за сваку врсту креативног, индивидуалног стваралаштва: "Чудно је у којој мери човек данашњице, иако окружен најсавременијим електронским оруђем које му у сваком погледу олакшава живот, та иста оруђа најмање користи да уздигне своју духовност и покрене своју креативност, задовољавајући се илузијом да је сасвим довољно неговати властиту башту, како је то давно рекао лукави Волтер, и у њој имати потпуни комфор. Још ако ту башту може да прекрије и властитом електронском мрежом, може му се остварити некада сасвим утопијски сан да не искорачивши из ње, а задубљен у листање Интернета, сазна све што би му иначе књиге, људи и живи догађаји могли саопштити."¹

Промене које се дешавају у савременом библиотекарству увелико превазилазе проблематику просте замене традиционалног књижног фонда електронским публикацијама. Управо зато у библиотекарској заједници воде се

¹ Од књиге до компјутера / Јасна Јанићијевић // Политика, 23. октобар 1999. – стр. 21.

живе дискусије о мисији и функцијама библиотека у информатичком окружењу. Низ аргумената указује да смо сведоци промене парадигме савремених библиотека. Оне више нису само књигохранилишта, храмови читања, већ важне, динамичне и инфраструктурне институције информатичке епохе. Нова парадигма је изазов, али и шанса за даљу друштвену афирмацију и професионализацију библиотекарског позива.

Већ 1965. године Џон Ликлајдер у својој књизи *Библиотеке будућности* пише да се сваки концепт развоја библиотекарства који полази од књига на полицама сусреће са непремостивим потешкоћама. Он указује на проблем пасивности традиционалних библиотека. Када се информације налазе у књигама, нема практичног начина да оне допру до корисника без физичког покретања књиге или корисника. Зато нам је неопходно оруђе које ће омогућити лаку и брзу комуникацију без преноса материјала, и које ће не само презентовати већ и анализирати информације за потребе корисника. Ликлајдер види компјутерску технологију као најбоље средство да се разреши криза традиционалних библиотечких система и да се библиотеке из пасивних складишта документованог људског знања и искуства преобразе у живе и динамичне информационе центре.¹

Међу расправама о месту и улози библиотека у електронском окружењу посебан значај и велики теоријски утицај имали су радови Френка Ланкастера, нарочито књиге *Ка беспатирним информационим системима* (1978) и *Библиотеке и библиотекарски у добу електронике* (1982). Према Ланкастеру, библиотеке будућности радиће првенствено са ресурсима у електронској форми. Ефикасност у чувању и дистрибуцији информација радикално ће се побољшавати захваљујући модерној информатичкој технологији, компјутерским и телекомуникационим капацитетима. Стварањем кооперативних библиотечких мрежа повећаће се продуктивност и економичност библиотечко-информационих служби и услуга, а свака од умрежених библиотека постаће приступна тачка за целокупне информационе и документационе ресурсе система. Смањиће се потреба за посетама библиотеци, јер ће већина услуга моћи да се задовољи од куће или са радног места корисника. Појединачни корисници на властитој рачунарској меморији преузимаће информације, документе и читаве електронске публикације и тако стварати библиотеке по свом избору и личној визији. Појавиће се потпуно нови информациони производи и услуге. Уместо библиографских и рефералних услуга које одговарају на питање *где* је одговор на постављени проблем, експертни системи одговараће и *шта* је решење одређеног проблема.

Ланкастер претпоставља да ће се у добу електронике знатно смањити потреба за библиотекама као друштвеним институцијама. У најбољем случају, оне ће обезбеђивати онлајн приступ поједницима који не поседују

¹ Libraries of the future / J. C. R. Licklider. / Cambridge, 1965.

рачунар, спроводити обуку за рад у информатичком окружењу и бринути о набавци, обради, чувању и коришћењу литературе од локалног интереса. У периоду транзиције између традиционалног библиотекарства и потпуно електронског света библиотеке ће бити укључене у процесе интеграције штампаног материјала у електронски облик. Међутим, уз ову помало песимистичку визију библиотечких институција, Ланкастер са више оптимизма слика будућност библиотекарске професије. Чак и ако библиотеке у традиционалном смислу исчезну, повећаће се потреба за људима који имају библиотекарска знања и искуства. И у електронским системима човек, а не машина, имаће улогу пројектанта и контролора система, а управо то биће главна улога библиотекара и других типова информационих стручњака. Према Ланкастеру, будући библиотекари биће укључени: а) у активности концептуалне анализе докумената и стварања контролисаних речника, тезауруса, дескриптора; б) у преображају захтева за информацијама у формалне стратегије претраживања база података које би се састојале у избору дескриптора и логичких веза међу њима; ц) у процесе изградње и одржавања контролисаних речника информационих система и д) у повезивању информационих система и потреба корисничких група и заједница. Библиотекари морају бити свесни нових захтева и последица коришћења информатичких технологија и стратешки планирати развој својих установа и своје професије. Само на тај начин обезбедиће природни континуитет и еволутивни напредак библиотекарске теорије и праксе и избећи могући хаос.¹

Након више од две деценије од како је Ланкастер изнео своје смеле визије будућности библиотекарства можемо констатовати да се добар део његових прогноза већ остварује. Међутим, још увек није на видику бесплавно информатичко друштво – број штампаних публикација и различитих исписа са компјутерских мрежа повећава се паралелно са бројем електронских докумената. Такође, сувише је оптимистична прогноза о отвореном и свима дотупном систему научних, стручних и свих других информација: информације су извор моћи и њихов проток у светским оквирима често је условљен супротстављеним стратешким, политичким и економским интересима. Једна ствар је ипак извесна: традиционална парадигма библиотека мења се ка савременој парадигми *електронских и виртуелних библиотека*.

Иако концепт електронске библиотеке није нов, његова практична реализација и општа прихваћеност јесу. Прелазак на аутоматизовано и електронско пословање започиње у католошко-библиографској обради библиотечких збирки да би касније компјутеризација била проширена и на друге стручне функције – циркулацију грађе, међубиблиотечку позајмицу, набавку и размену публикација, рефералну делатност и слично. У почетку

---

¹ Libraries and librarians in an age of electronics / F. W. Lancaster. – Arlington, 1982.

су напори били усмерени на превођење постојећих метода и техничка стручног рада у електронски облик, без дубљих измена у организацији пословања и односу према корисницима. Развојем компјутерске технологије и нових метода дигитализације текста, звука и слике, појавом све већег броја мултимедијалних електронских публикација, проширује се и концепт електронске библиотеке која укључује и следеће елементе: процеси електронског публикувања и приступа до ресурса, умрежавање библиотека, кориснички аспект, мултимедијалност, стандардизација за проток података, проблем ауторског права, управљачки и економски аспект. У традиционалним библиотекама стабилност физичког ентитета каква је књига обезбеђивала је релативно стабилну околину за организацију стручног рада. Компјутеризација и глобално повезивање библиотека захтевају брже реаговање и флексибилне организационе и управљачке моделе, па и промену саме филозофије библиотечког пословања. Започињу процеси деинституционализације библиотека, које се схватају пре као одређени концепт, него као зграда или физички објект. То је зачетак виртуелне библиотеке, у којој корисник прибавља информације кроз комуникационе мреже, а не директним контактом са физичким колекцијама докумената.

Појмови електронска библиотека и виртуелна библиотека, иако узјамно повезани, ипак нису синоними. Виртуелна библиотека је организациона и информациона структура која укључује три претпоставке: *постојање електронских библиотека или колекција, телекомуникациону мрежу и личну визију крајњег корисника*. Виртуелна библиотека, према духовитом запажању Чарлса ХилдERTA, представља успешан брак између електронске библиотеке и Интернета. Корисник може да добије научне, техничке, хуманитарне, економске, рекреативне или било које друге податке који су му потребни, независно од тога где је лоциран одговарајући информациони ресурс, и то у време и на начин који му највише одговара, уз могућност да сам ствара личне виртуелне колекције. Ипак, ако поставимо питање: Може ли се Интернет организовати као глобална електронска или виртуелна библиотека, одговор је највероватније негативан. Дигитална библиотека, као и свака друга, захтева прецизну организацију и уређење збирки. Стога она мора бити много више од Интернета, баш као што и хрпа књига на поду није библиотека. С друге стране, одговор на питање: Може ли се глобална електронска библиотека организовати на Интернету, вероватно је потврдан. Управо у том правцу ваља заснивати развојну стратегију светског библиотекарства.

На питање шта чека библиотеке у новом миленијуму, у динамичном и неизвесном информатичком окружењу, још увек нема поузданих ни једнозначних одговора. Дијапазон стручних и научних процена и прогноза веома је широк, од става о кризи традиционалних библиотека и њиховом ишчезавању заједно са штампаном књигом, до оптимистичких најава о

ренесанси библиотечке професије и правом процвату библиотека у наредном столећу. Иако су заступници песимистичког става у мањини и углавном су изван библиотекарске стручне заједнице њихове аргументе ваља пажљиво разматрати.

У угледном часопису *Library Trends* 1997. године објављени су прилози са саветовања под називом *Зграде, књиге и битови: перспективе библиотека у дигиталном добу*. У тексту америчког математичара Одлиска изнети су аргументи о нестанку књига и библиотека у блиској будућности. Овај аутор најпре критички анализира позицију „заштитника библиотека”, указујући да се она темељи на инертном мишљењу и уобичајеном одбијању друштва да прихвати рационалне новине. Тако је, на пример, велики грчки филозоф Платон иступао против писмености плашећи се да ће она произвести заборавност и лењост мишљења и уништити живи дијалог и усмени пренос идеја; док је крајем 15. века Филипо ди Страта писао: „Свет је прекрасно живео хиљадама година без штампаних књига и не знам што би то сада мењао”. И појава електронских публикација наилазила је на слична оспоравања. Међутим, већ за живота садашњих покољења доћи ће до потпуне замене штампане књиге масовно доступним електронским публикацијама.

Библиотеке су производ штампарске технологије. Међутим, дигиталне информације задовољаваће потребе корисника неупоредиво брже и удобније. Већ у блиској будућности, када готово све информације и знања буду доступни у електронском облику (овај процес могу успорити само правне и економске, а не технолошке препреке) неће бити неопходни библиотекари као посредници између информационих ресурса и корисника. Као потврду става о опадању друштвеног утицаја библиотека, Одлиско наводи следеће цифре: текући годишњи буџет основног и средњег образовања у САД је 250 билиона долара, религиозних организација 60 билиона долара, а јавних библиотека свега 5 билиона долара. Нереалистична је и идеја о коришћењу библиотека за обуку публике за рад са компјутерима и за широки доступ до ресурса Интернета: ове послове треба да обављају специјализоване школе са одговарајућим буџетом, персоналом и просторно-техничким капацитетима. За друштво је неразумно и непрактично да у електронском окружењу чува концепте традиционалне библиотеке. Уколико библиотеке уопште буду преживеле, оне неће постојати у формама које сада делују, закључује Одлиско.¹

У сличном тону размишља амерички теоретичар библиотекарства Џ. Бушмен. Према Бушмену, библиотеке треба да схвате да је Интернет њихов саставни фонд и да омогуће доступ до база података и навигацију по Интернету. Он указује да је аутоматизација, нарочито у високошколским библиотекама, довела до масовног отказивања претплате на библиографска

¹ Silicon dreams and silicon bricks / A. Odlyzks // *Library trends*. – 46, 4 (1997). – p. 152-167.

издања, реферативне и сродне публикације: „Све више средстава троши се на *доступ* до информација, а све мање на *поседовање* информација у властитим фондовима. У контексту новог моћног информационог система, који нема ништа заједничко са циљевима библиотечке професије, библиотеке ће постати непотребне. Карактеристике овог процеса већ су довољно уочљиве, планетарне корпорације у својим рукама сконцентрисале су контролу над ресурсима електронских информација и управо од њих зависиће и нови производи и услуге у дигиталном облику”.¹

Насупрот ставовима Одлиска и Бушмена, већина водећих теоретичара савременог библиотекарства уверена је да ће информатичка технологија омогућити библиотекама да своју друштвену мисију испуне потпуније него икада у својој историји, у мери у којој успеју да преосмисле своју улогу у електронској ери и пронађу нову парадигму своје делатности. Ево и неколико главних аргумената заступника овакве визије:

1. Савремене информатичке технологије нису никаква сврха по себи, већ само средство које ће омогућити библиотекама да свој посао обављају брже и ефикасније. Прикупљање, чување, обрада и коришћење информација одувек су били у делокругу рада библиотека. Стога су библиотеке природно и логично место за имплементацију нових технологија које ће снажно допринети њиховом развоју и повећању друштвеног утицаја. И електронске и виртуелне библиотеке имају у основи исти циљ са традиционалним библиотекама: да на најбољи и најпотпунији начин задовоље потребе људи за знањем и информацијама на сваком месту, у свако време, за сваког корисника.²
2. Фондови библиотека у електронском облику нису замена, већ *допуна* постојећих библиотечких збирки. Чак ни Интернет као најмоћнији извор информација неће смањити потребу за класичним библиотекама. Тако, на пример, студент који припрема семинарски рад о Шекспиру на Интернету може пронаћи одговарајућу литературу и библиографске податке о писцу, а затим поћи у најближу јавну библиотеку и позајмити *Хамлета*. Библиотеке су одувек биле и биће отворене за све видове публикација, без обзира на њихов материјални облик.
3. Уз претходни аргумент често се наводе и аргументи о континуитету и симболичкој вредности књижне културе. Тако Џемс Билингтон, директор Конгресне библиотеке у Вашингтону, истиче како не верује да ће наши прауници читати *Моби Дика* или Шекспирове драме само на компјутерским екранима. Слободно демократско друштво рођено је из књижне културе и неће моћи да преживи без ње. Књига јача културу, као симбол отвореног и слободног стваралаштва. Никаква техничка

¹ Libraries and underside of the information age / J. Buschman // Libri. – 45, 3-4 (1995). – p. 209.

² О библиотекарској професији – историја и перспектива / Десанка Стаматовић // Библиотекарство на крају века. – Београд, 1996.

средства не могу заменiti radost susreta sa knjigom. Zajedno sa knjigom sacuvajte se i biblioteke koje ће и у будућности чувати и ширити штампане публикације – информационо друштво неће укинути традиционалне облике комуникације.

4. На почетку развоја електронског публикувања и информационих мрежа широко је заступана идеја „доступ уместо поседовања“, из које је следило да библиотеке могу радикално смањити обим својих властитих збирки, а временом у потпуности престати да набављају штампани материјал. Међутим, у библиотечкој пракси већ се показало да овај принцип није увек ефикасан ни економски оправдан. Испитивање пет водећих америчких универзитетских библиотека недавно је показало да је на извесним местима управљање и одржавање дигитализованих збирки и сложеније и скупље од коришћења штампаних фондова. Према мишљењу Мориса Лајна, библиотеке треба да имају и могућност доступа и могућност набавке, а најважније је наћи *разуман баланс* између ова два принципа, са циљем да се потребе крајњих корисника задовоље на најбољи начин: „Принцип доступности никада неће потпуно заменити важност физичког фонда. Уколико су књиге у традиционалној форми ефикасно и удобно средство за пренос информација, оне ће се и даље штампати. Могуће је, уосталом, да ће многе библиотеке имати једну исту књигу на различитим медијима – у штампаном облику, на компактном диску и онлајн.”¹

5. Уколико се узму у обзир све економске, правне и технолошке препреке, перспектива широког и праведног доступа до електронских збирки може бити веома проблематична. Мултимедијални ресурси и њихово коришћење захтевају све сложенију рачунарску и програмску подршку, што отежава приступ великом броју корисника чак и у развијеним земљама света. Ту се отвара простор за активну улогу јавних библиотека у демократизацији приступа електронским ресурсима и услугама.

6. Иако технолошке иновације дају веће могућности доступа до информација него икада раније, квалитет пронађених података није увек задовољавајући. За многе обичне захтеве претраживање Интернета је крајње неефикасно у поређењу са класичним библиотечким изворима. Није довољно обезбедити кориснику рачунарски екран и рећи „Срећан лов“. Стога је и овде незаменљива посредничка улога библиотекара. Компјутери раде са дигитализованим подацима, а повезати човека са знањем могу само библиотеке. Библиотекари као информациони стручњаци треба да организују информације, оцене њихову вредност и помогну људима у претраживању. Улоге навигатора, организатора, посредника и саветника нису нове за библио-

---

¹ Access versus ownership: how real an alternative is it / M. Line // IFLA journal. – 22, 1 (1996). – p. 40

текаре, већ представљају природни континуитет њихове професионалне мисије у информатичком окружењу.

7. У информатичком друштву главно питање библиотекарства неће бити библиотечке зграде, књиге или компјутери, већ професионално образовање библиотекара. Библиотекарска професија неће ишчезнути, ако успе да преосмисли своје задатке и да осигура перманентно стручно образовање својих посленика. Међу новим вештинама и знањима које се очекују од савременог библиотекара посебно су значајни познавање информационих сервиса и ресурса и начина њихове употребе; разумевање информационе структуре и специфичности комуникације различитих научних дисциплина; анализа информационих потреба корисника; познавање стратегија и тактика претраживања база података; вредновање, систематизација и класификација ресурса по критеријумима поузданости и квалитета информација које они садрже, примена информационог маркетинга и менаџмента, као и метода економске евалуације библиотечно-информационе делатности. Све ове активности доприносиће не само успешној организацији рада савремених библиотека, већ и изградњи, дисеминацији и хуманој употреби целокупног корпуса људског знања.

8. Уз поменути компетентност за рад са електронским и комуникационим ресурсима, савремени библиотекар треба да познаје и разуме културу и да све изворе записаног људског знања и искуства, традиционалне и најновије, повезује са потребама друштва. Библиотекар се неће бавити само механичким питањима своје делатности, формом, квантитетом и брзином протока информација, већ повезивањем најхуманијих тенденција друштва и његове културе, успостављањем смислених веза између књига, информација, компјутера и потреба људи. Како каже Џон Смит, у тексту *Слушати културу: библиотекарство за нову еру*, бављење културом и њено ширење, потреба да култура даје и генерира одговоре на питања смисла, вредности и правца развоја друштва, остаје основна претпоставка и основни задатак библиотекарства и у дигиталном свету: „Имамо нове контакте, нове комуникационе ресурсе, нашем друштву је потребан рационалан, информисан професионалац који може направити мудар избор између алтернатива, који ће омогућити приступ мудрости (знању) који може да усмери наше животе и који ће промовисати смернице на које указује култура стално се мењајући. То ћемо постићи само ако се будемо бавили самом културом. Треба да знамо шта је ново и вредно и да се организујемо за то. Не можемо све знати али можемо открити и сада нам је потребан систем да то потврдимо. Библиотеке будућности треба да бирају или сортирају ствари које су заиста вредне за човека. Слушајући културу повезујемо се са другим процесима комуникације, нарочито са тржиштем, организујемо то богатство звано култура и трагамо за здравим, корис-

ним, менталним и физичким саморазвитком који је природно право сваког човека, којем ми служимо.”¹

Будућност библиотека тема је која увелико превазилази оквире ускостручног библиотекарског интересовања. Проблеми библиотекарства тичу се целог савременог друштва и његовог развоја. Развој библиотека и њихово укључивање у информационе и комуникационе мреже све више се схвата као стратешки национални интерес. У многим земљама света основане су такозване „миленијумске комисије” за разматрање проблема транзиције у нови миленијум и у еру електронике, а библиотеке и библиотекарска удружења активно су укључени у ове пројекте. Занимљиво је да се у различитим крајевима света постављају слична питања о могућим сценаријима развоја библиотека и да је њихов заједнички именитељ захтев да се пронађе разуман баланс између неопходних промена и очувања језгра традиционалних професионалних вредности.

У пролећном броју часописа *Biblion* за 1997. годину објављена су саопштења са саветовања под називом *Глобалне библиотечке стратегије за 21. век*. Саветовање је одржано у Јавној библиотеци у Њујорку, а учесници су били управници 50 највећих библиотека света, у чијим фондовима има преко 500 милиона публикација. Њихова заједничка прогноза је да ће библиотеке у наредном столећу не само преживети већ и доживети нову ренесансу као динамична интелектуална и социјална снага хуманог процеса, а да ће дигитализоване збирке и телекомуникације омогућити неслућене прилике за заједнички рад и међународне пројекте. Ипак, у дискусији је изречена позната истина да су библиотеке одраз историјских, политичких, економских и културних прилика у њиховим друштвима и нацијама. Библиотекаре повезују исти професионални језик и језгро хуманистичких вредности. Међутим, информациона ера не доноси свима исте предности. Матерњи језици библиотекара још увек су веома различити. Међународни и професионални разговори о глобалном трансферу информација и изградњи „светске библиотеке” сударају се са реалношћу националних информационих система у којима поједини библиотекари раде. Парола „Мисли глобално, делуј локално”, веома лепо звучи, али су локални и глобални интереси често супротстављени. Њихово повезивање остаје суштински задатак светске библиотекарске заједнице.²

Став о библиотекама као најмоћнијем организованом информационом ресурсу друштва био је основна карактеристика округлог стола Руске државне библиотеке одржаног 1999. године, посвећеног библиотечкој доктрини Русије за 21. век. Руски стручњаци пошли су од питања хоће ли информатичко друштво променити библиотеке у тој мери да ће се оне

¹ Listening to the culture: librarianship for a new age / J. Smith. – Stockholm, 1990. – p. 99.

² Global library strategies for the 21st century // *Biblion*. – 5, 2 (1997).

„растворити” у прагматичном океану информација. Хоће ли се тако историја институције називане „медицина за душу”, „душевна храна”, „катедра живота”, „памћење човечанства” полако угасити?¹

По мишљењу руских стручњака поменута питања захтевају глобални културолошки приступ, превазилажење уобичајених професионалних оквира, поглед изван струке, из простора развоја науке, образовања, културе, чак и са тачке гледишта националне самобитности, националног суверенитета и геополитичких интереса земље. Библиотека као социјална институција нашла се на раскрсници глобалних процеса: формирања светских информационих мрежа и транснационалних корпорација за производњу и дистрибуцију информација и тежње за суверенитетом држава у информатичкој области. Као никада раније друштву постају важне релације какве су библиотека и општедоступност знања, библиотека и национално културно наслеђе, библиотека и независни национални информациони ресурси, библиотека и објективност информација. Библиотеке се још увек више разматрају као објект, а не као субјект информације. Прихватајући нове технологије и постепено се укључујући у светски информациони простор, библиотеке морају у исто време остати институције националне културе и националних вредности.

Руски библиотекари сагласни су да се питање будућих функција библиотека не може разматрати као спор узајамноискључујућих поставки: „или-или”. Библиотеке су од овог постанка вишефункционалне институције, и то ће и даље остати. Оне морају чувати и преносити знања и информације у различитим облицима и на различитим носиоцима и истовремено сачувати однос према књизи као оваплоћењу културе. Теорија библиотекарства треба да устроји и објасни континуум информационих средстава, везаних са развојем људске цивилизације. У моменту свога појављивања сваки нови медиј наилазио је на отпор и одбацивање. Међутим, проблем није у томе треба ли библиотеке да прихвате компјутеризоване форме представљања информација, већ на који начин библиотеке треба да се прилагоде неизбежним технолошким иновацијама, а да не престану да буду библиотеке.

Оно што најдубље повезује критичку библиотекарску мисао на различитим крајевима света јесте уверење да будућност библиотека није само технолошко, већ много више друштвено и вредносно питање. Савремена библиотека није пасивни отисак окружења, већ жива и динамична институција, произвођач нових услуга и вредности. Ствар није само у различитим формама библиографских или информационих услуга, већ пре свега у чињеници да је библиотека способна да кориснику приближи знање. Знање није свака информација, већ само изабрана и интрпретирана

---

¹ Прилози са саветовања водећих руских библиотекара објављени су у часопису БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ. – 2 (1999).

информација, која је израз стварности и која одговара истинским људским потребама. Одабирајући из масе информација зрна знања, сједињујући та зрна (посредством библиографских метода, консултацијом литературе и слично), библиотека у одређеној мери излази из сфере простог услуживања и заузима место у области интелектуалне или духовне производње. Управо зато велике светске библиотеке ангажују врхунске стручњаке из разних научних и стручних области, способне да обаве избор и вредновање информација и да пружају висококвалитетне интелектуалне услуге за све квалификационе групе корисника. Одабирајући информације, библиотека производи знање, распростирући знање, библиотека производи просвећеност, просвећујући, библиотека преноси друштвене вредности. Либерални модел библиотеке признао је своја ограничења: Конгресна библиотека САД променила је основну формулацију која изражава њену мисију; уместо „библиотека прикупља, чува и представља информације”, амерички библиотекари сада истичу да они „сабирају знање”, то јест одабирају, интерпретирају и оцењују информације и помажу корисницима да их усвоје.

Разматрање тенденција развоја теорије и праксе савременог библиотекарства закључујемо оценом да није спорно хоће ли библиотеке преживети изазове електронске ере, већ како ће на најбољи могући начин испуњавати своју мисију у динамичном свету високих информативних и комуникационих технологија. Библиотеке у трећем миленијуму засниваће своју делатност на живим традицијама прошлости, користиће предности технолошких достигнућа садашњости, и стварати будућност у којој ће људима обезбеђивати информације и знања охрабрујући их у сталном трагању за мудрошћу и слободним саморазвитком.

3.3. Будућност јавних народних библиотека и професионална одговорност библиотекара

У часопису *Public Libraries* почетком 1986. године објављен је занимљив прилог Ловела Мартина посвећен будућности јавних народних библиотека. Мартин указује да је имагинативно, визионарско и креативно планирање суштинска претпоставка напретка јавног народног библиотекарства: „Током последњих година деветнаестог века наши водећи библиотекари устројили су јавне библиотеке какве данас познајемо. Можемо ли ми напросто поновити њихова искуства у времену које долази? Или библиотекари морају пронаћи додатне елементе којима ће доградити и покренути своје институције... Имају ли библиотекари довољно способности да преобликују и ревитализују јавне библиотеке?”¹

¹ Urban libraries in the sunbelt / Lowell Martin // Public libraries. – 111 (1986). – p. 84

Као и у већини других институција, и у јавном народном библиотекарству уочљива је подела између традиционалног и иновативног приступа, између самозадовољства постојећим и трагања за новим, између опрезности и оптимизма визионара. Сваки од ових елемената вероватно је неопходан за уравнотежени рад и даљи развој јавних библиотека. Упркос честим критичким примедбама које се могу сусрести на страницама стручне литературе да је данашње јавно народно библиотекарство конзервативно у свом приступу променама, да га карактерише несклоност иновацијама и експерименту, сматрамо да је одговор на последње Мартиново питање несумњиво позитиван – у јавном народном библиотекарству постоји довољно стваралачких и креативних потенцијала за активно суочавање са изазовима будућег информатичког друштва. Чак и ако сви не деле исту визију, визионари ипак постоје.

Током последњих деценија деветнаестог столећа библиотекарски јавних народних библиотека били су усмерени на решавање техничких проблема, успостављање библиографске контроле нарастајућих збирки и изградњу стандардизованих стручних метода (каталогизација, класификација, процедуре за циркулацију грађе и слично). Почетком двадесетог века већина техничких и методолошких проблема била је успешно решена, а у средишту стручне пажње нашли су се организациони проблеми рада са читаоцима и развој нових услуга оријентисаних према свим групама корисника. Од тада до наших дана јавно народно библиотекарство трагало је за равнотежом између техничких и организационих процедура и напора да се разумеју, предвиде, развију и испуне корисничке потребе. Од шездесетих година у стручној литератури преовлађују питања механизације и касније аутоматизације набавке, обраде, циркулације и других стручних функција и радних процеса. Са драматичним развојем компјутерских програма и падом цена рачунарске опреме, све већи број јавних библиотека успевао је да аутоматизује најважније стручне послове. Последњих неколико година нагласак се помера ка укључивању нових информатичких технологија у пружање услуга корисницима (претраживање јавних електронских каталога, библиографских, фактографских и других база података, Интернет и слично).

Инсталирањем компјутерске опреме, развојем компјутерске писмености и нових информатичких вештина, аутоматизација јавних библиотека постала је не само уобичајен процес, већ се у извесној мери приказивала и као циљ по себи. Данас се међутим, библиотекарска самосвест и саморазумевање властитог деловања све више уздижу изнад запитаности „како аутоматизовати библиотечке послове?“ Нова и значајнија питања гласе: Какав ће утицај аутоматизација имати на организациони модел и на управљање ресурсима библиотеке; како ће компјутеризација утицати на кориснике; какве ће бити будуће потребе појединаца и заједнице у друштву високих технологија; како одредити мисију јавних библиотека у

информатичком друштву. У обезбеђивању услуга корисницима јавне библиотеке морају више бринути о садржају и смислу знања него о пуком протицању електронских импулса, а библиотекари своју мисију треба да схвате кроз повезаност са људским бићима и њиховим потребама за знањем. Свако људско биће има потребу за знањем које одговара његовом властитом животном пројекту и трагању за смислом. Знање проистиче из слободног духовног трагања којим се открива смисао и значење на темељу целокупног људског искуства. Аутономни и самосвесни корисник крајња је сврха целокупног јавног народног библиотекарства.

Упркос огромним технолошким достигнућима, савремена друштва још увек су суочена са бројним политичким, друштвеним и економским проблемима који отежавају пуну демократизацију јавног знања. Хоће ли јавне народне библиотеке морати да потраже своје место на тржишту информација и знања и да се укључе у економску утакмицу са све конкурентнијим комерцијалним произвођачима и дистрибутерима информација? Како ће једна традиционално непрофитна организација успети да се избори за своје место у тржишној економији и да прати убрзани технолошки раст? Знање је моћ, а информације су роба. Последице овакве концепције су веома забрињавајуће: концентрација моћи у рукама нових технолошких елита, информатичка неједнакост, све већи раскорак између информатичких богаташа и сиромашних. Економски положај и буџетска ограничења терају јавне библиотеке ка тржишном моделу пословања. Остаје суштинско питање коме ће савремене државе поверити задатак општег и једнакоправног приступа до информација, очувања и преношења светског знања будућим генерацијама. У свету брзих технолошких и друштвених промена суштинска обавеза свих заједница јесте да гарантују слободан доступ до информација и знања сваком човеку. Овај задатак није могуће решити без активне улоге јавних библиотека.

У обраћању учесницима Генералне конференције Ифле у Истанбулу 1995. године Талат Халман износи своја четири предвиђања, или четири сна о информатичкој револуцији:

- Први сан предвиђа да ће се потпуна, функционална и плодотворна писменост проширити по целом свету помоћу средстава нове информатичке технологије.
- Други сан садржи визију човечанства које се свестрано развија, ослобођено незнања, епидемија и преране смрти, заједнице у којој цветају уметност и наука, подржане чудима комуникације и учења из кибернетског простора.
- Трећи сан је предосећање да ће нова универзална искуства науке и хуманитета омогућити свеопште учешће у развоју демократије и људске цивилизације и живот достојан човека.
- Четврти сан предвиђа да глобална ренесанса друштва и појединца у технолошкој цивилизацији неће укинути и аутентичност култура и да

ће се сазнања о другим верама, учењима и културним вредностима ширити у атмосфери толеранције и хармоније.

Информатичка револуција заиста може одвести човечанство из пакла незнања у рај просвећености. Па ипак, сви путеви не воде у CD-ROM. Информатичку технологију ваља разумевати као средство, а њен прави циљ је хуманитет, односно људски прогрес. Ифла, Унеско, Уједињене нације, универзитети, свет науке, културе, образовања и комуникација, и наравно библиотеке као чувари и преносиоци интелектуалног наслеђа, имају јединствену прилику да поменути снове претворе у реалност, закључује Халман.¹

Талас технолошких и социјалних промена, глобализација економије и културе, социјална нестабилност, повећање улоге перманентног образовања и самообразовања и друге последице информатичке револуције снажно су утицале на све типове савремених библиотека, а посебно на јавно народно библиотекарство.

Мисија јавних народних библиотека и главни принципи њихове делатности јасно су одређени у последњем Унесковом Манифесту о којем смо раније говорили. Јавна народна библиотека одређена је као „капија знања”, као установа која обезбеђује темељне предуслове за перманентно образовање, самостално одлучивање, слободан саморазвитак појединца и друштвених група. Нагласак је, дакле, на информационим задацима јавних библиотека и на њиховој улози и заштити и обезбеђивању темељних људских права и слобода као циљу и основи демократског поретка.

Основне вредности јавног народног библиотекарства остаће непромењене и у променљивом свету информација и информатичких технологија. Међутим, промениће се приоритети у пружању услуга, методи и облици рада са корисницима. Превасходни задаци јавних народних библиотека у ери електронских комуникација биће следећи:

1. Учешће у реализацији права човека на информацију и знање обезбеђивањем приступа до свих извора и ресурса знања за све људе. Јавне народне библиотеке треба да омогуће слободан и равноправан приступ збиркама штампаних, аудиовизуелних и електронских публикација које ће се формирати на принципима квалитета и задовољавања истинских људских потреба појединаца и заједница у којима они живе и раде. Бесплатан и подједнак доступ до информација и заштита идеје слободног протока знања имају суштински значај у условима комерцијализације информационог тржишта.
2. Помоћ обичном човеку у оријентацији у „информатичком хаосу” и у проналажењу неопходних информација и знања како на полицама библиотеке тако и ван ње, код куће или на радном месту, у

¹ From Babilon to Liberspace / Talat S. Halman // IFLA journal 21, 4 (1995). – p. 257-260.

непосредном приступу или путем рачунарских мрежа. И поред тога што се програмска опрема и средства за претраживање стално усавршавају и прилагођавају крајњем кориснику, експоненцијани пораст информационих ресурса захтева од библиотекара да „очовече безлични свет информација”.¹

3. Активније учешће у решавању проблема образовања. Јавне библиотеке одувек су учествовале у ширењу образовања, али никада раније нису постојале тако широке технолошке могућности за пренос знања и вештина. Уз традиционалне облике услуживања, јавне народне библиотеке сада могу постати један од облика „виртуелне школе” или „виртуелног универзитета”, помажући у припреми пакета образовних материјала и у претраживању неопходних информационих ресурса.
4. Стварање услова да у библиотеци људи пронађу место за дружење и слободну комуникацију. Ни ово није нова улога за јавне библиотеке, али њен значај расте у условима социјалне нестабилности и отуђене и безличне међуљудске комуникације.
5. Обновити ентузијазам читалаца и њихово поверење у јавне народне библиотеке који су били веома карактеристични за почетак двадесетог столећа. Оваква обнова захтева не само оспособљавање корисника за рад у електронском окружењу, већ и коренито побољшање квалитета свих услуга и непосредни, личносни однос библиотекара и читалаца.
6. Услуживање људи који никада раније нису користили збирке и услуге јавних народних библиотека. Раније се говорило о људима и групама „са ограниченим могућностима”, „слабо развијеним”, „неприпремљеним”, али се данас ови термини могу сматрати увредљивим. У наредном столећу приступ се мора из корена изменити: не постоје корисници са ограниченим могућностима, већ само јавне институције са ограниченим могућностима, које још нису развиле одговарајуће методе, технике и стандарде за подједнако услуживање свих категорија корисника.

Да би опстале и успешно деловале у будућем друштву, јавне народне библиотеке морају поново пронаћи себе и свој смисао, обновити организациону структуру, повисити ниво професионалних сазнања и вештина, поправити слику о себи и својим могућностима и проширити сарадњу и партнерство са сродним установама. Јавне народне библиотеке морају бити технолошки и организационо способне и за традиционалне и за електронске услуге корисницима. У будућности ће људи све више користити ресурсе јавних народних библиотека са дистанце, без физичких посета библиотеци. Стога ће се квалитет њиховог рада мање вредновати по обиму збирки, а много више по успешности у брзом и квалитетном прибављању

---

¹ Исто. – стр. 260.

информација. Ширењем доступа до информација на рачунарским мрежама постепено ће се превазилазити границе између различитих типова библиотека – јавне библиотеке могу постати научни центри за све грађане. Библиотечки огранци у малим или удаљеним насељима такође ће бити приступне тачке за све организоване ресурсе библиотечно-информационог система, што ће допринети даљој демократизацији јавног знања и информације. Укратко, јавне народне библиотеке стоје данас пред кључним изазовом; ако успешно одговоре на њега сачуваће улогу центара знања и информација, уколико не буду играле кључну улогу у игри информација и комуникационих мрежа, то ће учинити друге, профитне организације, на уштрб општих интереса локалних заједница и друштва у целини.

Сврха јавних народних библиотека остаће непромењена и у информатичком друштву: подршка демократској организацији друштва кроз јавни доступ знању. Јавне библиотеке повезују појединца са ресурсима који му помажу да разуме прошлост, да се суочи са садашњошћу и да планира будућност. Оне хране и стимулишу дух и обезбеђују средства за раскидање окова незнања. У подстицајном тексту Мерли Геј Мејсон, посвећеном будућности народних библиотека, управник Народне библиотеке у Атланти, закључује: „Када јавне народне библиотеке не би постојале, требало би их измислити, јер без слободног приступа до информација нема демократског друштва ни демократског одлучивања... јавне библиотеке не само да ће преживети, већ ће и доживети прави процват. Људи воле библиотеке. Ниједна институција не услужује тако велики број људи на тако непосредан начин. Ипак, последњих година јавне библиотеке суочиле су се са значајним буџетским ограничењима и смањењем нивоа и квалитета својих услуга. Стекли смо нова сазнања о природи политичке власти и научили како да је искористимо. Можда је најважније да смо схватили да имамо професионалну и моралну обавезу да захтевамо адекватне ресурсе који су нам неопходни да на најбољи начин услужимо заједницу у којој делујемо”.¹

---

¹ The future of the public library / M. G. Mason // Library Journal. – 1 (1985). – p. 139.

4. *Јавне народне библиотеке у развоју библиотечко-информационог система*

4.1. *Системски приступ повезивању јавних народних библиотека*

Према подацима Народне библиотеке Србије, из 2002. године, у нашој Републици регистроване су 593 јавне библиотеке (укључујући огранке), са укупно 98.275 м² простора и са фондом од 12.657.033 књиге. У њима је запослено 1.442 радника. Преко 425.000 чланова годишње користи 7.480.000 публикација. Очигледна је потреба да се овај значајни информациони и документациони потенцијал повеже и обједини у кооперативан и аутоматизован систем.

У идеји библиотечко-информационог система садржана је могућност да обједињени информациони и документациони ресурси свима буду подједнако доступни као јединствена ризница, сума знања, информација и свеколиког записаног људског искуства. Реч је, дакако, о давнашњој људској тежњи која је своју најлепшу поетску транспозицију доживела у Борхесовој визији идеалне и свеобухватне библиотеке у којој ће свака књига пронаћи свога читаоца.

Међутим, пред библиотекаре се поставља проблем како оживотворити или операционализовати овакву визију. У ери свеопште „експлозије информације” лако је могуће да се библиотеке претворе у непроходне лавиринте, у недоступне суме знања. Зато је сасвим очигледно да се овај проблем може и мора решавати са становишта системског теоријског и методолошког приступа. Он подразумева и захтева континуирано праћење и проучавање библиотечке мреже, анализу њене структуре и функција, препознавање информационих потреба корисника и одређивање метода и техника за задовољавање тих потреба и пројектовање одговарајуће техничке и програмске подршке. Из нашег ранијег одређења библиотеке као јединства структурних и функционалних одредница, произилази да су елементи библиотечко-информационог система библиотеке као основне инфраструктуре јединице, баш као и све службе и услуге које се темеље на библиотечкој грађи, информационим средствима и на потребама и захтевима корисника. Један од основних задатака библиотечког система јесте да процес одабирања, прикупљања, обраде, чувања и коришћења докумената и информација организује на принципима максималне употребљивости и сврсисходности за различите категорије корисника.

Са становишта системског приступа, библиотечко-информациони систем можемо одредити као *скуп библиотечко-информационих јединица које се функционално и структурално повезују у међузависну и кооперативну мрежу, са основним циљем да се корисницима обезбеди приступ до истинитих и потпуних информација и публикација.* Према мишљењу

италијанског теоретичара Антонија Сераиа, основни предмет библиотекарства управо је проучавање структуре и функционисања библиотечких система, чији је задатак да ставе у међуоднос интелектуалне и информационе производе одређених људи са интелектуалним и информационим потребама других људи, најчешће временски и просторно међусобно удаљених. Ако се прецизно не одреде циљеви библиотечно-информационог система, ако се не зна у којем правцу су усмерени и коме су намењени учинци система сакупљања и расподеле информација, никад се неће моћи утврдити темељни параметри за вредновање система и за његов рад и развој, наглашава овај аутор.¹

Библиотечки систем се најчешће поистовећује са библиотечком мрежом. Према дефиницији Сузан Мартин, мрежа је скуп физичких особа или организација које су међусобно повезане. Везе морају укључити комуникационе канале, а многе мреже успостављене су са циљем да унапреде одређену врсту комуникације између својих чланова.² У библиотекарству установе стварају мреже у првом реду да би побољшале употребу извора информација, који се састоје од збирки и библиографских информација, и да би осигурале бољи квалитет услуга. Међутим, у појму мреже данас је имплицитно садржан превасходно модел повезивања библиотека рачунарским и комуникационим мрежама. Стога нам се прикладнијим и обухватнијим чини појам система, који укључује сложенију и разноврснију структуру повезаних подсистема и стручних функција.

Ако пођемо од одређења система као целине међузависних делова, повезаних одређеним функцијама и начелима ради остваривања заједничких циљева, можемо установити пет основних системских принципа на којима треба да се утемељи библиотечно-информациони систем:

1. *Интегралност*: БИС делује као јединствена творевина, без обзира на бројност и специфичност својих подсистема. Овај систем састоји се од компатибилних делова структурисаних на функционалној и територијалној основи.
2. *Динамичност*: БИС мора поседовати способност сталног и активног прилагођавања утицајима који долазе из окружења и променљивим потребама корисника.
3. *Интердисциплинарност*: БИС се гради уважавајући теоријска и методолошка сазнања различитих научних дисциплина, са свешћу о јединству практичног и теоријског приступа.
4. *Отвореност*: По својој природи библиотекарство није формално, већ друштвено питање, тесно повезано са укупним процесима друштвеног развоја. БИС је у сталној интеракцији са околином и са другим информационим системима у нашој земљи и у свету.

¹ *Struktura i organizacija knjižničnih sustava / Srećko Jelušić. – Zagreb, 1992. – str. 35.*

² Исто. – стр. 10.

5. *Демократичност*: БИС треба да омогући слободан, отворен и потпуно демократичан приступ људском знању. Он обезбеђује комуникацију између аутора и корисника независно од времена и места настанка публикације и места на којем корисник живи и ради. Управо на овом принципу темељи се улога јавних народних библиотека у савременом библиотечко-информационом систему.

4.2. БИС Србије између идеала и стварности

Пројекција развоја библиотекарства у СР Србији од 1971. до 1980. године представља први покушај и напор да се дефинишу и утврде основни правци друштвене акције на модернизацији и изграђивању јавног библиотекарства у нашој Републици као јединственог и интегрисаног система. У овом документу, који је припремила Народна библиотека Србије, најпре се указује на недовољну стабилност и развијеност мреже библиотека, неадекватну структуру књижних збирки, недовољну квалификациону структуру стручног кадра и нерешене материјалне услове за рад библиотека, посебно за смештај грађе и набавку савремене техничке опреме. Крајем 1970. године библиотечку мрежу у Републици чинило је укупно 4.617 библиотечких јединица, од којих 440 научних и стручних, 2.792 школске и 1.385 народних библиотека. У мрежи народних библиотека деловало је и 177 општинских матичних библиотека, од којих само 114 самосталних установа, а 63 у саставу домова културе, народних и радничких универзитета. Планом њиховог даљег развоја уважени су принципи регионалног повезивања, комплементарности, стручности и функционалности. Народно библиотекарство сагледано је као мрежа регионалних информационо-документационих подсистема који се укључују у јединствени информационо-документациони систем Србије.¹

Поред практичног, поменути документ има и изузетан концептуални значај. Њиме је по први пут општинска матична народна библиотека конципирана као средишња тачка библиотечко-информационог система. Тиме су прихваћене савремене светске тенденције по којима је народна библиотека приступна тачка, главни елеменат и темељ развоја ширих библиотечких и информационих мрежа и система.

На бледској Скупштини Савеза друштва библиотекара Југославије 1971. године усаглашене су заједничке основе јединственог југословенског библиотечко-информационог система. Истакнута је неопходност повезивања свих типова библиотека, њихове модернизације и трансформације у савремене библиотечко-информационе центре, у складу са трендовима светског библиотекарства и брзим променама у науци, технологији и

¹ Пројекција развоја библиотекарства у СР Србији од 1971-1980. године. – Београд, 1971.

друштву у целини. Први пут је јасно указано на важност не само територијалног, већ превасходно функционалног повезивања југословенског библиотекарства, као и на значај библиотека као инфраструктуре целокупног система научних и технолошких информација.¹

У Предлогу стандарда за народне библиотеке, објављеном у часопису *Заједница библиотека* 1975. године, учињени су нови покушаји конкретизације концепције места и улоге народних библиотека у развоју библиотечно-информационог система. Међутим, у овом документу указује се да је у свега 6,12% општина у Србији могуће организовати целовиту, економичну и рационалну мрежу јавних библиотека. Стога се предлаже модел регионалног библиотечног система који се ствара добровољним удруживањем и стручном сарадњом општинских народних библиотека. На нивоу регионалног система предвиђена је координирана набавка публикација према заједничким потребама и специфичним потребама општина, сарадња библиографских и информационих служби, координација културних и образовних програма, као и заједничко чланство и међубиблиотечка позајмица публикација. Посебна улога намењена је средишњим библиотекама региона као носиоцима развоја система који прате и помажу рад регионалне библиотечке мреже и развијају облике рада од заједничког интереса (централни каталози, заједничка набавка, организација депозита, књиговезачке и репрографске службе, примена јединствених стандарда обраде грађе, координирана циркулација информација и публикација).²

Нажалост, први стручни продори у концептуализацији библиотечно-информационог система нису били праћени и одговарајућом друштвеном, нормативном и законском подршком која би омогућила стварну интеграцију и заједнички развој информационих и документационих ресурса.

Иако је изградња библиотечно-информационог система у великој мери остала унутрашње питање струке, без адекватне шире друштвене подршке, она није заустављена. Развојни подстицаји долазили су из библиотекарских кругова, под утицајем светских стручних искустава, у складу са развојним трендовима светског система научних и технолошких информација и напретком информационе и комуникационе технологије.

На шестој Скупштини Савеза друштава библиотекара Југославије, одржаној у Сарајеву 1975. године, сва републичка и покрајинска друштва, као и осам националних библиотека, договорили су се да започну изградњу јединственог библиотечно-информационог система. Уз предлог о примени међународних стандарда у обради публикација, националне библиотеке обавезале су се да ће извршити припреме за аутоматску обраду збирки и за међусобно повезивање помоћу компјутерске мреже.³

¹ Четврта скупштина Звезе друшtev библиотекарев Југославије. – Блед, 1972.

² Предлог стандарда за народне библиотеке у Србији // *Заједница библиотека* 6 (1975).

³ Шеста скупштина Савеза друштава библиотекара Југославије. – Сарајево, 1976.

Четири године касније, на скупштини у Приштини, Савез највише пажње посвећује управо јавним народним библиотекама као окосници целокупног библиотечког система. Оваква улога намењена је народним библиотекама као најорганизованијем облику за приближавање књиге најширем кругу читалаца.¹

На новосадској скупштини библиотекара Југославије, одржаној 1981. године, представљени су конкретни резултати у повезивању библиотека на покрајинском, републичком и савезном нивоу. У закључцима се истиче неопходност регионалног повезивања одговарајућих стручних функција у оквиру подсистема народних библиотека, јер је то услов њиховог даљег развоја и боље поделе рада. Посебно је подстицајно и далекосежно виђење улоге народних библиотека у систему научних информација: „Исправно функционисање система научних информација изискује да се систем постави на најшире основе. То значи да систем научних информација не може бити само ствар одређених библиотека или рефералних центара. Систем треба да обухвати све организације удруженог рада укључујући и народне библиотеке. Делатност народних библиотека за сада се ограничава углавном на белетристику, односно популарну научну литературу. Развој система научних информација, међутим, изискује да се сфера интересовања народних библиотека постепено прошири према научној литератури, не запостављајући при томе ни постојеће интересовање за белетристику. Народне библиотеке треба да усмере своје интересовање према оним научним областима и дисциплинама које су у датој регији заступљене путем делатности удруженог рада (пољопривреда, хемија, петрохемија, металопрерађивачка делатност итд.).²

Тема десете скупштине југословенских библиотекара, одржане 1984. године у Опатији била је *Изградња библиотечко-информационог система Југославије*. Квалитет и разноврсност стручних прилога сведоче да се овој теми пришло са одговорношћу и озбиљношћу, уз презентовање релевантних светских искустава и на темељу чврстих стручних и научноистраживачких техника и метода. Заједнички је став да библиотеке више не могу да буду пасивни колектори знања, већ центри његовог активног дистрибуирања. БИС заправо најављује радикални, коперникански преокрет у друштвеној мисији библиотекарства: библиотечко-информациони центри делују као својеврсни нервни систем друштвеног организма, што ће ојачати њихов институционални значај и друштвени положај. То ће бити могуће у мери у којој се у центар пажње библиотечке делатности постави корисник и његове реалне потребе за знањем и информацијама. Еманципаторски, демократски, интегрални информациони систем укида

¹ Осма скупштина Савеза друштава библиотекара Југославије. – Приштина, 1983.

² Девета скупштина Савеза друштава библиотекара Југославије. – Нови Сад, 1981.

привилегије изабраних на вишак информација, која је била један од стожера сваке власти над људима.

На десетој скупштини народне општинске библиотеке поново се сагледавају као чворишне тачке БИС-а општине (као такозвани „мали БИС“). Истиче се неопходност хоризонталних повезивања народних библиотека са другим библиотечко-информационим јединицама у општини и вертикалне везе посредством окружних и републичких библиотека. По први пут у нас јавне народне библиотеке анализирају се у оквиру концепта „библиотекарство заједнице“, о чему ће касније бити више речи. Нажалост, и на овом скупу остаје нејасан и недоречен однос БИС-а и других информационих система. Томе је допринео и уводни реферат саветовања, у којем се БИС, по нашем мишљењу сасвим неоправдано, раздваја на два велика подсистема. Први би био подсистем научних и стручних библиотека чија је најважнија функција – информациона. Ове библиотеке чине једну од база научних информација. Тежиште рада библиотекара у овим библиотекама није толико на самом документу, колико на информацији о њему. Други подсистем чине јавне библиотеке, чија је основна функција прибављање књиге корисницима као културног и уметничког добра и као основе општег образовања. Тако је БИС раздвојен и у институционалном и у вредносном погледу, и то од стране самих библиотекара.¹

Чини нам се да је знатно прихватљивије становиште изложено на 11. скупштини југословенских библиотекара у Охриду 1986. године, према којем се модел система нипошто не може посматрати ни једнострано ни статично, већ се мора посматрати са гледишта функција које БИС обавља. Систем треба структурисати на више нивоа (систем, подсистем, јединица) и то према функционалном, секторском и територијалном критеријуму. Избор структуре система у целини не сме бити препрека да се поједини делови система структурирају према другачијим моделима умрежавања зависно о анализи појединих функција и програмског усмерења делова БИС-а. Пошто је реч о динамичним комуникационим моделима, без обзира на разлике у њиховим основним карактеристикама, они ће у својој укупности представљати конгломерат модула. Како су народне библиотеке оријентисане на свеукупно становништво одређене територијалне заједнице, то ће се одразити на њихово програмско усмерење и хоризонтално и вертикално повезивање са другим јединицама у БИС-у. Ради задовољавања потреба и захтева свих категорија корисника неопходно је предвидети доступност до информација и публикација повезивањем општинских народних библиотека са специјалним и научним библиотекама и са националном библиотеком као средиштем републичког БИС-а: „Из тога да народна библиотека, као уосталом и остале врсте библиотека, мора полазити од основног начела оријентације на кориснике те да у њој треба очекивати све

¹ Десета скупштина Савеза друштава библиотекара Југославије. – Загреб, 1985.

врсте корисника следи да народна библиотека мора бити средиште мреже свих оних јединица БИС-а које делују на подручју народне библиотеке. А то значи да се народна библиотека мора повезати са свим тим јединицама без обзира на њихово повезивање по осталим основама да би могла успешно обављати улогу рефералног центра за опшину на подручју библиотечно-информацијске дјелатности.”¹

Значајне подстицаје конципирању и изградњи БИС-а у нашој земљи давали су развој светског система научних информација и развој компјутерске и комуникационе технологије. Под утицајем Унескових програма (UNISIST; NATIS; GIP) и активностима специјализованих међународних организација (Ифла, FID и други) традиционална библиотечка делатност укључује се у интегрални светски систем информисања. Према дефиницији UNISIST-а, циљ националне информационе политике је да идентификује информационе захтеве земље и да осигура њихово задовољавање на што потпунији, бржи, јефтинији и прикладнији начин. У складу са светским трендовима у нашој земљи почиње примена међународних стандарда за обраду и дисеминацију информација, формирају се информациони и реферални центри и чине покушају увођења информационе технологије у библиотечно-информационој делатности.

Документ под насловом *Библиотечно-информацијски систем у СФРЈ: концепција* који је Заједница југословенских националних библиотека усвојила 1986. године, представља синтезу стручних напора на уобличавању јединственог развојног модела БИС-а. Њиме је предвиђено да јединствени, кооперативни савезни БИС настане трансформацијом и повезивањем постојећих библиотека, уз усвајање нових садржаја и метода рада примерених потребама друштва и могућностима савремене информатичке технологије. Основни циљ БИС-а је да осигура свим грађанима, организацијама и заједницама истините, потпуне и правовремене податке и информације, као и потпуну доступност, без разлике и дискриминације, до свих публикованих извора информација без обзира где су настали и где се чувају.

У складу са оваквим циљем предвиђено је дванаест основних функција које повезују библиотечно-информационе јединице у јединствен систем.

Набавка библиотечке грађе је витална функција за успостављање и за одржавање система. Критеријуми за избор грађе морају се дефинисати за сваки подсистем БИС-а, али морају бити усклађени тако да систем као целина може задовољити највећи део потреба корисника. Постоји низ модела координиране и централизоване набавке које треба проценити и прихватити на нивоу БИС-а.

Јединствена обрада (каталогизација, класификација, индексирање, израда тезауруса, аналитичко-синтетичка обрада) је друга основна функција

---

¹ Единаесто собрание на СДБРЈ. – Охрид, 1996. – стр. 124.

БИС-а, која обухвата све процесе организације документа на начин да се могу лако користити. Најприхватљивији модел за целину БИС-а јесте аутоматизована кооперативна каталошко-библиографска обрада.

Чување и смештај грађе трећа је функција БИС-а, чији је значај све већи у ери експлозије информација и докумената. Систем смештаја треба организовати тако да се осигура трајно и сигурно чување публикација, уз планирање и изградњу адекватних депозитних простора.

Користићење као четврта функција БИС-а обухвата све поступке у пружању услуга корисницима. Они сежу од консултација каталога и референсне збирке до међубиблиотечке позајмице докумената из земље и иностранства.

Информационо-реферална функција пета је функција БИС-а. Захваљујући комуникационим технологијама, и све већем броју база података, она омогућује бржи проток и трансфер научних, стручних, пословних и свих других информација.

Потреба да се створено знање стално поново користи, захтева да се публикације учине трајно доступним корисницима. Отуда произилази значај *заштите* као шесте виталне функције БИС-а, која осигурава трајност докумената као основног ресурса система.

Седма функција, *културна*, има вишеструки значај за сваку библиотечку јединицу и за БИС у целини. Она не обухвата само разне видове културних програма и манифестација, већ целокупан однос према корисницима и стварање културног амбијента у свакој библиотечкој средини. Уз ову функцију непосредно иде и *издавачка делатност* коју свака библиотека треба да негује према свом основном усмерењу у БИС-у.

Једна од битних претпоставки развоја БИС-а је систематско *образовање* стручних и научних кадрова из области библиотекарства и информатике. Отуда и посебни значај едукативне функције у систему, као облика перманентног усавршавања како библиотекара, тако и корисника.

Развојна функција чини покретачку снагу БИС-а. Конципирање, пројектовање и програмирање развоја система треба да се одвија кроз методолошко јединство истраживања, развоја и едукације, у чему посебну улогу имају матичне службе у библиотекама. Уз развојну функцију БИС-а иду и *планско-аналитичке функције*.

Посебну групу функција чине *управљачке функције* БИС-а. Ове функције претпостављају праћење и анализу реализације програма БИС-а по јединственим показатељима и критеријумима, као и могућност утицаја на доношење одлука о финансирању система и одређивање развојних приоритета.

Према документу *Библиотечко-информацијски систем у СФРЈ: концепција* матичне јавне народне библиотеке представљају средиште БИС-а општине као основног градивног подсистема регионалног, покрајинског и републичког БИС-а. Модел средишне народне библиотеке у општини

конципира се према основним показатељима информационог профила основне друштвено-политичке заједнице. Сваки БИС општине одређује се на јединству територијалног и функционалног принципа, уз уважавање начела економичности и рационалности.¹

Међутим, показало се да је пуно лакше нормативно одредити добре и пожељне циљеве и задатке БИС-а, него их практично реализовати. За изградњу сваког система битни су не само његови елементи, циљеви и функције већ и однос социјалног окружења према систему. Иако је друштво прокламовало посебан значај библиотека за привредни, образовни и научни развој, изградња библиотечно-информационог система остала је у највећој мери унутрашње питање струке.

И са становишта саме библиотекарске струке могу се уочити недостаци концепције БИС-а СФРЈ. Они се у највећој мери огледају у неразрађености критеријума за операционализацију и аутоматизацију модела. Предложени модел структуре система у потпуности је пратио територијалну и самоуправну организованост друштва. То је довело до „преорганизованости“ модела и преферирања повезивања елемената система на основу формалних, а не квалитативних критеријума. Повезивање библиотечно-информационих јединица није засновано на међународној типологији библиотека и њиховим стручним задацима, него на специфичностима југословенског модела друштвене организације. Идеолошки и волунтаристички концепти самоуправљања и удруженог рада, који су довели до дезинтеграције друштва и распада државне заједнице, нису могли бити основа ни за изградњу библиотечно-информационог система.

Највећи утицај на аутоматизацију БИС-а у Југославији имао је развој система научних и технолошких информација. Према пројектном задатку, СНТИЈ представља скуп докумената, информационих стручњака, материјалних и финансијских средстава, метода руковања информацијама и руковођења, који треба да омогуће трансфер информација од произвођача или извора информација до корисника, које такође треба сматрати делом система.

Председништво Заједнице југословенских националних библиотека децембра 1987. године прихватило је *систем узајамне каталогизације* као заједничку основу за развој БИС-а и СНТИЈ-а. У процесу узајамне каталогизације на рачунарским системима појединих укључених библиотека настајале су локалне базе података, а на рачунарском систему хоста узајамна база која се формирала као резултат координиране и јединствене библиографско-каталогске обраде библиотечке грађе. Подаци о одређеној публикацији уношени су само једном и на једном месту, што је омогућавало рационалну поделу рада међу активним учесницима у систему.

¹ Библиотечно-информацијски систем у СФРЈ: концепција / В. Велчић. – Љубљана, 1986.

Крајем 1991. године узајамна библиографско-каталожка база бројала је око 500.000 компјутерских записа, а у њено стварање било је укључено преко 50 југословенских библиотека. Због ратних догађаја 1992. године долази до распада система узајамне каталогизације. Треба истаћи да је овај систем, чије је седиште било у Марибору, био југословенски систем, како по свом функционисању, тако и у току његове целокупне изградње. Не само због тога што су из федералних средстава финансирана рачунарска и комуникациона инфраструктура, већ превасходно због чињенице да је у развој и изградњу система био укључен велики број информационих стручњака и библиотекара из највећих југословенских библиотека.

На основу досадашњих стручних искустава чини нам се неспорним да нема смисла говорити о националној библиотечкој мрежи без обнове система узајамне каталогизације. Овај систем не може се обновити без чврсте институционализације, избора и опремања центра који би обављао функције информационог сервиса, развојног центра и хоста. Фебруара 2003. године, уз технолошку подршку Института информацијских знаности из Марибора, формирана је узајамна база података COBIB.SR са укупно 1.346.035 записа, као први и најважнији корак пројекта *Виртуелна библиотека Србије*. Основу централног електронског каталога чине базе података Библиотеке Матице српске са 738.137 записа, Народне библиотеке Србије са 263.593 записа, Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић” са 63.305 записа и Југословенског библиографског института са 281.000 записа. Центар Виртуелне библиотеке Србије основан је у Народној библиотеци Србије, а његов задатак је координирана изградња и развој библиотечног информационог система на јединственој информационој технологији. Тиме су обезбеђени основни предуслови да се у систем узајамне каталогизације укључују сви типови библиотека, па тако и јавне народне библиотеке. За почетак је важно да све библиотеке обезбеде локалну рачунарску мрежу и стабилну Интернет везу.

Неопходно је обновити изворну визију јавних народних библиотека као темељних инфраструктурних јединица БИС-а и као приступних тачака целокупним ресурсима система за све категорије корисника. Претпоставку за поступну изградњу и трајно усавршавање БИС-а општине чини изградња *информационог профила* заједнице у којој библиотека делује. Он обухвата анализу постојеће информационе и документационе инфраструктуре, анализу корисника и њихових информационих потреба и анализу и упознавање извора информација од завичајног нивоа до међународних база података. Само на тај начин могуће је задовољити принципе демократичности, интегралности и отворености БИС-а, којем информациона инфраструктура није циљ по себи већ средство за задовољавање истинских људских потреба за јавним знањем.

4.3. Јавне народне библиотеке као информациони и културни центри локалне заједнице

Са културолошког и социоепистемолошког аспекта савремено јавно народно библиотекарство може се разумети као спој појединачних и општедруштвених потреба и интереса, као прожимање локалне и глобалне визије. Објаснићемо овај став на хипотетичком примеру корисника који долази у локалну јавну народну библиотеку и интересује се за племените врсте вина. У разговору са њим библиотекар мора најпре прецизирати и конкретизовати његов захтев (и успут му можда препоручити изванредни есеј Беле Хамваша *Похвала вину*). Потребно је дакле одредити да ли је вино за корисника битно са аспекта производње, трговине, угоститељства, здравства и слично. Када је корисникова потреба јасно идентификована, она се може задовољити на неколико нивоа:

1. На нивоу *фактографске информације*, уколико локална библиотека располаже одговарајућим енциклопедијама, водичима, адресарима и сличном литературом.
2. На нивоу *рефералне информације*, ако библиотека не располаже потребном литературом, већ само подацима о другим институцијама које прецизније могу одговорити на захтеве корисника.
3. На нивоу *каталошке информације*, када се корисник упућује на збирке локалне библиотеке у којима може пронаћи жељену информацију.
4. На нивоу *библиографске информације*, када се кориснику омогући увид у публикувано знање из области која га занима у нашој земљи и у свету, консултовањем библиографија, јавних електронских каталога и база података.
5. На нивоу *услуга* којима се кориснику обезбеђује тражена публикација, фотокопија, дискета са текстом преузетим из неке базе података, са Интернета и слично.¹

Очигледно је да свака појединачна библиотека може задовољити само део информационих потреба корисника. Тек умрежавање и систематско повезивање ресурса, служби и услуга на локалном, регионалном, националном и међународном плану може обезбедити делотворне одговоре на целокупно мноштво и разноликост питања и захтева корисника. Управо у томе састоји се смисао нашег одређења јавних народних библиотека као градивног елемента и приступне тачке библиотечко-информационог система.

Са становишта непосредног окружења у коме јавна народна библиотека делује, најприхватљивији је развојни модел библиотеке као *културног и*

¹ Срећко Јелушић, ... Наведено дело, стр. 80.

информационог центра локалне заједнице. Овај модел комплементаран је нашем ранијем одређењу места и улоге јавних народних библиотека у БИС-у. Реч је о приступу који увиђа недовољност традиционалне, пасивне улоге јавних народних библиотека као установа за позајмљивање књига, које у нашим условима обухватају свега 10% становништва. Активни, ангажовани приступ на тражење књига и информација више не гледа из перспективе библиотеке, већ из перспективе појединаца и њихових разноврсних информационих потреба. Службе и услуге савремених јавних народних библиотека принципијелно се окрећу целокупној заједници. Библиотека оријентисана према заједници мора не само препознати и изразити, већ и развијати информационе и културне потребе свих група корисника, пратећи друштвене и технолошке промене и изазове. Уместо симболичке представе јавне народне библиотеке као „зачараног дворца”, „скровитог кутка”, „храма књиге”, модерна библиотека препознаје се као жив, активан, битан друштвени чинилац. Овај коперникански преокрет истовремено укључује промену традиционалне теоријске парадигме и практични обрат у деловању јавних библиотека. Ефикасне библиотечко-информационе службе за све појединце у локалној заједници захтевају интегрисан систем образовних, културних, информационих и рекреативних могућности повезаних са јавном народном библиотеком. У активном моделу јавног народног библиотекарства на корисника се не гледа као на појединца који напосто користи или пропушта да користи библиотечке збирке, већ као човека са реалним, разноврсним информационом потребама, који се флуидно креће између различитих посредника и давалаца информација, све док његове потребе на неки начин не буду задовољене.

За разлику од релативно развијених културних функција у нашим јавним народним библиотекама, концепт библиотеке као информационог центра локалне заједнице није ни теоријски ни практично довољно изграђиван. И ова чињеница има своје социолошко објашњење у неразвијеној традицији цивилног друштва и његових институција. Након Другог светског рата, када се у Југославији тек успоставља широко заснована библиотечка мрежа, јавне народне библиотеке конципирају се и изграђују као део идеолошки усмереног система образовања и социјализације „широких народних маса”. Чак и у концепцији БИС-а из 1986. године јавно народно библиотекарство замишљено је као одраз и инструмент друштвено-политичке структуре „удруженог рада и интегралног самоуправљања”, а не као средство задовољавања информационих потреба самих грађана и као израз релативне аутономије цивилног друштва.

Истине ради, ваља истаћи да је концепт јавне народне библиотеке као информационог центра локалне заједнице (community information services) релативно нов и у светском библиотекарству. Један од најснажнијих подстицаја оваквом усмерењу дао је Питер Цекман 1973. године у раду под насловом *Јавне библиотеке, информације и локалне заједнице*. Према овом

аутору основни задатак библиотекара у јавним народним библиотекама мора бити окретање ка локалној заједници у којој делују и развијање нових библиотечко-информационих служби и услуга за потребе различитих категорија потенцијалних корисника, на темељу прецизно изграђеног информационог профила локалне заједнице. Два су основна типа информација које треба да осигура локални информациони сервис: информације за преживљавање које се односе на здравље, становање, доходак, правну заштиту, економске прилике, политичка права и слично; и информације за активност грађана у процесима одлучивања и партиципације у друштвеним, економским и политичким процесима.¹

Како овај концепт практично изгледа, показаћемо на примеру Вестминстерске јавне библиотеке у срцу Лондона. Библиотека је отворена за све који живе, раде, уче или напосто посетите Вестминстер. Одмах на улазу у библиотеку постављена је кутија за гласање о имену новог огранка библиотеке. Посетиоци могу добити прегледне и духовито уобличене водиче о свим службама и услугама библиотеке, па тако и о информацијама везаним за локалну заједницу: „Потражите одговор код нас, на свако питање које може представљати проблем: који је најбржи начин за одлазак на посао? Где се налази најближи базен? Какве играонице и обданишта постоје у граду? Мој станодавац хоће да ми да отказ, шта могу да предузнем? На правом сте месту да пронађете добар одговор.” Корисницима су на располагању две могућности – колекције за самостално претраживање и базе података о локалној заједници које се претражују уз помоћ библиотекара. Колекције за самостално претраживање састоје се од књига, приручника, водича и пропагандних материјала, подељених у десет група: становање, социјална сигурност, права радника, проналажење посла, штедња и новац, законска и правна помоћ, породични проблеми, могућности школовања, права потрошача, права хендикепираних особа. Базе података, које се налазе на персоналним рачунарима и које се редовно ажурирају, садрже велики број података о локалним услугама и организацијама: саветодавни центри, градско веће, јавне службе, спортске установе, друштвене организације, обданишта, клубови пензионера, хорови, школе, службе за изнајмљивање.

Концепција јавне народне библиотеке као културног и информационог центра локалне заједнице баца ново светло на место и улогу завичајних збирки. Квалитетно формирана и стручно обрађена завичајна збирка чини кључну претпоставку за информациону, рефералну и културну функцију јавних народних библиотека.

Према *Методском упутству за формирање и вођење завичајних фондова у општинским народним библиотекама* Народне библиотеке Србије, које је 1982. године урадила Десанка Стаматовић, завичајни фонд чини

¹ Public libraries, information and the community / Peter Jackman // Assistant librarian 2 (1973).

прикупљена, сређена и обрађена штампана библиотечка грађа и други носиоци информација, који се својим садржајем односе на једну одређену географску, политичку, етничку, историјску, културну и економску средину, као и грађа која је настала, објављена и штампана на територији завичаја, независно од места рођења ствараоца. Међу информационе инструменте завичајног фонда спадају каталози, картотеке и регистри, базе података о локалној заједници и збирка референсних публикација. Завичајне библиографије (библиографија литературе, библиографија издавачко-штампарске делатности, персоналне и тематске библиографије) чине круну формирања и популаризације завичајног фонда или извор и путоказ за попуњавање завичајне збирке.

Поред ускостручног, проблематици завичајних збирки треба приступити и са ширег социолошког и епистемолошког аспекта. Завичајна збирка као самосвојни, јединствени, специфични део фонда јавне народне библиотеке истовремено је витални део укупног националног фонда и пример прожимања и међузависности локалног и глобалног приступа. Завичајни фонд својом свеобухватношћу и комплексношћу мора обухватити све три временске димензије, сва подручја стваралаштва и различите области друштвеног и јавног живота, обезбеђујући на тај начин и основу за планирање културног, образовног, научног и привредног развоја локалне средине.

Зато би у процес конципирања, изградње и коришћења завичајних фондова поред библиотекара морали да се укључе представници других институција, удружења грађана и локалне самоуправе. Стратегију развоја збирке треба засновати на целовитом информационом профилу корисника у локалној заједници, уважавајући различите потребе и принципе вишејезичности, мултикултуралности, толеранције и сарадње свих друштвених и привредних делатности и свих сектора цивилног друштва. Савремена комуникациона и рачунарска технологија, посебно Интернет, дају могућност да се завичајност не схвати само као географски, већ и виртуелни и духовни концепт повезивања, окупљања и сарадње свих људи који су на било који начин везани за одређену средину и њен развој, без обзира на то где тренутно живе и стварају.

Модел библиотеке као информационог центра локалне заједнице темељи се на уверењу да грађани не могу успешно испуњавати своје друштвене обавезе, нити остваривати своја права, без правовремених и потпуних информација битних за живот, рад и одлучивање о заједничким пословима. Услуге јавних библиотека помажу појединцима и групама у решавању свакодневних проблема и у непосредном учешћу у демократском животу заједнице. Јавна народна библиотека као културно-информационо средиште доприноси квалитету живота, формирању слободног мишљења и осећању заједнице. Једном речју, она је место које људи радо посећују, место непосредне међуљудске комуникације.

5. Филозофска и вредносна начела јавног народног библиотекарства

Чему филозофска разматрања у једној области која је превасходно практична и прагматична, у дисциплини која је сервисно или услужно оријентисана и окренута корисницима? Одговор на ову недоумицу зависи од дефиниције филозофског истраживања, али још у значајнијој мери од става о неопходности систематског утемељивања теорије библиотечке делатности. Одмах да кажемо да заокружену теорију сматрамо нужном претпоставком савременог библиотекарства које мора обухватити много више од скупа вештина усмерених на решавање одређених практичних проблема везаних за доступност књига и информација. Систематска теорија није израз моде или некаквог теоријског луксуза, већ показатељ и мера професионалне одговорности, свести и самосвести јавног библиотекарства: одговорности према корисницима и друштву у целини, свести о теоријским темељима, обиму, вредности и значају библиотечно-информационе делатности и самосвести као критичке саморефлексије свих субјеката библиотекарства и претпоставци за достојанство професије, утемељење стручног ауторитета и побољшавање друштвеног статуса библиотека и библиотекара.

Реч „филозофија” има очигледно више значења и готово је немогуће дати њену општу или обавезујућу дефиницију. Ако ову реч користимо у смислу који подразумева свеобухватну филозофску структуру или систем, очигледно је немогуће да би могла постојати некаква филозофија библиотекарства. Међутим, ако филозофију схватимо у нешто другачијем контексту и у мање строгом смислу, који укључује тежњу ка истини, постављање општих принципа неке делатности, онда је филозофско испитивање нужно и неизбежно, чак и ако не користимо реч „филозофија”.

Филозофија се у више својих дисциплина (онтологија, гносеологија, логика, аксиологија, етика, естетика, итд) бави битним проблемима човека и света, а низ посебних филозофских дисциплина проучава основне појмове и начела посебних наука. По мишљењу Гаја Петровића, постоје три основна приступа одређењу филозофских задатака: према првом, филозофија је облик спознаје света, али је за разлику од науке усмерена на целину света, на оно што је у свету најопштије. По другом ставу, главни задатак филозофије јесте да нам каже нешто о човеку и његовом деловању. Док наука приказује свет онакав какав он јесте, филозофија треба да нам каже шта је човек и шта он може и треба да учини да би свој свет и себе самог учинио бољим и хуманијим. Заступници трећег приступа указују да пре него што покушамо да разоткријемо тајне света или да усмеримо људску делатност, морамо испитати да ли је то, у којој мери и на који начин уопште могуће. Филозофија, дакле, превасходно треба да испитује суштину, могућности, претпоставке, изворе, путеве и границе човекове спознаје.

Петровић се не опредељује ни за један од парцијалних приступа филозофији, већ закључује да она обухвата и критичку анализу претпоставки спознавања и деловања, спознају најдубљих тајни бивствовања, и највише, па према томе и усмеравалачке, облике стваралачког људског деловања. Свако време има своје проблеме и тражи себи примерено филозофско мишљење, а сваки креативан филозоф не даје само нове одговоре на стара питања, него и стално проширује круг онога о чему мислимо и питамо.¹

Везе библиотекарства и филозофије не произилазе само из чињенице да су Лајбниц и Кант радили као библиотекарари. Ево најпре једног примера који показује да библиотеке могу бити важне чак и у разматрању онтолошке проблематике. У тексту *Сазнање без субјекта сазнања* Карл Попер, један од најзначајнијих филозофа двадесетог века, пише о три света, на која се дели све што постоји. Први је свет материјалних ствари, други је свет субјективне реалности људске психе, и трећи, за библиотекарство и филозофију најинтересантнији, јесте свет објективног знања. Трећи свет ствара човек, али када се знање фиксира у облику текста, може се говорити о његовој објективности и независности. Цивилизација и човек могу да ишчезну, пише Попер, али ако се сачувају публикације као носиоци објективног знања, могуће је замислити да нека друга интелигентна бића реконструишу историју, културу, цивилизацију, чак и спољашњи облик људских бића.²

Послови библиографске обраде, посебно класификација и предметна обрада, имају много додирних тачака са логиком. Већ је било речи и о заснивању библиотекарства као социјалне епистемологије, што је такође очигледан пример повезаности библиотекарске проблематике и филозофије сазнања. Ако библиотеке посматрамо на нивоу конкретних установа, очигледно је да филозофски приступ нема много смисла. Расправе о филозофији библиотека, међутим, неопходне су онда када се библиотека схвата као друштвена институција, која има функције без којих је незамислив опстанак и развој људске заједнице. Главно питање у том случају гласи – шта је библиотека, каква је њена мисија и место у оквиру других друштвених институција.

Библиотеке у информатичком друштву преузимају на себе неупоредиво већу одговорност него традиционалне библиотеке. Управо ова одговорност захтева нови приступ и ново осмишљавање библиотечких функција, а без целовитог, филозофског приступа те задатке није могуће успешно решити. Када је реч о филозофији савременог јавног библиотекарства, посебан значај данас имају аксиолошка, антрополошка и етичка проблематика.

¹ Логика / Гајо Петровић. – Загреб, 1980.

² О онтолошкој проблематици библиотекарства видети прилоге у руском часопису БИБЛИОТЕКОВЕДЕНИЕ 4-5 (1996).

Аксиолошки приступ карактеристичан је за прву целовиту расправу о друштвеној мисији библиотека, познату Ранганатанову књигу *Пет закона библиотекарства*. Ранганатан дедуктивно утемељује библиотекарство на пет „закона“ или „златних правила: *Књиге су за читање; Сваком читаоцу његова књига; Свакој књизи њен читалац; Поштујте време читаоца; Библиотека је организам који расте*. Иако се може учинити да су поменути принципи самоочигледни, не треба потценити њихов теоријски и педагошки значај. Готово сви аспекти модерног библиотекарства могу се проучавати у светлости ових закона, а они такође могу послужити за исправљање недостатака у раду са читаоцима. Наравно, у савременим интерпретацијама дошло је и до неких терминолошких корекција изворних формулација, тако да се уместо „читалац“ употребљава „корисник“, уместо „књига“ - „информација“ или „публикација“, уместо „библиотека“ - „информациони систем“. У светлости ових измена, пети закон гласио би „Информациони систем је организам који расте“, а својом разрадом предвиђао би појаву нових извора информација и подстицао динамичну самоадаптацију целокупне библиотечко-информационе делатности у складу са друштвеним и технолошким променама и потребама корисника.¹

Ранганатанов пионирски покушај утемељивања теорије библиотекарства има неколико важних недостатака и недоследности. Његови принципи нису заправо научни закони у строгом смислу те речи, већ пре морални или вредносни ставови, идеали, визије пожељне, а не стварне библиотечке ситуације: „Другим речима, ради се о принципима професионалног понашања, или о идеалу библиотечких услуга и овде појам „научни закони“ може да одведе на погрешан пут. Ово су очигледна ограничења обима и домашаја Ранганатанове теорије. Њој такође недостаје одговарајући друштвени контекст, иако има очигледно социолошке импликације: на пример, „Књиге су за све људе“ претпоставља постојање опште писмености, политичку демократију и еманципацију жена. Сви они који сматрају да социолошки фактори представљају темељни део теорије библиотекарства, морају стога кренути даље од пет закона који би одредили и размотрили ове факторе. Ипак, њихова вредност остаје као метод изражавања професионалних принципа, чак и када они нису практично остварени“.²

Даљи развој теорије библиотекарства кретао се управо ка проширивању основа дисциплине и њеном социолошко-аксиолошком утемељењу. У утицајној Бродфилдовој студији *Филозофија библиотекарства* из 1949. године овај аутор указује на неопходност преиспитивања друштвених циљева библиотекарства, професионалних идеала и односа према

¹ *Philosophy of Librarianship* / J. H. Shera // *ALA world encyclopedia of library and information services*. – Chicago 1980. p. 315

² *Libraries and cultural change* / Ronald Bengtson. – London, 1970. p. 246.

кориснику. Он се залаже за примат потреба појединачних корисника библиотека, разрађујући филозофску подршку слободи читања и интелектуалној слободи као језгру мисије јавног библиотекарства.

У радовима припадника и следбеника чикашке библиотекарске школе дати су најзначајнији прилози филозофској и социолошкој разради теорије јавног библиотекарства. Батлер је објавио свој познати *Увод у библиотекарство* (1933), Дантон *Пледоаје за филозофију библиотекарства* (1934), Мартин *Америчка јавна библиотека као друштвена установа* (1937), а Џеси Шир и Џозеф Нитецки у читавом низу књига и студија поставили су филозофске основе библиотекарства као социјалне епистемологије. Према њиховом виђењу, библиотекарство као комуникациони и социјални процес карактерише имагинарни дијалог, у библиотеци или изван њених зидова, између појединачних читалаца и одабраних аутора, унутар контекста организованих колекција документованог знања, израженог у различитим формама и медијима и доступних корисницима за њихове образовне, информационе, културне и рекреационе потребе. Библиотекарство као социјална епистемологија има властити корпус теоријског знања, али истовремено обухвата и практична знања, методе, стандарде, процедуре и вештине за уређивање и организовање целокупног јавног знања у сврху његовог што потпунијег и што хуманијег коришћења. Но како је о парадигми јавног библиотекарства као социјалне епистемологије и као теоријско-методолошком оквиру изучавања и преиспитивања циљева и функција народних библиотека већ било довољно речи, враћамо се проблему основних вредносних начела савременог библиотекарства.

Мајкл Горман је 1995. године предложио реинтерпретацију Ранганатових пет закона библиотекарства у контексту нових социјалних и технолошких промена. Његове формулације гласе : 1. *Библиотеке служе човечанству*; 2. *Поштујте све форме помоћу којих се знање преноси*. 3. *Интелигентно користите технологију за повећање квалитета услуга*; 4. *Штитите слободан приступ знању*; 5. *Поштујте прошлост и стварајте будућност*.¹

Смисао првог Гормановог закона састоји се у уверењу да библиотеке постоје ради квалитетног услуживања појединаца, заједнице и друштва у целини. Управо у оваквом светлу ваља разматрати и прихватати и технолошке иновације: питање „На који начин ће ова промена побољшати квалитет услуга које библиотека пружа” представља аналитичко оруђе од највишег значаја. Други аспект закона јесте нагласак на хуманитету као повезивању потреба појединца и универзалних људских вредности. Мисија библиотека мора обухватити и индивидуална трагања за истином и заједничке идеале културе.

¹ Future libraries: dreams, madness and reality / Walt Crawford, Michael Gorman. – Chicago, 1995.

Други закон представља одговор на честе недоумице поводом теорија о „смрти књиге”, „беспапирном друштву” и слично. Библиотекари морају уважавати све медије за бележење и преношење знања, а свако ново средство комуникације не треба схватити као укидање постојећих, већ као његов природан континуитет и допуну.

Историја напретка у библиотекарству заправо је прича о успешној интеграцији нових технологија и средстава комуникације у постојеће програме и услуге. Трећи Горманов закон подразумева тражење одговора на одређени проблем пре него тражење где применити нову технологију, уз уважавање принципа економичности и ефикасности.

Четврти закон изражава одговорност библиотека као демократских друштвених институција. Друштво без слободних библиотека подложно је диктатури и тиранији. Отвореност и општедоступност библиотека предуслов је социјалних, политичких и интелектуалних слобода.

Прогрес се не састоји само из промена, већ и из искуства. Када су промене апсолутне, онда не постоји ништа што би требало поправљати. Они који не познају прошлост, у опасности су да је понове. Ове познате мисли филозофа Џорџа Сантајане изражавају смисао Гормановог петог закона библиотекарства: Библиотеке будућности морају сачувати осећање за традицију и историју и у исто време отвореност ка новим технологијама и новим људским потребама.

На Раганатановом и Гормановом трагу Морис Лајн, дугогодишњи директор и садашњи саветник Британске библиотеке, понудиће своју верзију пет основних начела савременог библиотекарства, објављену 1996. године. Ево како гласе Лајнови закони: 1. *Библиотеке су места за чување и проток информација из прошлости и садашњости.* 2. *Библиотеке су организације које помажу људима у трансформацији информација у знање.* 3. *Библиотеке треба да раде са информацијама без обзира на то где оне настају или се чувају.* 4. *Сви људи су потенцијални корисници библиотека.* 5. *Све облике чувања и представљања информација треба користити тако да то одговара и организацијама које стварају информације и поједицима којима су информације потребне.¹*

Први закон указује на смисао и значај континуитета у библиотечно-информационој делатности. Другим принципом Лајн наглашава улогу активног, критичког и просветитељског приступа у библиотечком раду. Трећи и пети закон истичу начела отворености и универзалности библиотека и потребу динамичне адаптације друштвеном окружењу.

За заснивање парадигме јавног библиотекарства посебан значај има четврти Лајнов принцип. Делатност јавних народних библиотека не треба да се ограничи само на садашње кориснике, јер је практично свако њихов потенцијални корисник. Неопходно је непрестано, али и маштовито и

¹ Five laws of librarianship / Morice Line // LA record. – 3 (1996).

креативно привлачити нове чланове и развијати нове корисничке потребе. Нова технологија за то пружа изванредне могућности. При томе кориснику треба прилазити као људском бићу са својим индивидуалним карактеристикама и потребама којима треба одговорити на најадекватнији начин. Хуманистички принцип садржан је и у Лајновој формулацији која сажима и обухвата свих пет закона: *Библиотекарство је уређивање информационих извора за људе*. Другим речима, библиотекарство треба да служи људским бићима, које стога треба добро познавати и разумети. Његова основна карактеристика јесте уређивање свих извора информација према потребама корисника, односно организација корпуса људског знања уз помоћ библиографских метода и техника. Неуређена информација је хаос и стога ће основне библиотечке функције чинити претпоставку развоја друштва знања.

Оно што повезује Горманов и Лајнов теоријски приступ није само социоепистемолошка инспирација њихових истраживања, већ и заједничка вера у будућност библиотека. Будуће библиотеке биће отворене и гостољубиве за разнолико мноштво – људи, материјала и услуга. Различите библиотеке и различити корисници захтеваће и постојање како електронских тако и штампаних облика комуникације. У будућности ће се користити и линеарни текст и хипертекст. Библиотекари ће наставити да испуњавају двоструку мисију, да задовоље потребе корисника и да очувају тековине културе. У исто време повећаваће се и број корисника који ће директно приступати изворима информација и знања. Будуће библиотеке обухватаће и зграде и посредничке услуге, физичке колекције и приступ до удаљених база података. Укратко, уместо у терминима „или-или”, библиотеке се морају мислити у терминима „и-и”.

За библиотеке будућности најважније је да остану верне својим изворним циљевима, задацима и вредностима. Горман наглашава четири идеје које не би смела да заборави ни једна библиотека у информатичком друштву:

1. Први разлог постојања библиотека јесте хумано пружање услуга људским бићима и људској заједници.
2. Знање и разумевање, а не подаци или информације морају остати централна брига библиотекарске заједнице.
3. Основни етички принципи библиотекарства јесу сарадња, једнак приступ збиркама и услугама и интелектуална слобода.
4. Библиотекари треба да су поносни на своју мисију коју вековима испуњавају и да су свесни њене тежине и одговорности.

„Будуће библиотеке биће отворене за све нове идеје о томе како радити боље и како прихватити нове технологије. С једне стране, оне морају увидети потребу за променом својих метода, а с друге стране – сачувати континуитет својих циљева и мисије.

Библиотекари морају одлучно бранити вечиту сврху библиотека – прикупљање, чување, организацију и дисеминацију записа знања и информација људске врсте и пружање услуга на темељу ових записа. Штавише, они треба да бране и својим примером показују кључне вредности на којима је грађена култура библиотека – заједницу, писменост, учење, услуге, разум, демократију и интелектуалну слободу”.¹

Од Александрије до наших дана, јавне народне библиотеке својеврсна су социјална легитимација заједница које свој идентитет заснивају на *култури знања*. Зато ће њихова мисија остати непромењена и у динамичном свету високих информационих технологија: подршка хуманитету и демократском развоју друштва, кроз слободан приступ јавном знању.

¹ W. Crawford, M. Gorman, ... Наведено дело, стр. 183.

БЕЛЕШКА О АУТОРУ И КЊИЗИ

Др Жељко Вучковић рођен је 25. октобра 1960. године у Зрењанину. Основну школу учио је у Међи, а средњу у Зрењанину. Дипломирао је филозофију на Филозофском факултету у Београду, а звање магистра правносоциолошких наука стекао је на Правном факултету.

Ради у Библиотеци Матице српске као руководилац Одељења за развој и матичне послове. Доцент је на Факултету за менаџмент у Новом Саду.

Ова књига представља скраћену верзију докторске дисертације Жељка Вучковића *Социолошки, епистемолошки и нормативно-правни аспекти развоја народних библиотека*, која је одбрађена у Ректорату Универзитета у Београду 20. марта 2002. године, пред комисијом у саставу: проф. др Десанка Стаматовић, проф. др Драгица Вујадиновић-Милинковић, проф. др Јасна Јанићијевић и проф. др Душко Витас.

САДРЖАЈ

УВОД

1. Просветитељска мисија и визија развоја јавних народних библиотека 5
2. Теоријско-методолошки путокази истраживања..... 8
3. Терминолошке и типолошке недоумице и њихове последице 12
4. Савремене дефиниције јавних библиотека 21

І ДЕО

ТЕОРИЈСКА, ИСТОРИЈСКА И СОЦИОЛОШКА ИСХОДИШТА ЈАВНОГ БИБЛИОТЕКАРСТВА

1. О појму и основним функцијама библиотека..... 31
  - 1.1. Настанак библиотека..... 31
  - 1.2. Однос функција и структуре библиотека 37
  - 1.3. О јединству функционалног и структуралног приступа библиотекарству..... 41
2. Јавно библиотекарство као друштвена институција..... 49
  - 2.1. Инструментална и комуникативна рационалност библиотекарства..... 49
  - 2.2. Библиотекарство као социјална епистемологија..... 54
3. Развој идеје о јавном библиотекарству..... 62
  - 3.1. Јавно библиотекарство, хуманистички и демократски идеал ... 63
  - 3.2. Настанак цивилизације књиге и стварање читалачке публике... 75
  - 3.3. Библиотекарство, јавност, демократија..... 80
  - 3.4. Законско утемељивање јавних народних библиотека..... 84
4. Извори народног библиотекарства у Срба..... 88
  - 4.1. Културно-просветна и национална мисија читалишта..... 88
  - 4.2. Од читалишта до јавних књижница 93
  - 4.3. Значај и карактеристике јавних градских библиотека..... 98

4.4. Ширење мреже народних библиотека након Другог светског рата	102
--	-----

II ДЕО

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ЈАВНИХ НАРОДНИХ БИБЛИОТЕКА

1. Потрага за новом парадигмом.....	107
1.1. Друштвена мисија јавних библиотека у манифестима Унеска и у законској регулативи.....	107
1.2. Начела стандардизације делатности јавних библиотека.....	110
1.3. Јавне библиотеке у новијим пројектима Ифле.....	115
2. Јавне библиотеке на мапи постмодерне културе	119
3. Јавне библиотеке пред изазовима информатичког друштва.....	129
3.1. Дигиталност и људска слобода	129
3.2. Мисија књиге и библиотеке у ери електронике.....	142
3.3. Будућност јавних библиотека и професионална одговорност библиотекара	154
4. Јавне народне библиотеке у развоју библиотечко-информационог система.....	160
4.1. Системски приступ повезивању јавних библиотека	160
4.2. БИС Србије између идеала и стварности.....	162
4.3. Библиотеке као информациони и културни центри локалне заједнице	170
5. Филозофска и вредносна начела јавног библиотекарства.....	174
Белешка о аутору и књизи	[181]

Др Жељко Вучковић
ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ И ЈАВНО ЗНАЊЕ

Издавачи

Библиотека Матице српске
Нови Сад, Матице српске 1
Футура публикације
Нови Сад, Стевана Мусића 24

Део средстава за штампање ове књиге обезбедило је
Министарство за културу Републике Србије

Припрема и штампа
Футура публикације

Тираж
600 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

027.022

Вучковић, Жељко
Јавне библиотеке и јавно знање / Жељко
Вучковић.- Нови Сад : Библиотека Матице српске :
Футура публикације, 2003 (Нови Сад : Футура
публикације). – 180 стр. ; 24 cm

Тираж 600.

ISBN 86-80061-29-8

а) Јавне библиотеке

COBISS.SR-ID 188002567

4.4. Ширење mreže narodnih biblioteka nakon Drugog svetskog rata 102

ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ И ЈАВНО ЗНАЊЕ

ОД II

ПЕРСПЕКТИВЕ РАЗВОЈА ЈАВНИХ НАРОДНИХ БИБЛИОТЕКА

Београд : Београдски издавачки завод, 1981.

1. Поштом од Новог Сада 101

1.1. Друштво за јавне библиотеке у оквиру манифеста Унеска и у закључцима Министарства културе и информисања 107

1.2. Нова стандардизација делатности јавних библиотека 110

1.3. Јавне библиотеке у новим пројектима Ифра 115

Део средстава за финансирање јавних библиотека је

2. Јавне библиотеке и државна политика у области културе и информисања 119

3. Јавне библиотеке пред изазовима информатичког друштва 129

3.1. Дигнитет и људска слобода 129

3.2. Мисли о књизи и библиотекама у информационој ери 142

3.3. Будућност јавних библиотека и професионална одговорност библиотекара 154

4. Јавне народне библиотеке и информационо-библиотечка-информационог система 160

4.1. Системски приступ повезивању јавних библиотека 160

4.2. СРБ - Каталогизација у јавним библиотекама 162

4.3. Библиотеке као медијуми и информациони центри 170

5. Филозофија и историја јавних библиотека 174

Тираж 600.
 ISBN 86-80061-29-8
 у јавне библиотеке
 COBISS.SR-ID 188002567

